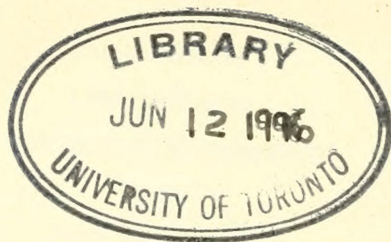

3 1761 04940969 1

in nooit eens heele nieuwe banen werden ingezet. Maar — en daarin lag ook weer de mogelijkheid van sterkere centralisatie — voortdurend was er meer aan te doen voor den landsheer ten einde ze voor de groeiende maatschappij in orde te houden.

De onverantwoordelijkheid van den landsheer dekte maar een geringe feitelijke macht, het viel hem moeilijk om binnen den kring zijner onbetwistbare bevoegdheden te blijven en de middelen om met zijn onderdanen officieel in overleg te treden waren nog zeer onvolmaakt.

Een rechtsbron van ca. 1340 [1]) meldt, hoe de bisschop van Utrecht door afkondiging in de parochiekerken en aanzegging bij de ridderhuizen algemeene vergaderingen der leekenbevolking kon samenroepen, in het Nedersticht te Oudwijk (bij Utrecht), over de IJssel op den Spoelderberg (bij Zwolle). Van zulke vergaderingen op den Spoelderberg — daarnaast kennen wij samenkomsten van Twentsche leenmannen op den Markelerberg — weten wij voor de jaren 1323 en 1457, maar ongetwijfeld waren ze reeds veel vroeger in zwang. De weinige gegevens, die wij hierover bezitten, vormen bij elkaar de voorgeschiedenis van de Staten van Overijsel.

De vergaderingen te Oudwijk schijnen in onbruik geraakt te zijn, maar in het Nedersticht was een verband blijven bestaan van „clerus et populus", de beide groepen dus, waaraan reeds het concordaat van Worms de bisschopskeuze opgedragen had (bov. blz. LXII). Ze kwamen samen in een z.g. generaal kapittel [2]), indien rechtsschending door den bisschop of iemand anders, in het algemeen als „gevaren en noodzaken" daarvoor genoegzame aanleiding schenen te geven. De convocatie geschiedde door den Domdeken en naar den vorm was zulk een „generaal kapittel" eigenlijk een zitting van het Domkapittel, waarbij ook de prelaten en kanunniken der vier andere stadskapittels benevens edelen en dienstmannen opgeroepen werden [2]). Wanneer het regel werd om ook de „stad"—d.i. Utrecht—of „stad ende steden"—d.i. Utrecht met de kleine steden — uit te noodigen tot bijwoning is niet bekend. De hoofdplaats had, zou men zoo zeggen, daarop van den

[1]) Wstinc, Het rechtsboek v. d. Dom v. Utrecht (uitg d. S. Muller Fzn. in O. Vad. Rbr. I, 18 ('s-Grav. 1895) 59.

[2]) Wstinc, 5 vlg., 59, 80 vlg. — Ook een vergadering der 5 kapittels samen heette „Capitulum generale".

aanvang af wel recht. Dat dit „generale kapittel", in zijn volle ontwikkeling bestaande uit „ecclesie; ridderen, knapen; stat ende steden des lands van Utrecht", hetzelfde is, als wat men in later tijd ook wel de Staten van het Nedersticht noemde, behoeft slechts opgemerkt te worden. Zonder meer is verder duidelijk, dat het in staat was den bisschop — het stond toch naast hem en niet onder hem — ook van raad te dienen op tijdstippen en in zaken, die hem daarvoor nu juist niet de geschikte leken.

In Drente heet het in 1412 „olt lantrecht ende ghewonte", dat het „mene lant" daar mag vergaderen in een z.g. „hagelsprake". Het was zeker een ouderwetsche volksvergadering, overeenkomende met de „werf", die de Kennemer „gemeente" (bov. blz. XCVI) placht te houden. „Werven", „warven" vindt men verder ook telkens genoemd in Friesland tusschen Vlie en Weser; wel lijken het daar gewoonlijk vergaderingen van rechters, maar dat zij bijwijlen ook het karakter van volksvergaderingen gehad hebben, schijnt nauwelijks twijfelachtig. Volksvergaderingen evenwel konden noch dikwijls, noch geregeld gehouden worden; om stuur aan een regeering te geven waren ze te log en de volksstem, die zich daarin uitte, was door gebrek aan parlementaire oefening zeker nog tamelijk ongearticuleerd.

In Zeeland ontbood de graaf nu en dan zijn leenmannen. Leenmannen, edelen, leenbezitters der schoutambten, het zijn namen voor ongeveer dezelfde categorie van personen in dit gewest en een vergadering, waar alle leenmannen konden verschijnen — goed bezocht werden zulke groote bijeenkomsten maar zelden —, mocht beschouwd worden als een vertegenwoordiging van het platteland. Eeuwen lang is ze de Zeeuwsche landdag gebleven [1]).

Over het algemeen waren de vazallen de aangewezen raadgevers van den vorst. Hij had er steeds in zijn omgeving, maar een gesloten kring vormden ze niet; de in de oorkonden voorkomende namen van getuigen duiden op een sterke wisseling van personen aan het vorstelijk hof. Meer dan anderen worden in de 12e eeuw genoemd de drost, de kamerling, de maarschalk en andere ministerialen, die een hofbediening vervulden; in bisschoppelijke stukken daarenboven de kerkelijke dignitarissen. Tegen het einde dezer eeuw verschijnt echter in de oorkonden reeds dikwijls een me-

[1]) Pas in jongeren tijd zijn de steden daarin opgenomen en heeft de abt van Middelburg (leenman) zich als statenlid in den landdag afgezonderd.

dedeeling, dat de daarin vervatte beschikking genomen is na opzettelijk beraad met de „verwanten", met „vrienden" of „edelen", ook wel met de „priores", „principes", d. z. de voornaamsten. De landsheer begint overleg te houden met invloedrijke mannen uit de bevolking en flauwtjes teekent zich in het hof een raadgevende kring af. Lang evenwel duurde het nog, voordat de incidenteele wensch om raad werd tot een geregelde behoefte aan voorlichting en het adviseeren over regeeringsmaatregelen iets kreeg van een ambtelijke functie. Niet, dat de inofficieele raadslieden soms geen groot overwicht over den landsheer konden krijgen. Het was een der redenen, waarom Floris V de intimiteit van Jan van Nassau niet eerbiedigde en hem bepaalde raden terzijde stelde, naast wie voor andere adviseurs geen plaats overbleef. Zelf schijnt deze graaf in het laatst zijner regeering reeds een raadskring gehad te hebben, die doet denken aan een college. Wij hebben tenminste oorkonden, waarin hij Wolfert van Borselen en Gijsbrecht van Amstel vormelijk als raden aanneemt. Toch zou men nog kunnen twijfelen, of dit niet meer een onderscheiding was dan een aanstelling, en als einde van hun werkzaamheid denkt men zich eigenlijk meer 's graven ongenade dan een ontslag uit den dienst.

Behalve hooge edelen, die dikwijls op grond van hun aanzien onder de bevolking, soms wegens een persoonlijke voorkeur, althans niet steeds om hun bekwaamheid in 's vorsten raadskring opgenomen worden, vindt men naast hem deskundigen, die hun positie danken aan hun juridische vorming: een soort beroepsraden. Zij kwamen grootendeels voort uit het schrijverspersoneel der landsheerlijke kanselarij, uit hen, die naar hun werkzaamheid „notarii", naar hun stand „clerici", „clerken" genoemd werden. Het is evenwel niet na te gaan, ook niet voor Holland, waar tegen 1300 de ontwikkeling van raadskring tot raadscollege het verst gevorderd was en waar wij onder Floris V reeds een „meester" Gerard van Leiden als invloedrijk raadsman kennen, of zij reeds een officieele plaats naast de edele raden innamen.

§ 5. Rechterlijke en bestuursorganisatie.

Ondanks de grootere samengesteldheid der maatschappij sprak nog niet de behoefte aan speciale ambtenaren: rechtspraak en bestuur, militaire en burgerlijke functies bleven ongescheiden. Nog steeds was handhaving van orde en veiligheid de hoofdzake-

lijke zorg van de overheid en de rechtspraak, vooral de crimineele, achtte zij haar voornaamste taak. Als vroeger was ook thans de ambtenaar allereerst rechter en men zou de geschiedenis van de politieke organisatie der territoriën bijna kunnen verhalen als een geschiedenis van het schoutambt. In zooverre althans een verhaal mogelijk is, want gegevens van vóór de 14e eeuw zijn zeer schaarsch.

Groote schoutambten had men vooral in het Oversticht en Gelre. Als schout fungeerde in Drente — d. w. z. in dezen Drente zonder de Groninger praefectuur — de kastelein van Koevorden. Driemaal 's jaars reisde hij bij de 6 „dingspelen" rond om er het „ding" te houden. Behalve deze 3 echte dingen konden, zoo neemt men aan, ten behoeve en ten verzoeke van partijen in het dingspel nog buitengewone rechtzittingen gehouden worden, z.g. goorspraken, later de algemeene naam voor die zittingen, bij welke de ingezetenen niet verplicht waren den kastelein met zijn gevolg te onderhouden en te betalen. Het vermoeden is geuit, dat de 6 dingspelen de 6 oudste parochies van Drente zijn geweest, en niet onmogelijk is, dat aan de verdeeling in 6 districten eene in drieën voorafgegaan is [1]). Nu echter bevatte elk dingspel een aantal kerspelen en elk dezer had zeker ook reeds zijn „schulte" (= schout), een ambtenaar met geringe en voor dezen tijd niet wel te bepalen rechtsmacht. Hieraan zal het toe te schrijven zijn, dat de landsschout den schoutentitel als min voornaam versmaadde en zich alleen kastelein of burggraat van Koevorden, ook wel eenvoudig rechter („judex") noemde [2]). Hij vertegenwoordigde in alle opzichten den landsheer binnen het gewest en de competentie van de door hem geleide gerechten, „ding" en „goorsprake", was — behalve dan misschien door die van het „rocht", het kerspelsgerecht van den schulte — niet begrensd.

De tegenwoordige provincie Overijsel werd grootendeels ingenomen door de schoutambten van Salland, Twente en Vollenhoven. In de 13e eeuw waren zeker enkele, ofschoon waarschijnlijk niet alle kerspelen daarbinnen als onderdistricten afgescheiden, die hun eigen „richter" of „scholte" hadden. Of deze „richters"

---

[1]) Vgl. Pelinck, Drente omtrent het Rom. tijdvak (Bijdr. Vad. Gesch. III[8]), 185.

[2]) „Scultetus" heet hij nog Narracio 8. De „scultetus Threntie", die in de 13e eeuw herhaaldelijk genoemd wordt, was geen schout van geheel Drente maar slechts van Drenterwolde: Bijdr. Vad. Gesch. IV[7] 133.

zelfstandig recht spraken, of ze meer deden dan misdaden opsporen en andere hulpdiensten verrichten voor den schout, wordt met recht betwijfeld. Eerst in de volgende eeuwen zullen zij den schout — dan veelal drost genoemd — vervangen in de berechting van minder belangrijke zaken en dit slechts in dier voege, dat de schout het volle recht behield om ook deze te behandelen, als hij zijn „heymal" (rechtzitting) binnen het rechterambt belegde. En weer in een volgend stadium zal de schout (drost) zijn werkzaamheid als omgaand rechter geheel opgeven en zijn jurisdictie geheel aan de „richters" overlaten.

Zoover ging de ontwikkeling niet op de Veluwe: hier aan het hoofd een „richter", misschien pas in de 14e eeuw een tweede dåarnevens voor Veluwenzoom; onder dezen in de schoutambten een schout (of „peynder" = pander), die slechts helper van den „richter" was. Evenzoo in de Betuwe: eerst in de 14e eeuw een splitsing in Over- en Neder-Betuwe; voorzoover waar te nemen, geen lagere ambtenaren met rechtsmacht, doch alleen voor de executie; zittingen van den algemeenen rechter in de verschillende rechtbanken binnen zijn ambtsdistrict. Tusschen Maas en Waal en eveneens in het Rijk van Nijmegen ook één omgaande rechter, als hoedanig in het Rijk de burggraaf van Nijmegen fungeerde.

Meer van de oostelijke helft van het land kan in dit korte overzicht niet gegeven worden. Er buiten moeten blijven de graafschap Zutfen en het Overkwartier van Gelre met hunne aangroeisels, de fragmenten van het gebroken graafschap Teisterbant ten Westen van de Betuwe, de hals van Overijsel met de gerechten van Hasselt en Genemuiden en het gerecht van Haaksbergen in Twente, terwijl ook geen rekening gehouden is met heerlijkheden, die uit de Veluwe, Salland en Twente geheel ook gedeeltelijk geëximeerd waren [1]).

Schepenrecht was in de besproken districten bijna nergens in gebruik. In het Overkwartier van Gelre, ook ten Westen van de Betuwe, vond men schepenbanken, elders werd nog recht gesproken met den ommestand van het dingvolk; gewoonlijk — behalve in Drente — bestaande uit een kleinen kring voornamen. Een daaruit door den rechter aangewezen „ordeldrager" sprak het vonnis, waarop hij zich vooral met de anderen mocht beraden. Zoo althans was de algemeene regel.

[1]) In Drente misschien reeds de heerlijkheid Ruinen.

Persoonlijk leidde de landsheer het gerecht nog wel eens, maar niet regelmatig meer. Omtrent Drente weten wij, dat de bisschop omstreeks 1200 waarschijnlijk eens in de 4 jaar met den kastelein van Koevorden een gerechtsreis door het landschap placht te ondernemen; de gebeurtenissen echter, die volgden (bov. bl. LXXXV), lieten een voortzetting van die gewoonte niet toe. Zelfs schijnt hij daar ook de deelneming aan de rechtspraak in hooger beroep opgegeven te hebben. Ze had plaats in het z.g. „lotting", blijkens de etymologie oorspronkelijk een algemeen volksgerecht (liodthing = volksding), doch de relatief jonge berichten daarover noemen als oordeelvinders slechts gekozen vertegenwoordigers, de „etten" (samen de „etstoel"). Elders zat de landsheer zelf nog voor in het appèlgerecht: de bisschop voor Overijsel op den Spoelderberg, de graaf van Gelre voor de Veluwe te Engelanderholt, voor de Betuwe misschien op de Praast (tegenover Arnhem) en voor het Land van Maas en Waal waarschijnlijk te Bergharen. Over de op die plaatsen gehouden „claringen" hebben wij slechts gegevens uit later eeuwen en dat b.v. de leenmannen en de afgevaardigden der drie IJselsteden, die daarvoor op den Spoelderberg [1]), de ridders en knapen, die daartoe te Engelanderholt verschenen, het overblijfsel waren van oude volksvergaderingen, is niet meer uit de bronnen te bewijzen.

Kenmerkend onderscheidt zich de rechterlijke organisatie in het Nedersticht, Holland en Zeeland van die der oostelijke gewesten. Hier slechts op sommige plaatsen en dan nog laat ontwikkeld een nedergerecht; in het Westen overal reeds, zoodra er eenig licht op valt, naast elkaar hooge en lage gerechten. Die hooge gerechten zijn alle feodale hoven: in het Nedersticht fungeeren er de bisschoppelijke ministerialen, in Holland en Zeeland 's graven „mannen", zonder verdere qualificatie, als oordeelvinders. Dit stelsel werd na de verovering ook in West-Friesland ingevoerd ofschoon het daar niet wel paste, want pas na de onderwerping kreeg men er grafelijke vazallen en toen nog maar zeer weinige.

Voorzitten in het hoog gerecht deed hier oudtijds overal de landsheer. Dit is zoo gebleven in het Nedersticht; zoolang het zg. „landrecht" daar bestaan heeft, voerde de bisschop persoonlijk het presidium. Eveneens in Zeeland: de graaf kwam de heele Middeleeuwen door zelf om „hooge vierschaar" te houden; alleen

[1]) Ook wel — en dit werd op den duur regel — in een der drie IJselsteden.

mocht hij ook zijn oudsten zoon als plaatsvervanger zenden. Maar in Holland is hij reeds in de laatste tientallen der 13e eeuw begonnen de leiding der „mannen" gerechten over te laten aan zijn baljuwen.

In het algemeen had het overlaten van werkzaamheden aan ondergeschikten, die niet in zijn onmiddellijke omgeving bleven, voor een middeleeuwsch vorst altijds iets bedenkelijks. Hij verloor daarover de rechte controle en kon ze moeilijk weer aan zich trekken. Met baljuwen echter was dat wat anders. De koningen van Frankrijk en de graven van Vlaanderen hadden ze al in de 12e eeuw. Ambtenaren kon men hen toen nog kwalijk noemen; veeleer agenten of commissarissen. Als zoodanig hadden zij een algemeene opdracht om er voor te waken, dat den vorst niets van zijn baten, rechten of diensten ontging. Hun optreden was een openbaring van het besef dier landsheeren, dat men met de rekkende banden van het leenstelsel geen staat bijeen kon houden, en van hun wil om naar zich toe te halen, wat er nog aan machtsmiddelen verslingerd dreigde te worden. Aangezien de rechtspraak het voornaamste hoogheidsrecht was, hadden de baljuwen steeds een bijzondere aandacht gehad voor de jurisdictie, die hun heeren nog bezaten of waarop zij nog de hand konden leggen, en tevens voor de boeten en confiscaties, welke er uit sproten. Hun was trouwens hiervan een aandeel toegezegd. Zoo waren zij in de 13e eeuw hoofdzakelijk rechterlijke ambtenaren geworden, maar ze hielden ook nog het oog op tollen, domeinen en andere landsheerlijke inkomsten en op de vervulling van krijgs- en andere diensten, die de vorst kon eischen. Een speurziek, lastig soort van ambtenaren dikwijls, dat de aan weinig toezicht gewenden meer nareed, dan men wel oorbaar achtte. Hun meesters echter zorgden er voor, dat ook zij niet weer op hun beurt een hinderlijke verkleefdheid aan hun ambt zouden krijgen: ze lieten hen slechts kort in functie, hoogstens een paar jaar, en namen hen niet uit den hoogsten adel, bij voorkeur ook niet uit hun ambtsdistrict. Alleen zoo konden zij hen volgzaam en rekenplichtig houden. Overeenkomst met de baljuwen, die de Hollandsche graven in navolging der graven van Vlaanderen gingen aanstellen, vertoonen de „maarschalken", die tegen het einde der 13e eeuw in het Nedersticht voorkomen. Hun ambt is niet, ook later niet tot volle ontwikkeling geraakt. De maarschalken spoorden misdaden op, be-

reidden processen voor, bewerkstelligden executies, maar den bisschop in het „landrecht" vervangen hebben zij nooit. Waarschijnlijk vreesden de kleine machthebbers hen als al te gedienstige helpers van den landsheer en over hun ambtsijver zijn toch zoo ook al heel wat klachten gevallen .

Al de genoemde „mannenvierscharen" hadden een uitsluitende bevoegdheid voor zware misdrijven. Hoe voor het overige de grens tusschen hooge en lage rechtspraak liep, is in een korte omschrijving niet aan te geven. Ze had niet overal het zelfde verloop en niet steeds was het een scherpe lijn. Zoo spraken in het Nedersticht en Holland hooge en lage gerechten naar het schijnt beide in eersten aanleg recht in geschillen om onroerend goed. Algemeen echter was de hooge vierschaar hof van appèl voor de lage.

Over de nedergerechten waren schouten gesteld. Ruim genomen kan men zeggen, dat een schoutendistrict — in Holland en Zeeland een zg. ambacht — met een parochie overeenkwam, al mogen dan langzamerhand gerechtelijke en kerkelijke indeeling nogal wat uit elkaar gegaan zijn. Op een tegenwoordige kaart vindt men van de ambachten, met name van de Hollandsche, alsook van de Stichtsche „gerechten", nog verscheidene in hun oude begrenzing als burgerlijke gemeenten terug. Dikwijls was het schoutambt in leen gegeven; in Zeeland was dit zelfs regel, in Holland zeer gewoon. In enkele gevallen waren de Hollandsche graven nog verder gegaan en hadden ze ook de hooge jurisdictie verleend. Zoo ontstonden dan „hooge heerlijkheden" in tegenstelling met „lage" of „ambachtsheerlijkheden" [1].

Rechtspraak met schepenen was in Zeeland al vroeg gebruikelijk [2]); ten Noorden van de Maas kwamen schepengerechten in de 13e eeuw nog maar sporadisch voor; langs de Noordzeekust, bepaaldelijk in Rijnland en Kennemerland, misschien in West-Friesland, fungeerde nog de asega (bov. blz. XXIX). Doch bij de keur, door Floris V aan Kennemerland gegeven werden de asega's hier door schepenen vervangen en met de invoering dier keur in West-Friesland werden ook daar schepenbanken ingericht.

Verdere detailleering van dit overzicht zou nog tal van onder-

---

[1]) In het Nedersticht was de eenige erkende hooge heerlijkheid de proosdij van St. Jan; de burggraaf van Montfoort echter heeft de hooge jurisdictie in zijn ambtsgebied nog meermalen gepretendeerd en de facto lange tijden bezeten.

[2]) De eigenaardige verhouding tusschen schepenen en ambacht in dit gewest moet hier onbesproken blijven.

linge verschillen doen uitkomen, doch zoo blijkt hier reeds van genoeg verscheidenheid èn, zou men zelfs zeggen, van grooter verdeeldheid dan in Oosten. Evenwel het Westen behoefde een zekere losheid; de kleine rechtsgemeenten moesten een zekere onafhankelijkheid hebben om zichzelf tegen het water te kunnen verdedigen: elk nedergerecht was tevens polderrechtbank. Decentralisatie is echter geen desorganisatie; de rechterlijke inrichting van Holland moest nu eenmaal anders zijn dan die van b.v. Gelre, een bouw in verdiepingen in plaats van een gelijkvloerschen aanleg, maar toch stond ze hier beter onder één dak dan elders.

In het heerlooze Friesland zakte de oude organisatie uit de scharnieren. Merkbaar bleef, dat de grafelijkheid bewesten Lauwers het langst bestaan had. De asega verdween er als in het overige Friesland, maar men hield er den schout en met hem het schoutengerecht. Zijn naam was nu grietman en als bijzitters had hij naast zich „mederechters" (ook wel „rechters"). Aanstelling van rechters was niet meer mogelijk; keuze was daarvoor in de plaats gekomen. In de practijk evenwel werd dit een verdeeling van ambten onder de voorname heereboeren en op den duur hechtte zich, zoo hier als aan gene zijde van de Lauwers, de aanspraak op het rechterschap aan bepaalde hofsteden („stathen", „heerden"), tusschen welker eigenaars de ambten volgens jaarlijksche toerbeurt rondgingen. Het gravenrecht werd thans gevormd door een college van grietmannen en rechters. Maar zulke centrale instellingen konden moeilijk blijven bestaan; slechts in Franeker vindt men tot in de 15e eeuw een overblijfsel van zulk een hoog gerecht, dat als hof voor zware misdaden eenige beteekenis had gehouden voor een gedeelte van Westergo nl. voor de zg. Vijfdeelen.

Verder ging het verval beoosten de Lauwers, zelfs het hiërarchisch bintwerk der oude organisatie viel hier ineen. Wel vindt men er in de 13e eeuw nog wel eens een rechter vermeld, die schout genoemd wordt of die het ambt van schout lijkt te bekleeden, maar inderdaad schijnt dit niet zoozeer een ambtenaar met een hoogere ambtsbevoegdheid dan zijn bijzitters, als wel de voorzitter van een rechtercollege, dien men koos, omdat een college daar nu eenmaal niet buiten kan [1]). Collegiaal toch werd een groot deel der rechtspraak, naar het schijnt, ook hier toen uitgeoefend, maar

[1]) Vgl. mijn opmerkingen Bijdr. Vad. Gesch. IV[7] 365. De voorstelling in den tekst wijkt nogal af van die van Heck.

door rechters gelijk van rang en competentie, „consules" of „redievan" (= „redgers"). Ze vereenigden zich daartoe in grootere of kleinere „warven". Doch in de volgende eeuwen is de ontwikkeling deze geweest, dat de „redger" steeds meer de zelfstandige rechter werd binnen zijn redgerschap. Bewesten de Lauwers zijn de schoutendistricten wel verkleind, maar ze hielden nog een tamelijke uitgestrektheid, beoosten die rivier zijn ze geheel ontleed in afzonderlijke, gelijkwaardig naast elkaar liggende redgerambten. Het thans nog bestaande verschil in omvang tusschen de Friesche en de Groninger landgemeenten — Langewold en Vredewold er buiten gerekend — weerspiegelt nog den verschillenden graad van ontbinding, waartoe de rechterlijke indeeling aan weerszijden van de Lauwers geraakt is.

De onstentenis van een landsheer bracht in Friesland de staatkundige leiding aan de rechters. Maar het werd in den loop der tijden een intermittente regeering en in de volgende eeuwen laten zich de vlottende machtsverhoudingen niet scherp meer omlijnen; wet en overheid golden er slechts onder voorbehoud. Veel meer dan elders dreef men hier op het natuurlijke rechtsgevoel en den eerbied voor het bestaande, sterke krachten onder een flegmatieke landbevolking; doch bijwijlen zonk men onder. In zulke tijden van boosheid zijn de meeste der nog bewaarde keuren gemaakt, in overleg met de „wijsten", veel onder medewerking der abten van de groote kloosters. De „meente" bezwoer dan de strenge bepalingen tegen doodslagers en kerkschenders, de rechter vond haar weer achter zich, als hij ze opriep om hem te volgen tegen den „urheriga" (ongehoorzame), maar na eenigen tijd waren er weer verscheidenen, die zonder het slechte te willen of te doen, niet meer meededen aan al die gereglementeerde wettelijkheid. —

In de steden had men bijna overal schepengerechten; ook daar, waar op het land schepenrecht niet voorkwam. Groningen, een stad zonder schepenen, was een van de uitzonderingen. Over de stadsschepenbank was steeds gesteld een schout, een ambtenaar, door den stadsheer naar eigen believen benoemd en gehouden om diens belangen waar te nemen; de schepenen daarentegen moesten genomen worden uit de burgerij. De competentie van het stadsgerecht omvatte aanvankelijk slechts die zaken, waarvoor het landgerecht met zijn weinig talrijke zittingsdagen en zijn boersche oor-

deelvinders niet berekend was; het behandelde geschillen over onroerend en roerend goed — w.o. ook die over geldschuld —, die hier door de groote bewegelijkheid van het vermogen menigvuldiger en veelsoortiger waren dan op het platteland; voorts lichte misdrijven.

In den beginne was steeds het stadsgerecht tevens stadsbestuur. Maar de administratieve taak kreeg onder de dicht opeen wonende, sterk van elkaar afhankelijke en door de voortdurende immigratie toch niet zoo geheel met elkaar vertrouwde bevolking een omvang, als ze in een landgemeente nooit gehad had. Toezicht op het marktverkeer en eenige bedrijfspolitie moesten er zijn; de stedelijke vestingwerken gaven het aanzijn aan een stadskas en een financieele administratie; spoedig bleek het voeren van een zekere staatkunde noodig tegenover naburige machten en dikwijls tegenover den eigen heer. Misschien, dat men de — onbezoldigde —schepenen niet met al de daaraan verbonden nevenwerkzaamheden wilde belasten, maar de poorterij gaf zeker de regeling der interne aangelegenheden en vooral het beheer over hare financien ongaarne uit handen. Haar in het geheel samenroepen was slechts mogelijk bij buitengewone gelegenheden; vandaar dat wij reeds in de 12e eeuw in de grootste steden naast het schepencollege een permanent geworden bestuurscommissie vinden uit de burgers de „raden" („consules"). Te Utrecht worden ze het eerst genoemd in 1196. De erkenning dier raden als burgervertegenwoordiging is in dien ouden tijd den stadsheeren bijna steeds afgedwongen. Nevens elkander staan dan een heerschappelijk orgaan, eenhoofdig ingericht en — destijds de schepenen ook nog — benoemd voor het leven, en een communaal orgaan, slechts collegiaal handelend en jaarlijks vernieuwd.

In de 13e eeuw openbaart zich de begeerte naar grootere plaatselijke autonomie in alle groote Duitsche bisschopssteden als een streven tot uitbreiding van de macht der raden. Deze toch bleven niet binnen den kring van hun administratieve werkzaamheid. Besturen zonder verordenen is ondenkbaar, een verordening zonder strafbepaling ijdel. Aan de wetgeving kregen ze deel en de handhaving van de door hen uitgevaardigde keuren door middel van rechtspraak behoorde daarbij; juist wat nieuw en voor de stadsontwikkeling van belang was, trokken zij onder hun bestel. En nu trachtten zij ook te dringen in het terrein, dat den gemachtigden van den landsheer voorbehouden was. Het is overal eenzelfde

strijd, maar met vele varianten. Te Utrecht vormden schepenen en raden samen den „raad" en deze maakt den schout en den afzonderlijken schepenen in de 14e eeuw zooveel mogelijk van hun oude rechtmatige jurisdictie afhandig; in Deventer komt men ten slotte tot de schoonste eendracht: de 12 raden benoemen jaarlijks 12 schepenen en de schepenen worden na hun ambtstermijn ipso jure weer raden; in Groningen, waar men slechts met den schout te doen heeft, wordt deze ambtenaar zorgvuldig geïsoleerd en zijn ambtswerk vermagert tot de verrichting van formaliteiten. Trouwens over het algemeen ging de onafhankelijkheidsbeweging allereerst tegen den schout: de schepenen, zelf gerecruteerd uit de poorterij, stonden anders in de stad dan de magistraatspersoon, dien de landsheer daar van buiten af als zijn vertegenwoordiger gezet had.

In de Hollandsche en Geldersche steden is in de 13e eeuw van zulk een tegenstrijdigheid nog weinig te bespeuren. Ze waren jong en nog niet gegroeid uit het pak, dat de landsheer hun aangemeten had. Raden (ook burgemeesters, poortmeesters) komen dan in verscheidene Hollandsche en in een enkele van de Geldersche steden wel voor, maar het schijnt hier alleen een zaak van arbeidsdeeling. Zoo werden ze in Dordrecht evenals de schepenen door den graaf benoemd.

Literatuur. Behalve FRUIN, *Staatsinstellingen* 120 vlgg. en FOCKEMA ANDREAE, *Rechters en rechtsvorming* (als bov. bl. VIII), GRATAMA, *Een bijdrage tot de rechtsgesch. v. Drenthe* (Assen 1883); RACER, *Gedenkstukken* I, II (Kampen 1782—'84); v. RIEMSDIJK, *De hooge bank van het Veluwsche landgericht te Engelanderholt* (Utr. 1874); VAN LYNDEN V. HEMMEN, *De judiciis Gelricis antiqui et medii aevi* (Utr. 1781); DE BLÉCOURT, *Ambacht en gemeente* (Zutf. 1912); GOSSES, *De rechterlijke organisatie v. Zeeland* (als bov. blz. CXXI); RICHTHOFEN, *Untersuchungen* (als bov. blz. LXXXVII), I, 112; HECK, *Die altfriesische Gerichtsverfassung* (Weimar 1894). Over de steden vgl. achter § 2.

§ 6. Belastingen.

„Onder alle loffelycke costumen ende usancien van Hollandt is van den alderprincipaelsten, dat ons genadich heere synen staet onderhoudt op syn eygen domeynen ende synen ondersaeten nyet en bedwinge yet meer uyt te reyken of te betailen dan syn oude gewoenlycke domeynen". Zoo omschrijft in 1513 een Dortsch pensionaris eenzelfde gedachte als uitgedrukt ligt in de oude Engelsche leus: „let the king live of his own". Ze houdt in, dat de vorst met de gewone staatsinkomsten tevreden moet zijn; ze on-

derstelt, dat er nog geen onderscheid is tusschen de staatskas en het private vermogen van den vorst. Er was slechts één schatkist en die was van hem. Daaruit behoefde hij geen inrichtingen ten algemeenen nutte te bekostigen; deze kwamen ten laste van hen, die er belang bij hadden. Ook verrichtten destijds openbare ambtenaren geen gratis diensten voor het publiek: men achtte het redelijk, dat een ambt baten opleverde. Die ambten werden, voorzoover de landsheer ze niet in eigen beheer hield, verleend of verpacht, in tijd van nood soms verpand of verkocht.

Maar regeeren was een wisselvallig bedrijf en op het punt van financieel beheer hadden vele vorsten, op dat van rekenplichtigheid vele hunner dienaren dikwijls weinig strenge beginselen. En zoodra wij dan ook een regeering van naderbij in het oog krijgen, zien wij haar reeds gewikkeld in den eindeloozen strijd tegen het deficit.

Reeds de Karolingische koningen hebben getracht algemeene belastingen in te voeren en waarschijnlijk nog door hen is den Friezen de „huslotha", een huisbelasting, opgelegd [1]). De Hollandsche graaf ontving ze, zoo lang wij weten, in Kennemerland en een enkel dorp daarbuiten; in Waterland vond hij ze bij den aankoop in zwang en in West-Friesland hief hij ze na de onderwerping. Nog in 1470 heeft Karel de Stoute ze van Ooster- en Westergo gevorderd „als een teeken van eeuwige gehoorzaamheid en onderwerping".

Doch ook de landsheeren waren er in geslaagd van hun onderdanen een vaste belasting te krijgen, n.l. de bede of het schot („petitio" of „precaria" [2]). We kennen ze slechts als bestaande, voor Kennemerland reeds in het begin der 12e eeuw, en bemerken nergens meer iets van de vrijwilligheid, die in den naam besloten ligt. De bede (ook wel jaarbede) werd in geheel Holland en Zeeland — niet in West-Friesland — door de huislieden (dus „schotboortigen") opgebracht van hun grondbezit, in Zeeland naar het schijnt ook door de edelen van die landerijen, welke niet van oudsher als adelsland erkend of door den graaf daartoe verklaard waren. In Holland stonden ambachten en steden elk op een vast bedequotum aangeslagen, in Zeeland werd een onveranderlijk

[1]) Ze wordt vermeld in oorkk. van 949 en 985.

[2]) Over de „botting", eigenlijk een jaarlijksche afkoop van de onderhoudskosten van den landsheer, die het „botding" genaamde gerecht kwam houden vgl. Fockema-Andreae, Bijdr. t. d. rechtsgesch. V. 7.

jaarlijksch bedrag van elk schotbaar gemet lands (ruim 0.4 H.A.) geheven. De graaf kon ontheffing van de bede geven, natuurlijk; hij mocht er ook van verleenen, wegschenken of verpanden, want ze was van hem. Maar verhoogen kon hij ze niet, evenmin als bijv. zijn tienden of erfpachten.

Behalve deze jaarbede had de graaf nog recht op een bede, in Zeeland bijv. als hij de regeering aanvaardde, in Holland bij een hofvaart naar den keizer, zijn huwelijk, zijn ridderslag en andere door het gebruik bepaalde gelegenheden. Aan de heffing hiervan schijnt echter een vraag voorafgegaan te zijn. Het waren overigens ook al weer, zooals reeds blijkt uit de genoemde aanleidingen, geen belastingen om een regeering de vervulling harer taak mogelijk te maken, maar een ondersteuning voor den vorst om „zijn staat op te houden".

Over de belastingen in de andere territoriën weten wij bitter weinig. Uit een paar oorkonden zou men kunnen opmaken, dat in het Sticht ook een vaste bede ingevoerd geweest is [1]), maar het voortbestaan eener algemeene bedeplicht is later alleen nog maar voor Drente te constateeren. Voor Gelre moet men zich eveneens tevreden stellen met enkele aanwijzingen [2]), dat de graaf daar in de 2e helft der 13e eeuw ook recht op zulk een bede bezeten heeft.

Maar al deze beden vormden slechts een betrekkelijk klein deel van de landsheerlijke inkomsten en deze hadden, voorzoover ze uit gefixeerde bedragen bestonden, alle een voortdurende neiging om te dalen tengevolge van de waardevermindering der munten, waarin ze uitgedrukt stonden. Tegen oorlogen, die wat ongelukkig liepen, was het budget nooit bestand. Dan werd er geleend bij aanzienlijke edelen, bij rijke burgers — ridder Lambert de Vrieze, een der leiders van het Utrechtsche patriciaat was een der voornaamste geldschieters van Floris V — en sedert ± 1250 ook bij Lombarden [3]). De leeningen werden verzekerd door borgen — Dordrecht heeft Floris V zoo nogal eens geholpen — en waren die niet te vinden, dan bleef het eenige middel verpanding. De aflossing gaf steeds zwarigheid; menige verpanding is overgegaan in verkoop of beleening en ook privileges dienden als betaling. Vooral de steden hebben van hun kapitaal en hun crediet in

1) Cod. dipl. H. G. IV² p. 5 (1125), 19 (1245).
2) Sloet, Oorkbk. no. 843 (1261), 924 (1270).
3) In Gelre pas in de 1e helft der 14e eeuw: Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I, blz. XXXI.

den volgenden tijd herhaaldelijk iets in voorrechten omgezet.

De vlottende schulden, die rondom dreigden en die, wijl ze zuiver persoonlijk waren, niet tot een staatsschuld gefundeerd konden worden, hebben bij allen hinder, dien zij den landsheeren gaven — en in het Sticht overwoog de hinder verre — toch een nauwere gemeenschap van belangen doen ontstaan tusschen hen en een deel hunner onderdanen. Sterker toenadering brachten teweeg de buitengewone beden, waarmee de bevolking den vorst zoo nu en dan wel te hulp moest komen. Zulk een algemeene vrijwillige bede heeft in 1293 in Gelre gediend om het land uit de pandschap van den Vlaamschen graaf te bevrijden. Ook in Hollandsche en Zeeland schijnen ze omstreeks dezen tijd wel toegestaan te zijn. Pas in een latere periode echter zou de noodzaak voor de landsheeren om ze te vragen en voor de onderdanen om bij te springen zoo veelvuldig worden, dat zulk een samenwerking het ongewone van een uitzonderingsgeval verloor. Maar ook toen nog was de toestand zóó, dat de landsheeren bijv. uit hun buitenlandsche verbindingen geld moesten slaan. Als hij maar niet op geld zag, vond een Engelsch of Fransch koning altijd wel een liga van Lotharingsche dynasten te koop.

· *Literatuur:* Below, *Zur Frage n. d. Ursprung d. ältesten deutschen Steuer* (Mitt. d. Inst. f. oesterr. Geschf. XXV, 455); Hamaker, *Iets over de huslotha, de vronescoud en de bede in Holland* (Bijdr. Vad. Gesch. III[3], 157); Fruin, *Schot en bede in Zeeland* (Versl. Alg. Verg. H. G. 1903. 155). V. Doorninck, *Schatting v. d. lande v. Gelre v. de Veluwe v. h. begin der 14e eeuw* (Haarl. 1905). Plönes, *Die direkten Staatssteuern u. d. Grafen u. Herzogen v. Geldern b. z. Zeit des Venloer Traktats* (Münst. Beitr. z. Geschichtsf. 37, Munster 1909); Müller, *Landeshoheit* (als bov. blz. cxiii, 42.)

§ 7. Krijgswezen.

Van een krijgsdienstplicht der landsheeren tegenover het rijkshoofd is op het einde der 13e eeuw weinig meer te bespeuren. Geheel vergeten was ze nog niet: graaf Reinoud I van Gelre heeft in 1310—'11 Hendrik VII nog op een krijgstocht in Italië geholpen, maar zoo iets was welwillendheid in den uiterlijken vorm van plichtsbetoon. De Friezen beweerden van Karel den Groote het privilege te hebben ontvangen, dat ze nooit zoo ver behoefden uit te trekken, dat zij buiten hun land moesten overnachten. Een Westerlauwersch recht zegt zelfs: „uit met de eb, terug met den vloed"; maar dit was nu een regel, dien zij zich zelf stelden en waarop zij zich tegenover geen vorst behoefden te beroepen.

Zulk een krijgsdienst strekte alleen tot landsverdediging.

Of de landsheeren over het algemeen gerechtigd waren meer van hun onderdanen te eischen, is niet altijd duidelijk. Slechts de Drenten hadden een vormelijk privilege — doch pas sedert 1412 — dat zij slechts behoefden te dienen bij een inval van buiten en dan „tot op de palen der landtschap" [1]). In Gelre volgde het landvolk den „klokslag", als deze meldde, dat de vijand op of binnen de frontieren stond [2]). Maar met troepen ongeoefende boeren was, zoodra zij niet meer gevoelden, dat ze voor het behoud van huis en hof streden, ook niet veel te beginnen.

In Holland echter bestond, misschien nog uit den Noormannentijd, voor de huislieden een plicht tot heerdienst, die verder ging dan tot bloote defensie van het graafschap, en een ruwe organisatie eener landmilitie. Haar eigenlijke bestemming was scheepsbemanningen te leveren. De ambachten waren gezet op „riemtalen", welke aangaven, hoeveel heervaartslieden daaruit de graaf op kon bieden. West-Friesland was ingedeeld in „koggen", blijkbaar ook heervaartdistricten met het oog op den scheepsdienst ingericht. Ambacht en „kogge" zorgden zelf voor uitrusting en onderhoud hunner heervaartslieden; de schouten voerden de contingenten naar de monsterplaats. Zeeland had een gelijksoortige heervaartsorganisatie, maar de lichting geschiedde hier naar een anderen maatstaf. De mobilisatie der heervaart ging altoos traag en omslachtig en ze leverde een mannenmateriaal van geringe gevechtswaarde. Het werd meest gebruikt voor graafwerk, vervoer en dergelijke diensten.

Evenmin had de graaf veel aan de welgeborenen, die — althans in Holland — persoonlijk dienstplichtig waren. Noch hij, noch de andere vorsten konden uit de onderdanen een hoofdmacht voor hunne legertjes vormen in hunne hoedanigheid als landsheer. Deze moesten zij zich verschaffen als leenheer. Het voornaamste wapen was destijds de gepantserde ruiterij en deze bestond uit de ridderlijke vazallen, die, al naar de voorwaarden, waarop zij hun leen hielden, met een kleiner of grooter gevolg van gewapenden, bereden of onberedenen, uitgeboden konden worden. In het Sticht, waar deelneming van den gemeenen man in een veldtocht tegen de Drenten omstreeks 1225 reeds als iets „ongewoons" in het oog

[1]) Joosting, Drentsche plakkaatboek, I (Leid. 1912), 1.

[2]) van Hasselt, Geldersche oudheden I (Arnh. 1806), 348.

oog viel[1]), was de bisschop al vroeg en meer uitsluitend dan elders de wereldlijke landsheeren van de krijgshulp zijner feodale ridderschap afhankelijk geworden. En daarmee ook van hun welgezindheid: de bisschop moest nu eenmaal met al zijn onderhoorigen, maar vooral met zijn ministerialen, de „mannen van St. Maarten", zeer voorzichtig omgaan.

Leendienst, de contraprestatie voor het genot van een leen, behoefde daarom nog lang niet altijd kosteloos geleverd te worden, en indien wel, dan slechts voor een gewoonlijk vrij korten termijn. Zonder geld kon dan ook geen landsheer oorlog voeren en een veldtocht liep gewoonlijk spoedig vast, zoodra een groot getal der ridders te zijnen laste kwam. Lust maar tevens noodzaak om te plunderen stoorden bijna steeds het krijgsplan. Maar op een buitbelovenden veldtocht kwamen herhaaldelijk vreemde ridders af; trouwens tegen voldoende betaling was ridderlijke krijgshulp steeds in ruime mate te huur.

Naast de ruiterij kwamen als voetvolk in aanmerking de contingenten der steden. In vele stadsrechten was vastgesteld, met hoeveel man de poorters in 's heeren oorlogen moesten dienen, doch de hoop op nieuwe privileges en hun bijzonder belang bij de veiligheid binnen en buiten het gewest dreef hen er dikwijls toe heel wat meer te leveren. Ter wille van de verdediging hunner stad moesten zij wel in militair verband leven en terwijl de landbevolking op vele plaatsen een weerlooze massa werd, behielden zij hun strijdvermogen. Eenzijdige belangstelling voor de oeconomische ontwikkeling der steden doet dikwijls over het hoofd zien, hoe groot haar militaire beteekenis geweest is, toen oorlogen nog met zeer kleine legertjes gevoerd werden. Een stad van eenigen omvang kon snel een corps van een paar honderd burgers in het veld brengen, veel slechter uitgerust dan een ridderbende wel is waar, maar minder balsturig en samengehouden door een sterk gemeenschapsgevoel. En in de volgende eeuwen zullen niet alleen Vlaamsche steden als Gent en Brugge, doch ook zulke als Utrecht en later Groningen zich soms tijdelijk vervormen tot geweldadige, kitteloorige strijdgenootschappen, die een wijden omtrek tyranniseeren met hun militaire macht. Pas tegen het einde der 15e eeuw verliezen de steden hun offensieve kracht, als de strijd te voet een bedrijf van gehuurde beroepssoldaten wordt.

[1]) Narracio, 41.

Niet, dat deze thans ontbraken, maar zij dienden nu nog als bijzondere technische afdeelingen, vooral als boogschutters. Reeds in 1159 en '69 vernemen wij, hoe de graaf v. Holland Vlaamsche boogschutters bezigt.

Het recht, door keizer Frederik II aan de rijksvorsten verleend om zelf te beslissen over den aanleg van blijvende versterkingen in hun gebied, kwam zeker achter de practijk aan: in 1199 reeds vergunt de Hollandsche graaf, zelf geen rijksvorst, iemand den bouw eener burcht in zijn land. Meer echter dan door verbodsbepalingen werd de bouw van duurzame sterkten beperkt door haar kostbaarheid. Een edelman en een trotsch kasteel behoorden volstrekt niet zoo bij elkaar, als men ons wel eens wil doen gelooven. In de 12e eeuw waren steenen heerenhuizen in onze streken stellig nog een uitzondering en in de volgende eeuw bleef het een voorrecht voor enkele zeer welgestelden om zich een burcht te kunnen bouwen, die als vesting iets beteekende. Dat zij zich zoo afzonderden in een eigen fort, was voor de landsheeren niet geheel zonder bezwaar. Deze oefenden sterken drang, dat alodiale burchten hun als leen werden opgedragen en, vooral bij grensburchten, dat hun daarvan voor het geval van oorlog het vrije gebruik toegestaan werd. De wereldlijke vorsten slaagden hierin vrij wel en de tot hun „open huis" verklaarde riddersloten vergrootten de weermacht van hun territorium. Maar de bisschop van Utrecht was daarin minder voorspoedig en tartend stonden sommige hooge huizen in zijn gebied. Voor de bezitters daarvan, die wat veraf zaten, in Salland of in Twente, bestond bovendien altijd eenige verleiding om hun kasteel als roofslot productief te maken en niet aller rechtschapenheid was daartegen bestand.

De voornaamste burchten evenwel voor den landsheer werden de steden. Als hij ambulant was, en dat was hij veel, woonde hij bij voorkeur daar. In sommige had hij een eigen „herberge" met een huisbewaarder, in andere hield een particulier of een klooster volgens contract de noodige vertrekken met bedden en huisraad te zijner beschikking. Welke diensten voorts de steden konden bewijzen voor de landsverdediging, is bekend genoeg; bij goeden wil van de burgerij stuitte regelrecht geweld er toen — en veel later ook nog — vrij wel op af.

Over het algemeen besteedden de wereldlijke vorsten weinig moeite en kosten om het getal hunner eigen sloten te vergrooten.

Anders moesten wel de bisschoppen; reeds in de 12e eeuw konden zij op de levende krachten voor de verdediging van het bisdom niet altijd meer voldoende rekenen. Vandaar een grooter zorg voor de doode weermiddelen. Bisschop Godfried schonk in 1178 het kasteel Horst (bij Renen) aan het Sticht. Hij staat verder te boek als de stichter van sterkten te Montfoort, Woerden en Vollenhove; een huis te Koevorden dekte reeds eer den oostelijken weg naar Drente en later nog een te Kuinre dien naar Friesland. In de 13e eeuw kwamen hier nog eenige burchten bij: het kasteel van Goor ging door gewapend optreden van koning Willem II in 's bisschops handen over. In het Nedersticht bouwde Hendrik van Vianden Vredeland en later kwam hier nog Stoutenburg (bij Amersfoort) aan het bisdom. Maar Montfoort, dat het Zuid-Westen van het gewest moest beschutten, werd in 1296 daarvan tamelijk los gemaakt, doordat de slotvoogd tot erfburggraaf verheven werd, en Woerden ging verloren. Ten slotte bleven er drie „des Gestichts sloten an deser syde van der Yselen": Horst, Vredeland en Stoutenburg. Doch rustig beschermd hebben de bisschoppen er niet tusschen gewoond: het is een eindeloos getob geweest om ze te houden uit de macht van aanmatigende pandhouders en weerbarstige kasteleins.

ZELFSTANDIGE VORSTEN EN GEWESTEN (± 1290 — ± 1420).

I. DRANG VAN FRANKRIJK NAAR NET NOORDEN EN DE VESTIGING VAN DE MACHT DER AVESNES (± 1290—1323).

§ 1. Holland en Zeeland tusschen Frankrijk en Engeland (± 1290—1299).

Lang had het geschenen, of de Fransche koningen zich met een karig deel van Karel de Groote's rijk tevreden zouden moeten stellen. Al wat eens aan Lotharius was toegewezen, Lotharingen, Italië, het koninkrijk Bourgondië, benevens de keizerstitel, die een aanspraak op de suprematie ook in Frankrijk bevatte, was gekomen aan den koning van Duitschland. En de oude Westfrankische erfportie leek zelve eerst ook niet veel meer waard: buiten zijn klein onmiddellijk gebied bezat de Fransche koning slechts een tamelijk ijl gezag; de tastbare bevoegdheden en de realiseerbare rechten lagen schier alle in de handen der kroonvazallen. De machtigste van deze was sedert ± 1150 de koning van Engeland, wien de gansche westhelft, van de Pyreneeën tot dicht aan de Somme, behoorde. Langs het Kanaal regeerde de graaf van Vlaanderen schier als een onafhankelijk vorst. Tegen het einde der 12e eeuw begint dit alles te veranderen: het koningschap in Duitschland verschrompelt, in Frankrijk daarentegen groeit uit de verdorde instelling een jonge, krachtige monarchie op. Voor en na worden leenstaten ingelijfd of verkleind; den koning van Engeland blijft slechts een afgelegen stuk in het Zuiden, niet bruikbaar als bruggehoofd tegen Frankrijk. Binnen de vazalstaten versperren de leenvorsten niet meer voor de bevolking den weg tot den koning, over hen heen knoopt deze betrekkingen met haar aan en steeds nader weet zij hem achter den territorialen heer als den oppersten wetgever en den hoogsten rechter. Zelfs over de grens, in Lotharingen, waar geen Duitsch koning nu meer de oneenigheden tusschen de landshee-

ren beslecht, neemt men den koning van Frankrijk aan als scheidsrechter of middelaar: de arbitrale uitspraak van Lodewijk IX tusschen de Dampierres en de Avesnes (blz. XCIII) had ook betrekking op Henegouwen aan gene zijde van de Fransche grens, zijn tusschenkomst in de Zeeuwsche kwestie (blz. XCV) betrof Duitsch rijksland en na den slag bij Woeringen stond Philips IV als scheidsman in de Limburgsche opvolgingskwestie over een zuiver Lotharingsch geschil (blz. CVI).

In 1259 had koning Hendrik III van Engeland met Lodewijk IX een vrede gesloten, waarbij hij afzag van zijn aanspraken op de Fransche landstreken, waar zijn voorouders als ingeboren vorsten hadden geheerscht, maar een hunkering naar het opgegeven gebied bleef. Het zou nog een paar eeuwen duren, aleer Engeland zijn koning zóó vasthield en Frankrijk dien zoo kennelijk als vreemdeling afstootte, dat hij de hoop op een rijk aan weerszijden van de zee van zich moest zetten. Tegen 1293 begon Eduard I van Engeland (1272—1307) aanstalten te treffen voor een herovering. Met Floris V was hij sedert 1281 nauw verbonden. Er werd voor gezorgd, dat de toenmaals onvermijdelijke klachten over berooving van kooplieden en zelfs een pretensie van Floris op de opvolging in Schotland [1]) buiten de afdeeling staatkundige geschillen bleven; voorts werd, waarschijnlijk in 1291, Floris' eenig zoontje Jan naar Engeland gestuurd om daar te blijven tot zijn huwelijk met een van 's konings dochters; geldzendingen bevestigden de politieke vriendschap. Op Jan I van Brabant kon de koning niet wel vat krijgen: deze kende zulk werk te goed dan dat hij door een al te begeerig toeslaan zich den hoogsten prijs voor zijn hulp aan een der partijen zou laten ontgaan. Zijn zoon liet hij evenwel met een Engelsche prinses trouwen, en deze, Jan II (1294—1312), onderhield nauwe relaties met zijn schoonvader. De Roomschkoning Adolf van Nassau (1292—'98) werd bewogen tot een vormelijk aanvallend bondgenootschap tegen Frankrijk ('94), maar hij moest al vast geld op de hand hebben en of hij hulp zou kunnen geven, moest men afwachten. De volgzaamheid van Reinoud van Gelre was te koop; in 1295 nam Eduard een aanzienlijke vordering op hem over van Gui van Dampierre. Als politiek agent voor continentale aangelegenheden maakte zich nuttig Jan van Kuik.

[1]) Hierover Obreen, Floris V, hfdst. V en Toll, Count Florent V of Holland, competitor for the Scottish crown (Scott. hist. Rev. 1908 304).

Maar de vele kleinen maakten nog geen groote en de onmisbare operatiebasis voor een oorlog tegen Frankrijk, Vlaanderen, ontbrak nog. Hier was echter Philips IV van Frankrijk bezig Gui van Dampierre machteloos te maken. Voor den reeds sterk verfranschten adel, voor de hooge geestelijkheid en voor de oligarchieën van voorname poortersfamilies in de groote steden was hij de opperheer geworden, die hun voorrechten beschermde tegen het ambtenaarsbewind van den vazalvorst. Tevergeefs had de graaf getracht het weerbarstige patriciaat in de steden te knellen tusschen zich en de gilden, die tegen de aristocratische stadsbesturen in verzet kwamen. Argwanend lette de koning er ook op, dat hij zich niet door Eduard winnen liet. Toen hij een van zijn dochtertjes aan Eduard's oudsten zoon ten huwelijk beloofd had ('94), ontbood Philips hem naar Parijs en dwong hem door gevangenzetting het voor Engeland bestemde bruidje aan hem „ter opvoeding" af te geven. Van nu af verkeerden Vlaanderen en Engeland in staat van oorlog; maar Eduard bleef Gui beschouwen als den toekomstigen bondgenoot en in '95 was hij nog bezig de ruzie tusschen dezen mogelijken helper en Floris V te temperen.

Doch terwijl de Engelsche koning nog zoo bouwde aan zijn tuitelige liga, gebeurde het onverwachte: Floris liep met pak en zak naar Philips IV over. Wat de reden geweest is van dien afval, is niet met zekerheid bekend. Stoke spreekt er van, dat Eduard den stapel van de Engelsche wol in strijd met een belofte om dien te Dordrecht te leggen, te Mechelen vestigde. Het verdrag, dat Floris 9 Januari '96 te Parijs met Philips afsloot, was overigens financieel niet onvoordeelig en een tijdgenoot zegt, dat hij zich liet „huren". De tegenzet, dien de Engelsche bondgenooten hiertegen beraamden, werd ontworpen naar een gebruikelijk procédé, dat wij hier ook reeds eenige malen toegepast hebben gezien. Het was: den graaf weglokken uit zijn land en dan gevangen nemen. Vervolgens zou men hem zien over te brengen naar Engeland. Een en ander werd besproken met Eduard, Jan II van Brabant en Gui; als tusschenpersoon trad waarschijnlijk Jan van Kuik op. Tot de uitvoering werden bereid gevonden Herman van Woerden en Gijsbrecht van Amstel. Wat deze dreef, behoeft geen vraag meer te zijn; onbekend daarentegen is, wat Gerard van Velzen tot deelneming bewoog. Van den eigenlijk Hollandschen en Zeeuwschen adel hebben verder slechts weinigen meegedaan; een aantal, die aange-

zocht werden, wilden er niets van hooren en hun medeplichtigheid — o.a. die van Jan van Renesse — beperkte zich daartoe, dat zij het opzet niet uitbrachten. Het eerste deel van het plan slaagde volkomen: Floris werd bij Utrecht gevangen genomen en op het slot te Muiden gebracht (23 Juni '96). Maar toen de heeren vier dagen later hun gevangene verder wilden vervoeren, ontdekte Gerard van Velzen, die vooruitreed, landlieden in hinderlaag, van zins den graaf te bevrijden. Wat volgde, was een geschiedenis van oogenblikken, waarin besluit en daad bijna één werden. Toen de boeren ter plaatse kwamen, vonden zij den graaf zieltogende en zijn geleiders gevlucht.

De gevangenneming werkte in Holland verbijsterend op de groote menigte, die buiten de politiek stond; de moord bracht ook de weinigen in de war, die min of meer ingewijd waren. Een klein comité van edelen zond bericht naar Eduard en verzocht overzending van den jongen Jan I; boeren en poorters belegerden de gevluchte moordenaars in het slot Cronenburg. Een broeder van den graaf van Kleef en weldra deze zelf, die met een legertje kwam, namen de leiding van het beleg op zich, zoodat de ingeslotenen zich moesten overgeven. Pogingen, welke van Jan van Kuik uitgingen om hun het leven te redden, ook een bekentenis door Gerard van Velzen afgelegd met den dood voor oogen, versterkten de achterdocht van het volk tegen den adel. Eenigen tijd nog voerde de graaf van Kleef eigenmachtig het bewind, maar zijn gezag begaf zich spoedig en toen Jan van Avesnes einde September in Holland verscheen, kon hij zonder moeite het voorloopig bestuur aanvaarden, waarop hij als oudste neef van Floris V een zeker recht had.

Op verschillende plaatsen sprongen reeds barsten in het grafelijk gebied. De nieuwe bisschop van Utrecht, Willem van Mechelen (1296—1301), was al begonnen de verloren Amstelsche goederen weer aan het Sticht te trekken. Jan van Avesnes kwam te laat om het reeds door den bisschop belegerde Muiderslot te ontzetten. De Westfriezen maakten gemeene zaak met hem en braken een paar grafelijke burchten in hun land af; de bezetting van het huis te Medemblik werd ingesloten.

Reeds dadelijk na Floris' gevangenneming had Wolfert van Borselen zich naar Zeeland begeven. Zijn rol als leider van den Zeeuwschen adel had hij kunnen hernemen, maar de opdracht, die hij er zelf aan verbond, om bewesten Schelde te besturen — beoosten

Schelde was Jan van Renesse de invloedrijke man — bracht hem in openlijke vijandschap met Middelburg. Ook was daar komen opdagen Gui, de zoon van Gui van Dampierre, wien zijn vader zijn rechten op Zeeland bewesten Schelde overgedragen had. Deze probeerde het met geld, maar uit niets blijkt, dat de sommen, die hij voor omkooping besteedde, iets uitwerkten en hij was al weer weg, toen Jan van Avesnes in Zeeland verscheen. Deze kalmeerde den twist tusschen Wolfert en de stad, doch de edelen toonden zich terughoudend, zoowel hier als in Holland. De gedienstigheid van Dordrecht, dat bij den regent op voorrechten vlaste, en een zekere populariteit, die deze genoot onder de poorters in het algemeen en bij de huislieden, verschaften hem nog niet den schijn van duurzame onontbeerlijkheid. Toen hij Februari '97 van een vrij wel mislukten tocht tegen de Westfriezen in den Haag terugkeerde, was graaf Jan I zelf overgekomen en dra voelde hij de leegte om zich.

De vermoording van Floris V had Eduard op gansch onvoorziene wijze de macht over den graaf van Holland verschaft. Maar deze graaf was een kind, dat niet zelf, doch waarvan de omgeving regeeren zou; merkbaar talmde de koning dan ook met den knaap uit handen te geven. Het moest er evenwel van komen en begin '97 leek het te wagen. De macht van den Franschen koning had zich ten slotte zoo verstikkend over Gui van Dampierre heen gelegd, dat deze een wanhoopspoging deed om ze van zich af te schudden. Den 7en Januari '97 zegelde hij de oorkonde, waarin hij zich ontslagen verklaarde van trouw aan zijn leenheer en een aanvallend verbond met Eduard tegen Philips IV sloot. Op dienzelfden dag liet Eduard zijn dochtertje met Jan I trouwen in tegenwoordigheid van afgevaardigden van adel en steden uit Holland. Hij nam voorts op zich de geschillen van Holland met Vlaanderen en Brabant te beslechten en voegde aan het Hollandsche geleide een paar vertrouwde Engelschen toe, die bij aankomst een raad voor zijn schoonzoontje moesten uitzoeken, waaraan deze reeds bij voorbaat schriftelijk gehoorzaamheid had moeten beloven. Zijn dochtertje hield hij voorloopig nog thuis. In Holland bleek het al dadelijk noodig Jan van Avesnes onschadelijk te maken; deze kreeg dan ook een poging om met zijn achterneefje in besprek te treden zóó beantwoord, dat hij het graafschap ijlings en heimelijk verliet.

Het oorlogspad naar Frankrijk lag thans voor Eduard gebaand, maar het duurde nog wel ruim een half jaar, eer hij het betrad. En

toen — zijn dure subsidiepolitiek had de oorlogstoebereidselen bemoeilijkt — vond hij het weer grootendeels versperd. Gui had het heele Zuiden van zijn graafschap al verloren; Adolf van Nassau was met Fransch geld omgekocht; de kleine vorsten, alle begeerig om veel te winnen en weinig te wagen, voerden den koning de beloofde hulpbenden niet toe [1]). Zelfs zijn Hollandsche schoonzoon werd zorgvuldig uit zijn nabijheid gehouden: men vreesde in Holland dat hij hem niet weer zou laten gaan. Een veldtocht kan men de verrichtingen van Eduard in Vlaanderen amper noemen; in het najaar sloot hij een bestand, dat reeds den volgenden zomer in een feitelijken en in 1299 in een formeelen vrede overging. Van dat oogenblik af zag Gui, alleen gelaten in het overblijfsel van zijn graafschap, het verderf onafwendbaar op zich aankomen.

De inrichting van Holland en Zeeland tot een staatkundige succursale van Engeland was totaal mislukt. Men was er aan zijn eigen zaken gebleven en gaandeweg herstelde zich het afweervermogen tegen de plaatselijke vijanden. De Westfriezen werden bij Vronen (ten Noord-Oosten van Alkmaar) verslagen; stamgenooten, die hun van over de Zuiderzee onder leiding van bisschop Willem te hulp kwamen, moesten haastig weer wijken. Toch bleef de regeering draaien buiten het gewone aspunt. Jan I was n.l. bij zijn aankomst uit Engeland in de macht der Zeeuwsche edelen geraakt. Eerst had Jan van Renesse den toon aangegeven in den uit hen gevormden raadskring, daarna Wolfert van Borselen, die vervolgens door een intrigue Renesse onmogelijk maakte en uit het land verwijderde. Metterdaad regeerde nu Wolfert. Reeds spoedig had hij den jongen graaf aan zich gebonden door een soort acte van consulentschap, die eigenlijk een overdracht van het bewind inhield. Door huwelijk bracht hij het burggraafschap van Zeeland in zijn familie, in Holland liet hij zich aanzienlijke heerlijkheden schenken; IJselstein, dat hij op het Sticht veroverde, eigende hij zich toe. De Hollandsche edelen waren na de moordgeschiedenis van '96 blijkbaar altijd nog wat schuw, voerden althans geen eensgezinde oppositie. Doch alle daden van Wolfert gingen op naam van Jan I en de machtige moest zichzelf aan zijn werktuig vastsmeden: steeds hield hij den knaap bij zich. Een conflict eindelijk met Dordrecht en een onvoorspoedige poging om de stad geweldigerhand in te

[1]) Vgl. ook Kern, Die Anfänge der französ. Ausdehnungspolitik b. z. Jahr 1308 (Tübingen 1910) c. 9.

nemen, brachten den grond onder hem in beweging; 1 Augustus '99, nadat hij ongeveer 2 jaar bestuurd had, werd hij te Delft gelyncht. De graaf kon nog niet zelfstandig regeeren; Jan van Avesnes was, als oudste van den bloede, de aangewezen regent. De steden zochten hem en hij haar; tegenover den Hollandschen adel was hij koel, de Borselenpartij bleef stug op een afstand, toenadering tot Jan van Renesse en diens medeballingen wees hij af. Na alles wat in de laatste drie jaar gebeurd was, zou hij een regelmatig bestuur instellen met volkomen onverdachten. Aan de oorkonde, waarbij Jan I hem voor 4 jaar het bewind opdroeg, hingen behalve de grafelijke alleen zegels der steden, geene van den adel. Dordrecht ontving den stapel van alle goederen, die Lek en Merwede afkwamen. Westfriesland, nog rechteloos sedert den opstand, kwam weer in een normale verhouding tot de grafelijkheid: het betaalde boete, maar werd begiftigd met de Kennemer keur. Drie dagen na de uitvaardiging van het desbetreffende stuk, stierf Jan I (10 November '99) en de regent werd nu zelf graaf (1299—1304).

Literatuur: STOKE, BEKA en DE CLERC (blz. CII); oorkonden bij V. D. BERGH en DE FREMERY.

POLS, *Graaf Jan I v. Holland* (Bijdr. Vad. Gesch. III[10], 1); OBREEN, *De eerste jaren na den dood v. Floris V* (Bijdr. Vad. Gesch. V[1] 241); FUNCK-BRENTANO, *Philippe le Bel en Flandre* (Par. 1897).

§ 2. Dampierres tegen Avesnes (1299—1323).

Zoodra het Henegouwsche huis aan het bewind kwam, dreven Holland en Zeeland weer terug in het groote vaarwater der politiek. Een schikking, nog onder Wolfert van Borselen getroffen, waarbij Gui van Dampierre de leenhulde voor Zeeland bewesten Schelde op gaf, verviel volgens de eigen bepalingen van het verdrag, nu een Avesnes graaf geworden was, en het oude Zeeuwsche geschil mengde zich met de veete tusschen de Dampierres en de Avesnes. Hierbij kwam nog de opvolgingskwestie, die de Duitsche koning Albrecht I, daartoe misschien aangezet door de Zeeuwsche adelspartij, ter hand nam. Met onverbiddelijke consequentie volgden zijn besluiten elkaar op: de graafschappen waren door den dood van Jan I aan hem als koning teruggevallen; aan Robert van Béthune, den zoon van Gui van Dampierre, gaf hij Zeeland bewesten Schelde en deze moest het overige voor hem in bezit nemen; Jan van Avesnes, die op een dagvaarding voor den rijksdag uitbleef, werd van zijn rijksleenen vervallen verklaard en in den rijksban gedaan.

Maar de inhoud van alles was slechts loos dreigement. In Mei 1300 gaven Gui en zijn zoon Robert van Béthune zich na een korten, hopeloozen tegenstand aan den Franschen koning over, die hen gevangen zette en nu geheel Vlaanderen inlijfde. Tegenover koning Albrecht had Jan van Avesnes zich bereid verklaard om in Nijmegen verantwoording te doen. Inderdaad verscheen de koning hier Augustus 1300. Een Duitsch koning in de oude rijksstad Nijmegen, welke herinneringen riep dit niet op. Doch de werkelijkheid parodieerde het verleden: Jan trok daarheen met een leger van Hollanders en Friezen, de koning week naar Kranenburg en na eenige onderhandelingen zette hij zich „op sinen peerde ende reet te lande, al dat hi mochte". Het verzet in Zeeland bleef nu over als een zuiver binnenlandsche aangelegenheid; de graaf en zijn oudste zoon hebben het met meer hardheid dan tact onderdrukt.

Onweerstaanbaar leek in deze dagen de Fransche koning: als een bastion van zijn onmiddellijk gebied stak Vlaanderen thans vooruit en het werd geflankeerd door de graafschappen van zijn bondgenoot Jan II. De blootgestelde ligging van Henegouwen noopte dezen wel tot trouw; bovendien genoot hij van Franrijk een jaarlijksch subsidie. Verdragen, die hij in 1300 met Gelre en Brabant sloot, beteekenden meteen een versterking van den Franschen invloed.

Nog verder gingen de plannen van Jan II. Hij gaf zijn broeder Gui belangen in het Sticht door hem voor levensduur de goederen van Amstel en Woerden te schenken en de daarover uitgevaardigde oorkonde gewaagt van de mogelijkheid, dat deze eens een bisdom zou verwerven. Welk, dat leed geen twijfel. Bisschop Willem van Utrecht had rijkelijk voortvarendheid en moed getoond, doch het getal zijner vijanden was niet geminderd. Behalve met edelen, die steun zochten bij Holland, had hij het te kwaad met zijn hoofdstad, waar een patriciërspartij, de Lichtenbergers, den bisschop even hooghartig buiten de stadsregeering trachtte te houden, als zij haar medeburgers daarvan uitsloot. Bijna een jaar lang heeft hij in het huis van burgemeester Jacob Lichtenberg gevangen gezeten. In 1301 trok de bisschop uit Overijsel met een leger tegen Utrecht op, maar bij een gevecht op de Hoogewoerd (bij Montfoort) tegen de met Hollandsche helpers vereenigde Lichtenbergers sneuvelde hij (4 Juli 1301). Gui van Henegouwen werd zijn opvolger (1301—'17).

De toekomst zou moeten uitwijzen, wat in de nieuwe statenverhoudingen zóó geforceerd was, dat het niet zou kunnen bestaan. Reeds in 1302 deed zij haar uitspraak met onmiskenbare duidelijkheid: te Brugge kwamen de gilden in opstand tegen het gezag van den Franschen koning en sleepten door hun voorbeeld bijna alle Vlaamsche steden en de boeren van de kuststreek mee; het Fransche ridderleger, dat Vlaanderen opnieuw zou onderwerpen, werd in den „sporenslag" bij Kortrijk vernietigd. De oudste zoon van Jan II sneuvelde hier aan Fransche zijde; Jan van Renesse vocht aan den kant der Vlamingen mee.

Men kon verwachten, dat de Vlamingen zich nu ook zouden wenden tegen den bondgenoot van Frankrijk, die voor Philips IV wacht hield aan de Oost- en Noordgrens van hun gewest. Bovendien, de familiehaat tegen den Avesnes, den medeplichtige aan het verderf van hun geslacht, was scherp gewet bij de Vlaamsche gravenzoons, die thans het bewind in Vlaanderen op zich namen en één dezer, Gui van Namen, kreeg hoop, dat hij de aanspraken op Zeeland, welke zijn vader hem eens geschonken had, zou kunnen verwezenlijken. Inderdaad kwam in 1303 eerst een inval in Henegouwen en daarop een nog gevaarlijker in Zeeland los. „Jonchere" Willem, nu de oudste zoon van Jan II, was niet opgewassen tegen den aandrang van de Vlamingen en van de Zeeuwsche ballingen, die gemakkelijk den verloren invloed in hun geboorteland herwonnen. Hij sloot een wapenstilstand, waarbij hij het heele gewest behalve Zierikzee overliet aan Gui van Namen; aan den graaf van Zeeland, gelijk deze zichzelf nu betitelde.

Het was de crisis nog niet. Den 20en Maart 1304 lieten Willem en zijn oom bisschop Gui zich op Duiveland door een legertje van Vlaamschgezinde Zeeuwen en wat Vlamingen verslaan; Gui raakte in gevangenschap, Willem vluchtte en sloot zich op in Zierikzee. Een Vlaamsche krijgsmacht voer op tot bij Geervliet en uitgezonden boden vonden de bevolking van Holland ten Noorden van de Maas tot aan Haarlem toe bereid om Gui van Namen als heer te huldigen. Jan van Renesse rukte op naar Utrecht en met hem mee trok de revolutionnaire geest, die van Vlaanderen uitging en wilde, „dat die heren waren tonder ende die ghemeent boven". De ambachten en een groep buiten de regeering gesloten aanzienlijken maakten hier revolutie en richtten een gildenregeering in. De Vlamingen bereidden een nieuwe bisschopskeuze voor.

Oude, reeds afgeschreven vorderingen kregen weer waarde nu het machtsbezit der Avesnes verdeeld scheen te zullen worden. Te Amsterdam (in 1300 door bisschop Gui met stadsrecht begiftigd) keerde Jan van Amstel, de zoon van Gijsbrecht, terug; de hertog van Brabant nam dat deel van Zuid-Holland in bezit, waarop hij volgens stukken in zijn archief aanspraken kon laten gelden (blz. LXXVII, CV). Slechts Dordrecht, van oudsher Avesnesgezind en daarvoor laatstelijk nog met het stapelprivilege beloond, stelde zich tot afweer en de edelman Nicolaas van Putten bedreigde van daaruit de verbinding tusschen Zeeland en het Sticht.

Men mag hierbij niet onderscheiden vaderlandslievenden en landverraders: een vraag, of Holland Holland zou blijven, deed zich niet voor, evenmin als ruim een eeuw later, toen een andere graaf van Vlaanderen, Philips van Bourgondie, stond tegenover Jacoba. Er was slechts deze kwestie: wie zou hier regeeren, een Avesnes of een Dampierre. Een moeilijke keus voor de bevolking, waarin persoonlijke genegenheid maar weinig kon meespreken. De Avesnes, de eerste uit een nieuwe dynastie, regeerde pas ruim 4 jaar en kwam daarvoor nu en dan eens over uit het land, waar hij woonde. Nu leek hij verreweg de zwakste in het vorstengeschil — want dat was het alleen.

De stemming sloeg om, toen Witte van Haamstede bij Haarlem verscheen en de steden opriep tot den strijd. Als bastaardzoon van Floris V wekte hij herinneringen aan het oude, nationale vorstenhuis en ze werden vaardig tegen den Vlaming. Terstond bleek, hoe weinig men maar behoefde te wagen. De verspreide, niet talrijke Vlaamsche troepen vluchtten en Gui van Namen, die zich in Utrecht bevond, haastte zich terug. Zelfs de blokkade van Zierikzee werd opgebroken (Mei '04) en ten Zuiden van de Merwede moesten de Brabanders het graafschap ruimen.

De kans om een ontstelde bevolking te overrompelen zou zich niet herhalen; Gui kon nog slechts een stelselmatige verovering beproeven. Ze mislukte. Terwijl de Fransche koning zelf van den Zuidkant in Vlaanderen viel, stuurde hij naar het Noorden een eskader onder den Genuees Grimaldi om zijn bondgenoot te helpen tegen Gui, die nogmaals en nu met alle kracht Zierikzee belegerde. In den zeeslag, dien deze vóór de stad waagde tegen de vereenigde Fransche en Hollandsche vloten (Augustus '04), werd hij geheel verslagen en gevangen genomen. In dezelfde dagen behaalde Philips

IV bij Pevelberg een overwinning op de Vlamingen, die juist door haar twijfelachtigheid daar aan weerszijden de krijgsillusies smoorde. Er werden onderhandelingen begonnen, die Juni 1305 leidden tot den vrede van Athis tusschen den koning en Vlaanderen. Hierin werd de graaf van Henegouwen als zoodanig opgenomen; als graaf van Holland bleef hij er buiten, maar een wapenstilstand schorste ook naar dien kant het krijgsbedrijf; bisschop Gui herkreeg zijn vrijheid. Reeds kort na den slag bij Zierikzee had Jan van Renesse met zijn trawanten in allerijl Utrecht moeten verlaten — hij kwam om bij het oversteken van de Lek — doch een duidelijke tegenomwenteling was daar niet gevolgd. En de teruggekeerde bisschop wachtte zich er wel voor die te bewerken: zijn herinneringen aan het patricisch stadsbewind der Lichtenbergers waren toch niet zóó, dat een restauratie hem verkieslijk scheen boven een regeering, waarin thans eens de gilden den boventoon voerden. Den 22en Augustus 1304 was Jan II overleden; zijn zoon Willem III (1304—'37) was hem opgevolgd.

In 1305 was feitelijk al uitgewezen, hoe het voortaan zijn zou: Vlaanderen niet ingelijfd, doch onder een Dampierre, die zich zijn vazalplichten tegenover den Franschen koning bewust bleef; in Henegouwen, Holland en Zeeland, voorloopig ook in het Sticht, een Avesnes, die bondgenoot was van dienzelfden koning. Het duurde nog geruimen tijd, eer men zich in Vlaanderen onder de machtsverhoudingen schikte. De vrede van Athis, dien de graaf gesloten had, omdat hij dit voor zijne dynastie noodig achtte, was, vooral door de financiëele bepalingen, zeer drukkend; de steden trilden nog van den strijd tegen een koning, dien zij oprecht hadden gehaat en die hen niet verslagen had. Pas na eenige jaren bezwoeren zij het — eenigszins verzachte — vredesverdrag. Toen echter moest er betaald worden, en ten slotte, de graaf, Robert van Béthune (1305—'22), had als helper en plaatsvervanger van Gui van Dampierre reeds een lang leven achter zich, dat hem verhinderde zich geduldig te schikken onder een koning, die zijnerzijds niet kon vergeten, dat hij in Vlaanderen meer gehoopt en bezeten had, dan de krijg hem had gelaten. Tot 1320 bestond er een dubbelzinnige verhouding, die nu en dan in openlijken oorlog ontaardde.

En tusschen de gebeurtenissen van dezen tijd waarde nog het oude geschil van de Avesnes met de Dampierres, voor den ouden

Robert van Béthune ook een kwestie, die hem steeds vergezeld had en zonder welke hij zich de wereld niet denken kon. Den bewoners der noordelijke gewesten bleven die Zuidnederlandsche zaken evenwel vreemd. Toen in 1310 Robert met een groot leger in Henegouwen viel en een vloot met manschappen gereed hield tegen Holland en Zeeland, weigerden de heervaartslieden uit deze gewesten anders te dienen dan om hun land te verdedigen; in 1315 kon graaf Willem voor een tocht tegen Rijksvlaanderen, die een aanval van den Franschen koning (Lodewijk X, 1314—'16) uit het Zuiden op Kroonvlaanderen moest ondersteunen, niet anders meekrijgen dan ridderlijke leenmannen uit Holland en Utrecht; en deze volgden slechts, omdat hij „dies hem bad ende an dede lecghen, ende si wildent hem niet ontsecghen".

In 1322 stierf Robert van Béthune. Zijn kleinzoon Lodewijk van Nevers, die opvolgde, was niet belast met den wrok van oude twisten. Opgevoed als gijzelaar aan het Fransche hof, nam hij zonder tegenstribbelen of voorbehoud zijn vazalplichten op zich. Tusschen hem en Willem III kon Karel IV (1322—'28) van Frankrijk ook een definitieven vrede bemiddelen: Willem gaf al zijn aanspraken op Zeeland bewesten Schelde, de ander zijn rechten op Rijksvlaanderen op ('23). Zoo stierf dan ook eindelijk de kwaadaardige vorstenveete af, die bijna twee eeuwen lang met de taaiheid van een woekerplant tusschen Holland en Vlaanderen in een reet van het statenstelsel getierd had. En de Fransche koning mocht hopen, dat geen onderlinge tweedracht zijn vazal en zijn bondgenoot voortaan zou weerhouden van samenwerking te zijnen behoeve.

Drie koningen waren gedurende de afgeloopen periode bezig geweest om hun macht in onze streken te vestigen, slechts één had daarmee succes gehad. Maar had hij met al zijn moeite de staatjes voorgoed kunnen buigen uit den stand, waarin de historie hen geplaatst had? Weldra zouden ze terugveeren: in Vlaanderen zou de vervreemding der bevolking van Frankrijk sterker blijken dan de Franschgezindheid van den graaf; de eerbied der Lotharingsche vorsten voor den koning zou door wrevel verteerd worden en hun vriendschap zich wenden naar een anderen kant, waar schoone beloften lonkten.

Literatuur: Kronieken als bij §1. Voor Holland- Vlaanderen- Frankrijk o.a. *Annales Gandenses* (uitg. d. Funck Brentano in de Collection de textes, Par. 1896); LOD. v. VELTHEM, *Spiegel historiael* (uitg. d. Le Long, Amst. 1727), bk. IV—VI. Oorkon-

den bij VAN MIERIS, *Gr. Charterboek der graaven v. Holland, v. Zeeland en heeren v. Vriesland* (4 dln., Leid. 1753—56) dl. II (1299—1356); P. L. MULLER, *Regesta Hannonensia* (1304—'45, 's Grav. 1881); V. D. WALL, *Handvesten d. stad Dordrecht* (3 dln. Dordr. 1790), dl. I (—1481); voor Holland-Frankrijk: HULSHOF, *Oorkk. in de Archives Nat. te Parijs aang. de betrekk. der Holl. graven t. Frankrijk* (1300—1427, Bijdr. en Med. H. G. XXXII 266).

FRANKE, *Beiträge z. Gesch. Johanns II v. Hennegau-Holland* (W. deutsche Zeitschr., Ergänzungsh. V 77); WALLER ZEPER, *Jan v. Henegouwen, heer v. Beaumont* ('s Grav. 1914; een geschiedenis v. h. Heneg. huis met ruime lit.). Voor Holl.-Vlaanderen: FUNCK BRENTANO, *Philippe le Bel* (alsbov. blz. CLIV); DE SMET, *Mémoire s. la guerre de Zeelande* (1303—'05. Nouv. Mém. de l'Ac. de Bruxelles XVIII).

II. DE HEGEMONIE DER AVESNES EN HET TERUGWIJKEN VAN FRANKRIJK.

§ 3. Willem III in Holland, Zeeland en Friesland (1304—'37).

Het toeval van sterven en geboren worden had Henegouwers gemaakt tot graven van Holland. Genegenheid kon dit land hun niet afdwingen — een schrijver vergelijkt de verhouding van Willem III tot Holland en Henegouwen met die van Jakob tot Lea en Rachel — en gewoonlijk zullen zij na hun winterverblijf in Holland en hun voorjaarsbezoek aan Zeeland, waar zij wegens den staat der kleiwegen de meeste paarden in Krabbendijke moesten achterlaten, met vreugde in het „bloemenrijke Henegouwen" teruggekeerd zijn. Achteloos echter heeft Willem III Holland en Zeeland niet bestuurd. Onder hem begint de merkwaardige reeks kanselarijregisters, waarin alle eenigszins belangrijke stukken, uitgaande van de grafelijkheid, gecopieerd werden [1]); de landsheerlijke financiën werden ordelijk beheerd en de standvastige waarde van het Hollandsche geld tot kort voor zijn dood bewijst, dat hij beter dan vele zijner medevorsten overeenstemming bewaarde tusschen den plicht, dien het muntrecht oplei, en de mogelijkheid tot verrijking, welke de exploitatie er van toeliet. Een reorganisatie van het Zeeuwsche rechtswezen in 1328 spreekt tot hem, die weet, hoe moeilijk het destijds viel ingrijpende hervormingen tot stand te brengen, van een zeker doorzettingsvermogen.

Een moeilijkheid deed zich voor, toen Dordrecht met de handhaving van zijn stapelprivilege anderen steden dwars begon te zitten en deze klaagden, dat hun eigen, oudere handvesten daar-

[1]) Groote verdienste te dien aanzien heeft gehad 's graven raadsman Gerard Alewijnsz., die onder Willem III, IV en V „clerc van het register" geweest is. Vgl. V. Riemsdijk in Versl. en Med. Kon. Akad., Afd. Lett. III[7] 214 en diens Tresorie en Kanselarij v. d. graven v. Holl. en Zeeland ('s Grav. 1908) 69.

door verkort werden. Het geval teekent den middeleeuwschen staat, waarin privileges sterker konden zijn dan de redelijkheid. Een vergadering van leenmannen, waarbij tevens de bisschop van Utrecht, adviseerde het gewraakte voorrecht te herroepen: de andere steden hadden de oudste brieven. Aldus geschiedde, maar de graaf moest eerst algemeene heervaart tegen de stad gebieden, voor deze zich schikte ('26) [1]. In de volgende jaren heeft hij den stapel weer bij stukjes en beetjes hersteld; een eenmaal gegeven privilege, ook al was het tegenover anderen onrechtvaardig, was nog onverwoestbaar, indien het particularisme, dat er door gebaat werd, slechts voet bij stuk hield. Een jurist had in een over deze zaak gevraagd consult durven verklaren, dat een privilege, zoo het misbruik of nadeel voor het algemeen welzijn ten gevolge had, opgeheven diende te worden. Doch dit was een radicalisme, dat pas eeuwen later in de regeeringspractijk ingevoerd zou worden.

„Willem de Goede". De overlevering weet van dankbare onderdanen, die hem eens het tienvoud van een gevraagde bede hadden willen opdringen [2], doch een Hollandsche kroniek verhaalt, hoe Willem III de Kennemers, toen zij voorrechten begeerden voor de inwilliging eener volgens recht en gewoonte gevraagde bede, strafte met intrekking van hun landrecht en gevangenneming hunner schepenen. Zoo kort aangebonden was hij anders lang niet altijd; dikwijls toont zijn optreden een afkeer zoo niet van geweld, dan toch zeker van vruchtelooze conflicten.

Bijzondere aanleiding om zich ter wille van eenige gebiedsvermeerdering in politiek gevaar te steken gaven Holland en Zeeland hem niet. Amstel en Woerden kwamen na den dood van bisschop Gui aan Holland terug ('17); de Zwijndrechtsche Waard nam hij, toen ze door een overstrooming goedkoop te krijgen was, van de St. Paulusabdij (vgl. blz. LXVI) in erfpacht; pogingen om zich van Stad en Land v. Heusden meester te maken staakte hij, toen hij zag, dat hij het daardoor met Brabant te kwaad zou krijgen.

Ook ten opzichte van Friesland stelde hij zich tevreden met wat hij zonder eenige waaghalzigheid kon verwerven. Sedert de Westfriezen onderworpen waren, hadden de stamgenooten aan de overzijde der Zuiderzee blijkbaar het onbehagelijke gevoel, dat de

[1] V. Rijswijk, Gesch. v. h. Dortsche stapelrecht ('s Grav. 1900), 33.
[2] Vgl. Brugmans in Hand. en Med. v. d. Maatsch. d. Ned. Lett. 1910/11, 25.

beurt nu aan hen zou komen: vandaar hun hulp aan de anti-grafelijken in 1297 (blz. CLIII). Tegen 1310 begonnen inderdaad Willem III en zijn broer Gui een verontrustende aandacht aan de Friesche zaken te wijden. De graaf wist de Westfriezen zoo ver te brengen, dat ze hem niet alleen onwankelbare trouw beloofden, maar zelfs den bisschop verzochten hen bij de eerste verdachte handeling onmiddellijk te excommuniceeren; Gui deed de inwoners van Stellingwerf en Schoterland wegens aanvallen op Vollenhove in den ban. De inwoners van Westergo maakten uit een en ander hun gevolgtrekkingen en bleken bereid hun verhouding tot den graaf door een verdrag te regelen. Zij erkenden zijn aanspraak op de jurisdictie en andere rechten, die zijn voorouders eertijds in hun land bezeten hadden, Willem III bevestigde hun het privilege van Karel den Groote. Elk van beide partijen stelde zich blijkbaar voor, dat zij zelf goed af was en de ander met een duistere, algemeene toezegging paaide. Alleen Stavoren had behoefte aan meer preciesheid in de verhouding: de graaf kon de stad zeer schaden door haar het handelsverkeer in zijn land te verbieden en op de Zuiderzee lastig te vallen [1]). Reeds terstond in 1300 had zij Jan II dan ook gehuldigd als heer. Nu echter de graaf hier de rechten, die de stadshandvest van 1292 hem toekende, werkelijk ging opeischen en de bevolking achter de stad ongerust maakte omtrent zijn plannen, kreeg zij het tusschen beiden te kwaad. Omwonende Westergoërs en ook een anti-Hollandsche partij binnen de stad bemoeilijkten er de vestiging van een bestuur naar de regelen van het stadsrecht; in '22 moest de graaf dreigen om zijn schout er huisvesting te verschaffen. Met geduld kwam hij niet veel verder en nadat de Westergoërs er in geslaagd waren met de andere vrije Friezen het verbond van den Upstalboom te herstellen ('23; vgl. blz. LXXXIV), achtte hij het ten slotte noodig den oorlog te beginnen. Maar heel zuinigjes en voorzichtig; arrest op Friesche personen, schepen en goederen binnen zijn gebied — ook Oostfriesche schippers werden tot groote ontsteltenis van hun landgenooten aangehouden — en pogingen om aanzienlijke Friezen door beleening met schoutambten voor zich te winnen waren de voornaamste strijdmiddelen. Ze waren voldoende tegenover Stavoren, al werd ook daar in '26 de Friesche partij tijdelijk meester; Westergo

[1]) Heeringa, Het oude Stavoren, 27, 69.

moest toegefelijk gemaakt worden door een actieven kaperoorlog op de Zuiderzee. Doch zware voorwaarden stelde de graaf ook niet: met de belofte van de Westergoërs Stavoren voortaan in rust te zullen laten en met een boete voor wat daar jegens zijn schouten en aanhangers misdreven was, nam hij genoegen ('28). En hiermede was de Friesche oorlog uit. Willem III had gemerkt, wat de prijs was, waarvoor men een geringe winst aan heerschappij in Friesland verwerven moest, en dien wilde hij niet betalen. Zijn zoon zou zich een minder goed rekenaar toonen.

Beter terrein voor de politieke intrigue dan Friesland, waar een haatdragend wantrouwen rondom tegen den vreemden heerscher op de loer lag, bood het Sticht. Voor een gemeenschappelijk verzet was hier niet te vreezen; wel echter moest de graaf oppassen, dat de buurman aan den anderen kant, de graaf van Gelre, een mogelijke tegenpartij niet onder zijn leiding nam. Doch, als blijken zal, hij sloot een vergelijk, waardoor de mededinger een medehelper werd.

Literatuur: BEKA, *Willelmi capellani in Brederode postea monachi et procuratoris Egmondensis chronicon* (uitg. d. Pijnacker Hordijk, Werk. H. G. III 20, Utr. 1904). Oorkonden als bov. bij § 2; voorts SCHWARTZENBERG en COLMJON (blz. LV).

§ 4. Het herstel van de macht der Geldersche vorsten (1288—± 1340).

Na den slag bij Woeringen moest graaf Reinoud I van Gelre er zich langen tijd in schikken staatkundig onbelangrijk te zijn; hij vertoonde zich weinig in het openbaar van de politiek en waarschijnlijk betrachtte hij de ietwat onvorstelijke deugd der zuinigheid. Zijn zoon Reinoud leerde in die jaren de waarde van het geld kennen; hij trouwde beneden zijn stand, maar met een rijke erfdochter, Sophia Barthout van Mechelen.

Kleine werkjes ter verbetering van zijn heerschappij vielen er voor den graaf nog genoeg te doen. Wenschelijk was het bijv. voor hem om zijn positie tegenover koning en rijk zoo zuiver mogelijk te maken. De graaf van Holland zat vrij en ongenaakbaar aan den uitersten rand van het rijk, waar geen koning hem ooit goed had kunnen bereiken, in een land zonder buren, die in staat zouden zijn dezen den toegang daartoe te ontsluiten. Hij kon zich thans zelfs plichtplegingen tegenover het rijkshoofd besparen. Gelre daarentegen lag meer naar het midden van het rijk en met open

grenzen naast staatjes, waarvoor het op zijn hoede moest zijn. Vooral met het oog op dit laatste was het voor den Gelderschen dynast nog steeds zaak de wettelijke vormen als rijksgraaf in acht te nemen en geen vat op zich te geven, want ook een koning, die zelf weinig macht had, kon nog wel macht verplaatsen. Nijmegen bijv. had de graaf slechts in pand, den tol van Lobith in leen, en mocht het al ondenkbaar zijn, dat een koning ooit van zichzelf geld en kracht zou hebben om deze eigendommen weer aan zich te trekken, niet volstrekt onmogelijk was, dat eens een ander liefhebber ten eigen bate hem de middelen verschafte om het pand te lossen of de macht om het leen op grond van een of andere informaliteit over te dragen.

In een aantal privileges, van 1282 af, liet de graaf zich door den koning het muntrecht toekennen, hoewel zeker reeds zijn overgrootvader Otto I begonnen was penningen te slaan; in 1293 wist hij een uitspraak van het hofgericht uit te lokken, dat hem de uiterwaarden in de rivieren behoorden en dat niemand zonder zijn toestemming binnen het graafschap versterkingen mocht bouwen; in 1310 trok koning Hendrik VII zelfs de handvesten van elf steden als eigenmachtig en wederrechtelijk verleend in, doch schonk den graaf nog op denzelfden dag de bevoegdheid om de opgeheven privileges opnieuw te geven. Uitgebreid werd door dit alles 's graven macht niet, ze werd alleen gelegaliseerd en eventueelen tegenstanders werden voorwendsels tot het maken van captie ontnomen. Dat de graaf dit overigens noodig achtte, blijkbaar ook met het oog op mogelijk verzet in zijn eigen land, bewijst, hoeveel zwakker de landsheerlijkheid hier nog gevestigd stond dan bijv. in Holland. De verheffing later van Reinoud II tot hertog in 1339 en daarmee zijn opneming in den rijksvorstenstand gaf dezen geen enkel recht, dat hij en zijn voorouders niet reeds hadden genomen, of dat hij had kunnen nemen, maar zij rondde zijn heerschappij toch wettelijk af, en men mag niet alleen aan ijdelheid toeschrijven, dat hij deze standsverhooging begeerde, die de graaf van Holland heeft versmaad.

Het ligt voor de hand, dat de graaf van Gelre ook steeds iets gevoelde van de crisis, die telkens achter den dood van een koning aankwam en zich dikwijls slechts zeer langzaam in de algemeene erkenning van een opvolger oploste. Het eigenlijke geschil om de kroon trok gewoonlijk niet sterk de aandacht van hem en de kleine staatkundige wereld, waarin hij verkeerde, doch men zag het

daar geprojecteerd in reeds bestaande veeten. Bij de koningskeuze in 1314 waren de stemmen verdeeld geweest; Lodewijk van Beieren en Frederik van Oostenrijk, de gekozenen, zochten beiden hun aanhang in het rijk te versterken. Lodewijk had nogal succes: in 1317 gelukte het hem een aantal vorsten in het Nederrijnsche, w.o. dien van Gelre, en verscheidene steden te vereenigen tot een landvredebond en zelfs den machtigen Willem III als hoofdman daarvoor te winnen. Het was een zet tegen den aartsbisschop van Keulen, die Oostenrijksch was; hij slaagde, doordat de vorsten diens heerschzucht vreesden en de steden zijn Rijntollen haatten. Hoe de strijd overigens verliep en hoe deze ten slotte vastraakte in allerlei onderlinge haspelarijen, is onbelangwekkend, maar het heele geval verduidelijkt, dat rijkstwisten den enkelen vorsten hier nog wel gevaarlijk konden worden. In '14 toch had Frederik van Oostenrijk Reinoud I nog tamelijk verleidelijke voorstellen gedaan, doch deze had zich op een afstand gehouden. Daardoor bleef hij nu in '17 buiten het gevaar, dat een Oostenrijksch partijganger bedreigde van de eendrachtige vijandschap der Beierschgezinden.

Vermoedelijk gaf de functie als bondshoofdman Willem III gelegenheid om zich te mengen in de binnenlandsche zaken van Gelderland. Reinoud I begon te lijden aan geestverzwakking. Men dacht aan de gevolgen van een hoofdwonde, die hij bij Woeringen ontvangen had. Misschien kondigt zijn onnoozele inval om allen steden, aan welke hij na '10 een nieuw stadsrecht moest geven, tevens een nieuwen naam, „Godsweerd" („Insula Dei"), te schenken, reeds de komende verstandsverbijstering aan. Hij bedacht de kerk met buitensporige giften, de onderdanen klaagden over verkwisting; zijn zoon Reinoud stelde zich aan het hoofd der ontevredenen. In '18 bemiddelde Willem III in overleg met edelen en steden tusschen vader en zoon, maar zijn scheidsrechterlijke uitspraak, waarin hij zichzelf machtigde om den jongen Reinoud de regeering over te dragen, indien de oude graaf onbekwaam zou blijken, vond weinig instemming. De zoon wachtte niet af, doch nam zijn vader gevangen. Wel hield Willem III zich een tijd lang boos — hij had ook nog andere redenen — en ging hij zelfs over tot vijandelijkheden, maar ten slotte begreep hij zeker toch, dat hij beter deed het eens te zijn met den feitelijken meester van Gelderland dan met den kindschen stumper, dien niemand daar meer wilde. In '19 sloot hij met hem een verdrag tot wederzijdsche be-

scherming van elkaars belangen; de oude man, die weer vrijgekomen was, werd niet lang daarna opnieuw gevangen gezet, en nu voorgoed, op het kasteel te Montfort, waar hij in '26 overleed. Tot zoo lang voerde zijn zoon het bewind als regent.

De tijd van het landsheerlijk burgermansbestaan liep nu ten einde, Reinoud II ('26—'43) trad weer als grand seigneur op in de politiek. Hij ging weer uit op gebiedsvermeerdering. Als deelnemer aan een anti-Brabantsche ligue veroverde hij Tiel, welks inwonerschap het trouwens ook verdroot op een Brabantsch uitsteeksel in Gelre te wonen; in '34 werd het hem, met Zandwijk en Herewaarden, afgestaan (blz. CLXXIII). Nog meer beloofde handige bemoeiïng met het hulpelooze Sticht. Reeds zijn vader had, doordat de hertog van Brabant verzuimd had zijn leenen van den bisschop te verheffen, de Veluwe onmiddellijk van dezen in leen kunnen ontvangen (1311; vgl. blz. LXXI), hijzelf echter legde het aan op inlijving van het heele Oversticht bij zijn gebied. Met zulk een succes, dat men zich omstreeks '37 in het daarachter gelegen vrije Friesland reeds over mogelijk nog verder strekkende plannen bezorgd maakte. Hij werd een figuur in dat Lotharingsche vorstengezelschap, waar de koningen van Frankrijk, Engeland en Duitschland hun gezanten bij rondzonden met vriendelijke woorden en beloften. Zijn uiterlijk aanzien rees: hij hertrouwde met Eleonore, een zuster van Eduard III van Engeland ('31); keizer Lodewijk van Beieren maakte hem tot hertog ('39). Huiselijk geluk evenwel en zekerheid van bestaan gaf hem dit alles niet: na eenige jaren meed hij zijn jonge vrouw onder voorgeven, dat zij melaatsch was, en soms ontstelde hem de staat zijner financieele verplichtingen.

Literatuur: Chronicon Tielense (— ± 1450, uitg. d. V. Leeuwen, Utr. 1789); *Historia Gelriae* (— ± 1470, uitg. d. Joosting, Werken v. „Gelre" II, Arnh. 1902); WILHELMUS DE BERCHEN, *De nobili principatu Gelrie et eius origine* (— ± 1470, uitg. d. Sloet v. d. Beele, 's Grav. 1870). Oorkonden bij NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden u. de gesch.v.Gelderland* (6 dln.,Arnh.1830—'75,met uitvoerige inleidingen), dl. I (— 1343).

V. SPAEN, *Inleiding* en *Historie* (blz. CIX); PONTANUS, *Historiae Gelriae libri XIV* (— 1581, Harderwijk 1639).

§ 5. Vernedering van den bisschop (1305—'45).

Nadat de Vlaming vertrokken en bisschop Gui van Henegouwen teruggekeerd was (blz. CLVIII), bleef het langen tijd stil in het Sticht. Wel moest het den bisschop ergeren, dat de nieuwe mannen in de

regeering der hoofdstad tegenover hem voortgingen in den koers van het oude stadsbewind, doch tot openlijke geschillen kwam het zoo dadelijk niet. En van de naburige landsheeren had hij geen last, het bisdom was nu deel van het gebied der Avesnes. De graaf van Gelre paste wel op om er aan te raken; Friezen, die, minder voorzichtig, het kasteel te Vollenhove belegerden, zagen tot hun schrik een Hollandsche vloot met gewapenden over de Zuiderzee op zich afkomen ('09). De samenwerking tusschen den bisschop en den graaf, welke laatste ook op Westergo druk begon te oefenen, maakte zoo'n indruk, dat Gui voldoening ontving van de vredeschenders. Ook in een anderen uithoek van het Sticht deed de macht van den bisschop zich weer gevoelen: Groningen lag in veete met den voogd van den minderjarigen praefect, die zelfs het raadhuis afgebroken had, doch in '09 beslechtte een uitspraak van den bisschop hier het geschil. Zeker wel een zelfoverwinning voor de twistenden in deze streken, die niet alleen hun recht maar ook hun onderlinge ruzies gaarne voor zich hielden.

Eén plicht legde de bisschop zichzelf ook op jegens het Sticht: hij was zuinig. Geruimen tijd woonde hij in Frankrijk om zijn bisdom de kosten van een hofhouding te besparen.

In '17, bij den dood van Gui, nam Willem III de Amstelsche en Woerdensche goederen weer aan zich en zorgde voor een opvolger, die zooveel schuld en zooveel gemis aan fierheid had, dat hij hem zijn patronaat zonder veel moeite kon opdringen. Inderdaad vinden wij bisschop Frederik van Zierik ('17—'22) dan ook na een paar jaar voorzien van een raad, wiens adviezen hij „uit bijzondere genegenheid voor den graaf" en — staat er fatsoenshalve bij — ten bate van kerk en land belooft trouw op te zullen volgen. Soms is zelfs deze wijze van indirecte gezagsoefening den graaf nog te omslachtig: in '22 zien wij hem rechtstreeks volmacht geven aan een der leden van genoemden raad om den doorgebroken rivierdijk bij Vreeswijk zoo te doen herstellen, dat het „Ghesticht van Utrecht ende onse land van Holland dairbi versekert sien".

In dit laatste geval was er echter misschien reden om zich over bedenkingen van kieschheid heen te zetten. De natuur had nu eenmaal een deel van het Nedersticht en van Holland belast met de gezamenlijke zorg voor den afvoer van water, vooral van dat, hetwelk langs Rijn en Lek aangevoerd werd. Uit de 12e eeuw kennen wij den twist over den Swadenburger dam (blz. LXXXII); nog

tegen 1528 hooren wij over Hollandsch-Utrechtsche waterstaatsgeschillen, die een oorlogsstemming wekten. Maar de graaf was gewoonlijk de eenige van beiden, die kon maken, dat er iets gedaan werd. Thans moest men hebben een heemraadschap van den Lekdijk Bovendams, voordeelig zoowel voor het Sticht als voor Holland, en het kwam er; kwaadschiks wel is waar, doch goedschiks scheen het niet te gaan. Zulke gevallen echter rechtvaardigen geenszins de politiek der Hollandsche graven in haar geheel.

Jan van Diest ('23—'40) was, nadat de kapittels een paar pogingen gedaan hadden om den bisschopszetel met iemand uit hun midden te bezetten — pogingen, die niets nalieten dan onbetaalde schulden — door den paus gewijd op eenstemmig aandringen der naburige vorsten. Het veelbeteekenend begin van een regeering die een tijdgenoot bij een terugblik zou doen schrijven: „luttel dede hi, dat seggens waert is". Wat hij echter wel veel gedaan heeft, is: verpanden. Van het geld, dat hij daarvoor kreeg, is een klein deel gebruikt voor uitbreiding van het Sticht n.l. voor den aankoop van Diepenheim, overigens evenwel heeft het slechts gediend om een steeds gapend tekort telkens voor eenigen tijd te stoppen.

Aanvankelijk zijn het nog meer op zichzelf staande schuldeischers, met wie hij zijn contracten sluit: in het Nedersticht met Willem III, die het slot van Vreeland, met diens gunsteling Willem van Duvenvoorde, die het gerecht van Vreeswijk, een doorgangspunt voor den Utrechtschen handel, in pand krijgen, en met vele anderen; in het Oversticht met zijn eigen bloedverwanten, met steden, met ingeboren edelen. Doch weldra komt er aaneensluiting en in '29 neemt een consortium, waarin merkwaardig veel vrienden van Willem III zitten, het heele Nedersticht in pand. Aan de overzijde van de IJsel komt dan ook de graaf van Gelre naar voren en in '31 sluiten beide vorsten een verdrag, waarbij ze beloven elkaar, ieder aan zijn kant van genoemde rivier, de vrije hand tegenover het Sticht te zullen laten; een vormelijke afbakening van invloedssferen dus. Drie jaar later besluiten zij alle schulden van den bisschop, elk voor de helft, over te nemen en nog in '34 wordt Willem III „momber" (voogd) van het Nedersticht. Reinoud II krijgt in '36 het heele Oversticht in pand, als bezitter der landsheerlijkheid laat hij daar munt slaan in Vollenhove. En daar-

buiten is nog speelruimte voor zijn eerzucht: in '39 laat hij zich door den keizer zelfs ook Friesland verpanden, voorzoover de graaf van Holland daar geen rechten heeft.

De dood van Jan van Diest bracht eenige stoornis. Holland en Gelre hadden elk een gegadigde, die een deel der stemmen kreeg; de paus benoemde een derde, den Italiaan Nicolaas de Caputiis, maar deze bedankte voor de weinig aantrekkelijke waardigheid. Inmiddels weerde de graaf van Holland, nu Willem IV, zich geducht. Hij liet zich door zijn aanhang het regentschap over het Sticht voor twee jaar opdragen; de stad Utrecht, die al lang metterdaad getoond had, te begrijpen, dat de graaf en diens trawanten geen goede bondgenooten waren in den strijd voor stedelijke zelfstandigheid, werd door druk op haar handelsverkeer bedwongen. De aanbevelingen, waarmee Willem IV zijn candidaat, Jan van Arkel steunde, waren al even onwaarschijnlijk als de beloften: deze immers was zoo flink, zoo machtig, zoo onafhankelijk, en de graaf had plan om als Jan van Arkel eenmaal bisschop was, alles wat zijn eigen voorgangers aan het Sticht ontnomen hadden, terug te geven. Inderdaad werd de aangeprezene bisschop ('42—'64).

Zou het oude spel voortgezet worden? In '41 werd het tractaat over de invloedsferen tusschen Holland en Gelre vernieuwd, maar twee jaar later stierf Reinoud II en zijn opvolger, een kind nog, werd geplaatst voor een financieele wanorde, die noopte weinig te ondernemen en veel te laten. Willem IV echter bleef. Eemnes en omgeving namen hem als heer aan en kregen den onheilspellenden naam Oost-Holland. Doch het rechte werd het niet. De woorden van aanbeveling, waarmee Jan van Arkel in geleid was, bleken meer waarheid te bevatten dan waarop gerekend was. De bisschop werd het eens met zijn hoofdstad en, nog erger, hij ging voor bezuiniging buitenslands wonen. Verontrustende teekenen, die den graaf prikkelbaar maakten en er toe brachten Utrecht in '45 om een onbeduidende reden te gaan belegeren. Dit maakte een geweldigen indruk; de stad vernederde zich diep om Willem IV tot den aftocht te bewegen en dat het daarmee afliep, beschouwde men als een uitredding, waarvoor men God voortaan jaarlijks in een processie dankte. Een paar maanden later sneuvelde de graaf in Friesland.

Geen opwekkend verhaal. Het zou tragisch zijn, indien het vertelde van een groot volksleed; wanneer bleek, dat het staatkundig

zelfbewustzijn der bewoners van het Sticht gedurig was verkracht. Doch nergens komt aan 't licht, dat zij in hun gevoelens van politieke eer of zelfs van politieke betamelijkheid werden gekrenkt. De bisschoppelijke staat was als de commensalenwoning, waar velen bijna geheel in hun vertrekken leven, waar de vreemdeling niet vreemd is en waar men weinig geeft om de eer van het huis, laat staan om die van den huisheer.

Het is ook een verhaal, waarin de climax niet leidt tot de verwachte ramp. Want een tijdlang schijnen de gebeurtenissen zich te spoeden naar een eindpunt: men meent reeds te zien, dat de wereldlijke macht van den bisschop ten onder zal gaan en zijn gebied verdeeld worden door de naburige vorsten. In werkelijkheid lag zulk een oplossing echter nog op onbepaalden afstand. Over het Sticht was gesteld de bisschop, een mensch, dien men onder zich kon brengen en tot concessies dwingen; eigenaresse van het Sticht was de Kerk, de onstoffelijke, die men niet kon overwinnen. Ja, eenmaal, over twee eeuwen, zou het ongehoorde gebeuren en het Sticht door den paus zelf gesecularíseerd worden, maar wij zullen nog zien onder welke bijzondere omstandigheden. Tot zoo lang evenwel kon men het Sticht desnoods knechten en ten doode toe mishandelen, sterven kon het niet. Volkomen gezond en krachtig worden zou het evenmin: het had zijn leven ontvangen uit organisatieplannen, die sedert lang mislukt en opgegeven waren, en het moest blijven voortbestaan, belast met aangeboren gebreken.

Literatuur: BEKA en HEDA; S. MULLER FZN., *Registers en rekeningen v. h. Sticht Utrecht*, 2 dln. (1325—'36, Werk. H. G., N.S., 53 en 54). Hierin ook oorkonden evenals bij Heda, overigens verspreid. Vermeld in S. MULLER FZN., *Regesten v. h. archief der bisschoppen v. Utrecht* I (—1400, Utr. 1917); DEZ., *Regesten v. h. arch. der stad Utrecht* (—1528, Utr. 1896).

DEZ., *Het middelpunt in de geschiedenis der Ned. gewesten* (in Schetsen uit de M. E. I 105) en *Een bisschoppelijke hofhouding* (a. w. II 105).

§ 6. Ridderpolitiek (± 1330—'45).

Politiek zakenman was elke vorst slechts min of meer, hij was ook ridder. Zoo mag men zeggen, wanneer men althans daarbij niet denkt aan een volkomen tegenstelling. Ridderschap toch was in dezen tijd ook nog in sterke mate een beroep, een beroep, waarmee men verdiende en waarmee men zich ook niet schaamde te verdienen. Men mocht het niet altijd gevoelen, wanneer de rid-

der zijn leenheer volgde in het veld, hoewel het leen toch eigenlijk vooruitbetaald loon was, waarvoor de vazal zich ter requisitie houden moest; duidelijk echter sprak het, als hij zich verhuurde. In de 14e eeuw, toen men de kracht der legers — en daar had geen Sporenslag iets aan veranderd — terecht nog afmat naar het getal der „lansen" of van de „armures de fer", waren de „soudoyers", de „soudeniers" nog ridders. Boendale, een burgerlijk auteur, moge minachtend over hen spreken, als hij verhaalt, hoe in '32 in de ligue, die Philips VI van Frankrijk tegen Brabant gevormd had, zoovele meestreden „om te hebbene sconincs ghelt", een jonger Brabantsch schrijver roemt weer de vreemde ridders, die het land hielpen verdedigen en „aan wie de hertog een overvloedig loon liet toewijzen en betalen". Hijzelf trouwens prijst ook in Jan I, dat „soe wie dat aen hem gheselde, moeste daerbi worden rike". Maar met een nuchtere berekening van het verschuldigde voor te verrichten krijgsarbeid werd de dienst zelden aanvaard: daaraan verbond zich ook avontuurlijke hoop op buit, op hooge losgelden van gevangenen, soms op een rijk leen in het vreemde land en steeds wel die op roem. In den strijd lag iets sportiefs en het was een zaak van eer. Riddereer — men denkt aan dapperheid en vromen zin, aan edelmoedigheid en hoffelijkheidsbetoon — ze werd ontelbare malen verloochend; dikwijls was zij de pronkerige guirlande van ruwheid, platte begeerten en ijdelheid; ze had het bekrompene van elke standseer, maar ze was toch ook nog een ideëel standsbezit.

Ridder nu was ook de vorst en daartoe had men hem opgevoed; ridders waren zijn dagelijksch gezelschap en met hen was hij eigen; hij deelde hun begrippen en hun vermaak. Een tournooistrijd en een kruistocht tegen de Mooren in Spanje of de Pruisen aan de Oostzee waren ook voor hem ernstige levensdaden en van de eentonige regententaak in het eigen land werd hij gedurig afgeleid door de wereld daarbuiten, waar misschien voor hem, met anderen samen of als betaald helper van een koning, geld macht en eer te verdienen was.

Willem III was getrouwd met een dochter van Karel van Valois, een broer van Philips IV. Drie zoons van dezen waren gestorven zonder zoons na te laten en steeds meer was hij den Franschen troon genaderd; in '28 werd zijn zwager Philips van Valois (VI, '28—'50) koning. In '24 was zijn eigen dochter Margareta getrouwd met den

koning van Duitschland, Lodewijk van Beieren ('14—'47), in '27 een andere dochter, Philippa, met Eduard III van Engeland. Dit laatste huwelijk had een eenigszins romantische voorgeschiedenis. In '26 nl. was de vrouw van Eduard II met haar zoontje Eduard hulpzoekend in Henegouwen verschenen en de hand van den jongen prins was de prijs geweest voor 's graven inofficieele medewerking, toen diens broeder Jan van Beaumont met een vrij schaar van meest Henegouwsche ridders zich opmaakte om de vluchtelingen terug te voeren en hun man en vader te onttronen. De tocht was geslaagd en de prijs betaald. Een derde dochter van Willem III had den graaf van Gulik tot man, zijn eenige zoon Willem (IV) huwde later een dochter van Jan III v. Brabant ('12—'55). Door al die schoonvaderlijke betrekkingen rees Willem III ver uit boven de andere Lotharingsche vorsten en werd hij hoofd van een familiekring, die licht de gedaante van een anti-Fransch bondgenootschap kon aannemen. De gevaarlijkste daarvan voor Frankrijk was Eduard, die erfaanspraken op de Fransche kroon had.

Voorloopig evenwel bleef het verbond tegen Frankrijk nog maar een mogelijkheid: als graaf van Henegouwen had Willem III belang bij de vriendschap met den Franschen zwager, als graaf van Holland en Zeeland bij die met den Britschen schoonzoon. Wanneer dan ook Philips VI uittrekt om zijn vazal Lodewijk van Nevers tegen de opstandige boeren en gilden in Westvlaanderen te helpen, voegt hij zich met zijn ridders bij het Fransche leger. Persoonlijk neemt hij deel aan den slag bij Cassel ('28), waardoor de grafelijke macht in Vlaanderen en daarmee de invloed van den Franschen koning in Vlaanderen hersteld wordt.

Doch in '32 schijnt er een kentering gekomen te zijn in de gevoelens. Ten einde Jan III van Brabant, die een tartend onafhankelijke houding tegenover hem aannam tot volgzaamheid te nopen, had Philips VI Jan van Luxemburg aangemoedigd om zich met andere ijverzuchtige buurvorsten van Brabant tegen dien onbuigzame te verbinden. Een wonderlijke veelhoofdige coalitie ontstond, die de verwachtingen van ridders en vorsten spande, doch waar zeker de bevolkingen, behalve dan de Brabantsche, met haar belangstelling buiten bleven. De aanval van zoovelen tegelijk echter brak de hooghartigheid van Jan III en hij werd nederig tegenover den Franschen koning om diens bemiddeling te verkrijgen. Maar deze kon de begeerigen, die hij op Brabant losgelaten had, er niet

toe brengen om zich nu weer zoet te houden en door zijn pogen om voor zijn middelaarschap zooveel mogelijk voordeel alleen voor zich te bedingen, ontstemde hij Willem III, die op eigen hand voor het herstel van den vrede gewerkt had. De anti-Brabantsche liga bleef in stand, Willem III sloot er zich bij aan en ook — wegens een geschil over Mechelen — de Vlaamsche graaf ('33). Doch Jan III, flink gesteund door zijn onderdanen, hield de omsingeling uit en sloot afzonderlijke overeenkomsten met de voornaamste tegenstanders. Het voorzitterschap van Philips VI bij het algemeene vredescongres was niet meer dan een eerepraesidium en zijn uitspraken in de geschillen ('34 en '35) waren slechts de bevestiging van feitelijk reeds gevallen besluiten. Voor sommigen waren ze verblijdend: Tiel werd Geldersch, Mechelen Brabantsch; maar niemand voelde zich dankbaar jegens den koning en velen waren ontstemd. Hij had zijn invloed in Lotharingen verspeeld.

Weldra gingen verzoeken tot deelneming aan een oorlog op grooter schaal rond. Eduard III's plan om Frankrijk als zijn erfgoed in bezit te nemen had vasten vorm gekregen. Willem III was nu bereid tot hulp, het familiegenootschap onder hem begon actief te worden in anti-Franschen zin en werd de kern van een grooten aanhang. Maar daarbij was geld noodig. In een bekende kroniek prijst Willem III tegenover zijn schoonzoon het voortreffelijke vechtmateriaal, dat deze onder de Lotharingsche vorsten en ridders zal vinden, maar hij raadt goed te betalen, want het zijn „seigneurs et gens qui gagnent voulentiers." De onderhandelingen trouwens brachten ook de Engelsche gezanten zelf tot de verzuchting, dat „Alemans sont durement convoiteux et ne font rien, se ce n'est pour deniers." Maar hoe kon het anders in een zaak, die voor vreemde belangen ondernomen werd?

In '37 kwam een luisterrijk gezantschap uit Engeland over, voorzien van ruime volmachten en overvloedig geld. Te Valenciennes, waar Willem III, hoewel bijna stervend, nog met praal recipieerde, daalde een ware goudregen neer op de velen, die er hun dienstcontracten met de Engelsche afgevaardigden kwamen afsluiten. Vandaar begaven de gezanten zich naar Keulen om een aantal Nederrijnsche dynasten in soldij te nemen en vervolgens naar Frankfort, waar Lodewijk van Beieren zijn zwager Eduard den titel „vicaris des rijks" toezei en krijgshulp beloofde.

Zoo was dan weer een verbond ineengezet als welke in 1214 en

omstreeks 1296 tegenover Frankrijk gestaan hadden. Geduldige samen werking en koppig volhouden was er niet van te verwachten, misschien echter zou het meegesleept kunnen worden in een onstuimigen stormloop. Maar pas in '38 kwam Eduard zelf over en toen vond hij nog slechts weifeling bij zijn helpers. Willem III was dood en diens zoon Willem IV gevoelde zich nog vrij genoeg om te overleggen, of hij zich tegenover zijn machtigen oom wel voorgoed compromitteeren zou; de hertog van Brabant had den tijd gebruikt om zich nader te bedenken. Pas laat in '39 begon het krijgsbedrijf met een nutteloozen plundertocht van Henegouwen uit.

Dit alles gaat om hoog boven de wereld van den gemeenen man. In de territorien, die buiten het oorlogsterrein liggen, heeft men geen belang bij wat er in de verte gebeuren zal; het gerucht der wereldgebeurtenissen en het geluid der ridderdaden vermengt zich niet met het verhaal der vaderlandsche geschiedenis. Alleen in Vlaanderen was het anders: de graaf achtte het zijn vazallenplicht Philips VI te helpen; Eduard III kon de nijverheidssteden wurgen door haar de wol, die ze voor haar industrie behoefden, te onthouden. Einde '39 vluchtte de graaf naar Frankrijk en de drie groote steden, met Gent onder zijn volksleider Jakob van Artevelde aan het hoofd, beheerschten van nu af het gewest; Eduard maakte het tot zijn operatiebasis. Aan de Noordzijde, bij Sluis, werd in '40 een Fransche vloot verslagen, maar de toegang tot Frankrijk liet zich van Vlaanderen uit ook niet forceeren. Na een vruchteloos beleg van Doornik werd een wapenstilstand gesloten, die feitelijk voorgoed een einde maakte aan de medewerking der bondgenooten bij de verovering van Frankrijk [1]). Evenals een veertig jaar vroeger was, gebleken dat een onsamenhangende krijgsmacht, zooals men uit de staatjes ten N. van Frankrijk wel eens voor kortstondige aanvallen tegen dit land op kon drijven, het slechts oppervlakkige huidwonden, doch geen doodelijke kwetsuur toebrengen kon. De oorlog tusschen Engeland en Frankrijk was hiermee niet uit: eenige jaren later is hij hervat, maar nu meer als een strijd van man tegen man. Eduard landde in '46 met een leger in Normandië en slaagde er door tactische bekwaamheid en geluk in den Franschen koning bij Crécy volkomen te verslaan.

[1]) Artevelde werd in '45 vermoord, graaf Lodewijk v. Nevers sneuvelde in '46 bij Crécy. Diens zoon Lodewijk v. Male werd pas meester in Vlaanderen door een burgeroorlog van '48—'49. Hij hield zich aan Frankrijk.

Calais werd ingenomen en voortaan had Engeland een eigen bruggehoofd aan de overzijde van het Kanaal, zoodat het aan een Lotharingsch opmarschterrein geen behoefte meer had.

De oorlog tegen Frankrijk, waaraan de vorsten gehoopt hadden flink te verdienen, was voor hen op een financieele misrekening uitgeloopen. Eduard had veel betaald, maar nog meer beloofd en in vertrouwen op den goeden afloop hadden zij borgstellingen op zich genomen en vrij wat voorgeschoten. Ten slotte liet hij de nutteloos geworden bondgenooten zitten met heel wat financieele verplichtingen en onvergolden uitschotten. In '41 spreken Reinoud II en Jan van Brabant er in een oorkonde op tamelijk benepen toon over, hoe zij om 's konings wil „in groten borchtochten ende in groten commer steken tieghen menghen persoen" en zorg hebben over de „sculde ende gheloefte, die hi ons sculdich is ende gheloeft heeft." Na Reinouds dood in '43 moet dan ook nog raad geschaft worden voor de groote sommen, „die hij schuldich bleven is, waerum tghemeynne lant in groeter noet is bleven". In Holland komen de onderdanen den graaf in '44 te hulp met de „groote bede", d. w. 2 % van hun vermogen.

Zuinig en bedachtzaam echter waren alle deelnemers aan den mislukten strijd geenszins geworden. Willem IV bleef iemand, die zijn ongedurigen lust tot daden telkens weer liet gaan, waarheen hij door het vooruitzicht op uitspanning of avontuur gelokt werd. In de jaren '43—'45 viert hij zijn sportieve neigingen uit op een groot steekspel te Londen, een korten tocht tegen de Mooren in Spanje, een pelgrimsreis naar Jeruzalem en door tweemaal in Pruisen deel te nemen aan den strijd tegen de heidensche Slaven. Zijn landsheerlijke expansiepolitiek wordt ook een andere dan die van zijn vader: geen voorzichtig voorwaarts schuiven en halt houden als een gevaarlijke weerstand dreigt; integendeel, de staatkundige kwesties zijn voor hem eerezaken, waarin men niet mag wijken. Eerst in den zomer van '45 het beleg van Utrecht, daarna in September de reeds eer voorbereide expeditie tegen Friesland. Troepenmacht en uitrusting waren ruim voldoende om de Friezen te verslaan, maar ten O. van Stavoren, bij Warns, werd de graaf met een kleine voorhoede omsingeld door de Friezen, „fort rudes gens et malostrus", en hij sneuvelde, voordat het gros van het leger goed en wel ontscheept was (26 Sept.). Een week later „quam myns heren ghesinde van synre herberghen (=hofhouding)

sonder minen here den grave weder in die Haghe bi mynre vrouwen der gravinnen ende vandaer soe voer een yghelic, daer hi hem best onthouden mochte." Aldus een aanteekening in de grafelijke tresoriersrekening. Kinderen liet de graaf niet na en een onzekere toekomst opende zich voor Holland en Zeeland.

Literatuur: als bij de vorige §§. Voorts iets in *Chronique de Jean le Bel* (2 dln. uitg. d. Viard en Déprez, Par. 1904) dl. II; *Chroniques de J. Froissart* (11 dln. uitg. d. Luce en Raynaud, Par. 1869—'99) dl. III; De Dynter, *Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae* (— 1442, 3 dln., Brussel 1854—'60) dl. II, lib. 3; *Récits d'un bourgeois de Valenciennes* (uitg. d. Kervijn d. Lettenhove Bruss. 1877). Oorkonden ook nog bij Devillers, *Cartulaire d. comtes de Hainaut* (6 dln. Bruss. 1881—'96) I (1337—'60); Blok, *Oorkk. betrekkelijk Friesland en zijn verhouding tot Frankr.* (1275—1338; in De Vrije Fries XIX 317); Hulshof, *Oorkk. aang. de betr. d. Geldersche vorsten tot Frankr.* (1281—1538. Werken uitg. d. „Gelre" IX. Arnh. 1912). Verder Hamaker, *Rekeningen der grafelijkheid v. Holl. onder h. Heneg. huis* (3 dln. 1875—'78 Werk. H. G., N. R. 21, 24, 26) dl. III.

Kunze, *Die pol. Stellung der niederrhein. Fürsten i. d. Jahren 1314—'34* (Gött. 1886); Stechele, *England u. der Niederrhein bei Beginn der Regierung Eduards III, 1327—'37* (W.deutsche Zs. XXVII, 98, 441); Waller Zeper a.w. (waar ook verdere lit.).

III. PARTIJTWISTEN IN HET MIDDEN DER 14e EEUW.

§ 7. Het opkomen van een crisis (± 1345—'50).

In '43 de plotselinge dood van Reinoud II, in '45 het sneuvelen van Willem IV — onverwachts kwam er een leegte. Niet alleen in Holland en Zeeland en in Gelre en Zutfen, waar vrouwen met weinig talent en onvoldoende gezag een met schuld bezwaarden regeeringsboedel moesten beredderen, doch ook in het Sticht, dat tot een staatkundig sportterrein der beide naburige vorsten geworden was en zelfs in Friesland, waar men in vrees voor hun plannen geleefd had.

In Holland en Zeeland ontstond eerst een vacature: er was geen graaf, die regeerde, noch een in wiens naam geregeerd kon worden. Een tijd lang moesten de lagere overheden en de onderdanen zichzelf redden, maar dit ging niet zonder eigengerechtigdheid en ordeverstoring. Eduard III, die met het oog op zijn continentale staatkunde Zeeland als erfdeel wenschte voor zijn vrouw Philippa, begon daar betrekkingen aan te knoopen; een begeerte in de graafschappen om ongedeeld te blijven werkte weer in tegengestelde richting: Amsterdam, Woerden en Oudewater gaven te kennen, dat zij niet tot het Sticht wenschten terug te kee-

ren. Doordat Jan van Beaumont, de broeder van Willem III, geen aanspraken liet gelden, werd de opvolgingskwestie tamelijk eenvoudig. In Henegouwen, een spilleleen, was keizerin Margareta, de oudste zuster van den overledene, nu ongetwijfeld naastgerechtigd tot de successie en de bisschop van Luik schijnt daartegen als leenheer (blz. LIII) geen bezwaren gemaakt te hebben. Evenmin was dit te verwachten van den leenheer over de rijksleenen Holland en Zeeland. Integendeel, keizer Lodewijk van Beieren kende men reeds als bereid om desnoods zijn reputatie te wagen, als er kans was voor zijn familie de hand te leggen op een opengevallen vorstendom. In Jan. '46 beleende hij zijn vrouw met Holland en Zeeland en weldra verklaarden ook afgevaardigden der drie graafschappen haar te zullen houden voor de wettige landsvrouw.

Toch doen de ruime privileges, waarmee ze haar nieuwe onderdanen in Holland en Zeeland op haar eerste rondreis bedacht, denken, dat deze haar niet uitermate hartelijk tegemoet gekomen zijn. De wetenschap, dat zij veel buitenslands zou blijven en veel zou moeten overlaten, daarbij de onzekerheid, hoe de verdeeling zou zijn tusschen haar plichten als gravin en haar plichten als echtgenoote, maakten haar als gravin veeleer onvermijdelijk dan begeerd. Waarschijnlijk is het verlangen naar een vorst, die geheel voor de graafschappen zijn zou, reeds geuit op een dagvaart, welke Margareta in Sept. '46 vóór haar terugkeer naar Beieren hield met raden, edelen en gedeputeerden van de steden der drie gewesten. Althans bij de aanstelling van haar tweeden zoon Willem tot regent — voor den oudsten, Lodewijk den Romein, had zijn vader reeds elders in het Rijk plaatsing gevonden — beloofde zij zich gedurende haar afwezigheid niet met het bestuur der drie landen te zullen bemoeien en hij mocht aan zijn titulatuur de eenigszins singuliere vermelding toevoegen, dat hij was „verbeidende de grafelijkheid." Het was moeilijk elk wat wils te geven: aan onderdanen, die onder een eigen bewind wenschten te leven; aan een keizer, die hier een telg van zijn stam wilde poten; aan een keizerin, die ongaarne iets van haar macht opgaf. Inderdaad had Margareta nog niets voorgoed afgestaan.

Hertog Willem, een wat schuwe jongen, kreeg het hier niet aangenaam: roerigheid in Kennemerland en Westfriesland, waar de bevolking weer eens poogde zich af te scheiden in een eigen

klein vaderland; onlusten in Zierikzee; een kaperoorlog van de Friezen op de Zuiderzee, waaraan pas in '48 een bestand voor 20 jaar een einde zou maken; af en toe een grensoorlog met het Sticht, die telkens tot voorzorg en uitgaven noopte; en bij alles „ghebrec van ghelde die graflichede mede te bescermen."

Margareta had zelf haar zoon van raden voorzien; „souverain consel" was zijn oudoom Jan van Beaumont. Hij was een Henegouwsch ridder en misschien niet recht thuis in Holland en Zeeland, maar daar wel zeer gegoed. Gouda, Schoonhoven, Tolen, Goes, Noordwijk, Beverwijk en Texel waren er de voornaamste van zijn bezittingen, die grootendeels bestonden uit wat indertijd als verraders goed van Gerard van Velzen, van Cats, van Borselen en anderen aan de grafelijkheid vervallen was [1]). De andere invloedrijke raadgever, Willem van Duvenvoorde was niet van buiten af maar van onder op onder de Hollandsche grooten geraakt. Toen hij onder Willem III aan het hof kwam was hij nog maar geweest Willem Snickerieme, bastaard van Duvenvoorde, doch hij bracht talent als financier mee [2]). Door een buitengewone gave om met zulke bewegelijke zaken als geld en vorstengunst om te gaan was hij in staat geweest een groot fortuin te vergaren, nu voornamelijk bestaande uit talrijke eer- en rentegevende leenen in en buiten Holland. Het land van Breda, de heerlijkheden van Oosterhout en van Geertruidenberg, dit zijn slechts enkele namen uit de lijst zijner goederen. Voor de zoons van zijn (echten) halfbroer, de Polanens, was hij een rijke erfoom geworden en den oudsten, Jan v. Polanen, hielp hij reeds bij zijn eigen leven aan een aanzienlijk bezit. Deze was gehuwd met een Brederode; een der bastaarden van heer Willem zelf had een Wassenaar kunnen trouwen; er was zoo iets als een Duvenvoordsche clan ontstaan. Met een aantal adelsgeslachten, voor wie de Avesnes een reeds traditioneel geworden voorkeur toonden, vormde zij een hofpartij, die te krachtiger werd, naarmate de regeering meer op haar moest leunen. Maar om haar wies de naijver.

Hertog Willem en zijn leidslieden konden de regeering slechts met moeite gaande houden; er bestond weinig lust om iets op te

---

[1]) Na zijn dood in '56 vererfd op den 2en zoon van zijn dochter, Jan v. Chatillon, later ook nog graaf v. Blois, Soissons enz.

[2]) Vgl. Koenen, Willem Snikkerieme en zijn magen (in De Wapenheraut VIII) 49, 153, 305.

zetten voor iemand, die slechts herroepelijke macht en onbepaalde vooruitzichten bezat. Margareta begreep ook weldra, dat er iets moest gebeuren In '47 had zij haar man verloren en ze wist, dat de nieuwe koning Karel IV (—'78) haar en haar kinderen naar vermogen zou tegenwerken. Dra vernam zij van vlotte onderhandelingen, die hij met haar zwagers, Eduard III en den markgraaf van Gulik, voerde over Holland en Zeeland; en binnenlandsche strijd zou hun allen het ingrijpen daar vergemakkelijken. Begin '49 droeg zij Holland en Zeeland over aan haar zoon voor een som ineens en een jaargeld. De gewesten immers waren „seer beswaert ende beladen mit oorloge, mit schoude (schuld) ende mit alrehande saken, soodat zij wel behoefden een lantsheere, die dagelijks bij hem waere, die se mit krachte ende mitten swaerde beschermde ende die se te rechte settede." Juist echter om dezelfde redenen waarschijnlijk weigerde een deel der edelen en steden zich borg te stellen voor de betaling der bedongen sommen aan Margareta. Aarzelend kwam de gedachte op, of men de overdracht maar niet zonder meer als voltrokken en Willem als graaf zou beschouwen. Bisschop Jan van Arkel brandschatte inmiddels Oudewater en Schoonhoven, men tastte zoekend rond naar den steun van een regeeringsgezag. Tegen het najaar nam Willem dan ook den titel van graaf aan.

Maart '50 kwam Margareta — zij was veel ongesteld geweest — in Henegouwen en ontbood haar zoon voor zich. Hij ging, en na een schrobbeering, die zij hem in tegenwoordigheid van Jan van Beaumont en den raad van Henegouwen toediende, werd hij klein: een stoute jongen, die zich tegenover zijn zieke moeder schandelijk misdragen had. Hij lei al zijn macht weer in haar handen. De graafschappen had zij daarmee echter niet terug; een poging, die ze deed, om recht te spreken tusschen haar voor- en tegenstanders werd door de laatsten smadelijk genegeerd. Van de steden stonden Dordrecht, dat onder den steeds geldbehoevenden Willem IV zijn stapelrechten sterk had kunnen vermeerderen en een gunstelingenpositie te verliezen had, alsook Zierikzee aan Margareta's zijde, maar de meeste andere, Delft vooraan, wilden van haar niet weten. Een aansporing van Willem zelf om zijn moeder te erkennen, blijkens de onderteekening opgesteld in het bijwezen der heeren van Duvenvoorde, Polanen en Brederode en van de regeering van Dordrecht, werkte niets

uit. De keizerin bedacht buiten hem om plannen om van het bestuur over Holland en Zeeland nog zooveel mogelijk voor zich terecht te brengen, zelfs bood ze het Eduard III aan. Het werd steeds duidelijker, dat zij een landsheerlijkheid vasthield, die zij met haar gunstelingen nooit zou kunnen hanteeren.

Dat Gelderland, nog meer dat Holland vervuld werd met binnenlandsche zorgen, gaf bisschop Jan van Arkel en de stad Utrecht verruiming. De vijandelijkheden echter, die de bisschop zich kort na den dood van Willem IV tegen Holland veroorloofde, waren onbeduidend; met kracht daarentegen werd de zuivering in het Sticht zelf aangevat. Hollandschgezinde edelen moesten het bisschoppelijk gezag weer erkennen en in Utrecht werden tal van onrustige gildebroeders uitgedreven, die nu de wijk namen naar Vlaanderen, toen het land van de gildendemocratie. De Lichtenbergen en hun aanhang kwamen er op het kussen; zij golden blijkbaar als van vreemde smetten vrij. In Overijsel hielpen steden en platteland den bisschop met geld en voorschotten om hun gewest uit de Geldersche pandschap te lossen. Vrij echter kon Jan van Arkel zich pas voelen, wanneer hij van zijn schulden af was; in '47 ging hij weer buitenslands wonen om „sinen cost te sparen." Als bestuurders liet hij achter zijn zes voornaamste geldschieters, w.o. den heer van Kuilenburg, diens oom Jan v. Woudenberg, den heer van Vianen en een Lichtenberg. Maar deze heeren kenden het werk ook: toen de bisschop in het volgende jaar terugkwam, vond hij zijn schulden vermeerderd in plaats van verminderd.

Nu de vorsten niet meer in de markt waren, konden de lagere heeren ook eens zaken doen. Kort na 's bisschops terugkeer viel de Zutfensche baanderheer Gijsbert van Bronkhorst Overijsel aan. Veel kon Jan van Arkel er niet tegen uitrichten, want strijd met Holland en Gelre maakte het hem volhandig; hij liet de verdediging over aan een ander Zutfensch edelman Frederik van den Esse. Het werd weer een kostbare geschiedenis, de bisschop kon de rekening, die heer Frederik hem in '49 presenteerde, niet voldoen, en moest hem Overijsel op Vollenhove na te pand geven. En de schuld liep nog aardig op door krijgsdiensten, die de ijverige pandheer met zijn helpers, w.o. de Overijselsche edelman Zweder van Voorst, daarna nog tegen nieuwe tegenstanders leverde.

Jan van Arkel zat in een strik, die zich bij elke beweging stijver toetrok. Nadat hij in '49 nog eens, anders nogal tamelijk fortuinlijk, tegen Holland georloogd had, kwamen de bovengenoemde zes met hun vordering: het Nedersticht en Vollenhove in pand; afstand van het bisschoppelijk zegel voor 30 jaar; hijzelf kon een jaargeld krijgen. Hij weerde zich uit alle macht, maar er was voor hem als wereldlijk vorst geen plaats meer in zijn bisdom en hij „reet van grooter scaemte mit ses paerden uyt sinen lande tot Romen in die stat, ende lietet al varen, als 't varen mochte." De eenige voldoening, die hij mee kon nemen, was, dat hij niet vormelijk gecapituleerd had: een vicaris (plaatsvervanger), dien hij had achtergelaten, moest maar zien, hoe hij er zich doorsloeg.

In Gelderland was Reinoud III ('43—'71) pas elf jaar, toen zijn vader stierf. De hertogin-weduwe Eleonore had blijkbaar maar weinig gezag; de steden waren, naar het schijnt, ook nog niet in staat leiding te geven: zij verbonden zich slechts tot gezamenlijke handhaving van hun vrijheden. Na eenige proefnemingen met een tusschenbestuur werd in '44 de jonge hertog meerderjarig verklaard. Willem IV bood een jongere zuster aan als echtgenoot voor hem. Eleonore en haar vrienden hadden er wel ooren naar, doch Willem sneuvelde in '45 en er kwam niet van. In den winter van '46/'47 nam zijn moeder hem mee naar haar broeder Eduard in het kamp voor Calais, waar zij beiden een ander huwelijk voor hem arrangeerden. Maar hij wist weg te komen naar Antwerpen en trouwde daar met de bruid, waaraan zijn vader hem reeds verzegd had, met een dochter van Jan III van Brabant.

Een blijk van zijn wordende zelfstandigheid? Zoo ja, dan is deze in haar groei blijven steken. Eerst merkt men dat zoo niet; waarschijnlijk liep de regeering tamelijk vlot door de aflossing van de pandsom voor het Oversticht. In '48 vernieuwt hij met den „verbeider" in Holland zelfs het verdrag over de invloedssferen binnen het Sticht (blz. CLXVIII en CLXIX), maar dit verbond tusschen de twee zwakken beteekent niet veel en dat hij zich met Gijsbert van Bronkhorst vereenigt in den strijd tegen het Oversticht geeft aan dien oorlog geen grootere verhoudingen. De machine loopt nog een tijd lang door op de wijze als onder Reinoud II, maar met veel zwakker slag.

Belangrijker evenwel dan de hertog is zijn omgeving. Schaarschheid van bronnen maakt het ons moeilijk zijn gangen te volgen tusschen de heeren, die invloed op hem wenschen, en evenmin is altijd goed duidelijk, wat deze van of tot elkaar drijft. Vast staat wel, dat hij in '49 van Gijsbrecht van Bronkhorst en diens medestanders afgeraakt is en zich dan bevindt onder een groep van personen, van wie een aantal ook bij de regeering van het Sticht geinteresseerd is. Onder zijn raden treffen wij aan een Arkel en een neef van Jan van Kuilenburg, onder zijn overige staatkundige vrienden den heer van Kuilenburg zelf en Frederik van den Eese, wiens andere naam „van Heekeren" partijnaam geworden is voor de coterie, waartoe hij in Gelderland behoorde. Of deze ook den landsheer zich hebben laten vastwikkelen in een net van geldelijke verplichtingen? Er zijn aanwijzingen voor, hoewel geen afdoende. Wat er van zij, een combinatie van heeren, die op den rand van het hertogdom een min of meer zelfstandige plaats innemen, en daarbinnen een aanhang hadden onder den ingezeten adel, had den vorst nu onder haar toezicht.

Daartegenover denkt men zich onwillekeurig een eenheids- of nationale partij. Doch ze is niet wel te ontdekken. Voorgangers als Gijsbert van Bronkhorst, Frederik van Baar, graaf Frederik van Meurs zijn ook kleine dynastjes, wier steunpunt buiten het hertogelijk gebied ligt, en men is geneigd hun belangstelling in Geldersche regeeringszaken te verdenken. Hun grieven vermengen zich met die van een aantal ingeboren Geldersche heeren, maar de ontevredenheid dezer allen slaat nooit eens verontwaardigd zoo wijd de vleugels uit, dat ze zich verheft boven alledaagsche klachten over achteruitzetting en schade of laag-bij-den-grondsche wenschen naar eer en voordeel.

Aangezien de hertog zelf niet te hunner beschikking stond, moesten zij zich vergenoegen met diens broeder Eduard, die in '50 veertien jaar werd. Door zijn aansluiting kreeg hun partij wel wat meer staatkundigen vorm, doch vooralsnog bleef het een verzameling van ontevredenen. Ook de jonge hertog verklaarde zich slechts misdeeld, en wel ten aanzien van de vaderlijke nalatenschap. Misschien was hij in zijn recht, althans zijn moeder Eleonore stond aan zijn zijde. Maar hoe ook, het was wel zeker, dat hij in de omgeving, waarin hij zich nu bevond, weldra zou rijpen van verongelijkt kind tot pretendent naar de hertogelijke macht

zelve. Als zoodanig kon hij den gemeenschappelijken strijd tegen den wettigen vorst voor zijn partijgenooten eenigszins legitimeeren. Niet ten volle, want de aangeboren rechten van zijn ouderen broer waren door geen spitsvondigheid weg te praten. Reeds dadelijk in '50 deden ook een paar steden aan zijn kant mee, Nijmegen en Tiel: ze stonden tegen Reinoud op, doch deze kon ze met hulp zijner vrienden weer onderwerpen. Dit zijn de eerste bekende oorlogsfeiten uit den strijd tusschen de „Heekerens" en de „Bronkhorsten."

Gelijktijdig ontstaan gelijksoortige verhoudingen in verschillende gewesten; overal tracht er een groep aanzienlijke heeren deel te krijgen aan de landsheerlijke macht. In Holland en Zeeland sluiten zij zich om Margareta, in Gelderland om Reinoud III als een kring van onmisbare gunstelingen, in het Sticht vormen zij zelfs iets als een vennootschap tot exploitatie van de bisschoppelijke hoogheidsrechten en dringen den landsheer uit zijn gebied. En de teekenachtigste onder hen is de edelman-geldschieter: Duvenvoorde is zóó omhoog gekomen; in het Sticht werken ze alle met onbetaalde schuldbekentenissen; in Gelderland zijn Reinoud's leiders ook borgen bij zijn credietoperaties. Zwak stonden tegenover zulke mannen niet alleen de bisschop, maar ook de wereldlijke vorsten. Zeker, zij hebben verkwist, doch hun vaste inkomsten waren ook sedert lang onvoldoende; deze werden het steeds meer en de beden waren nog niet zoo hoog opgevoerd en zoo regelmatig geworden, dat een budget daarop kon rusten. De adellijke geldgevers, die — anders dan Lombarden of burgerlijke renteniers — zich met hoogheidsrechten lieten betalen, die zich tot onontbeerlijke raadslieden van den vorst wisten te maken, konden gevaarlijk worden voor de landsheerlijkheid en ontbindend werken op het los gevoegde territorium. Hun zwakheid slechts was, dat zij alleen zichzelf vertegenwoordigden en niemand hun grootheid kon beschouwen als dienstig voor een algemeen belang. Thans echter, nu terzelfdertijd in eenige gewesten het landsheerlijk gezag niet behoorlijk vastgehouden wordt, zien wij daar overal hun handen aan de vorstelijke macht. Ook die van anderen, maar zij schijnen vooraan te zijn.

Met den strijd om de landsheerlijkheid vermengen zich tal van andere veeten; de felheid van allerlei kleine twisten, van private

ruzies soms, wordt uitgestort in het algemeene geschil. In Holland schijnt de structuur der bevolking een splitsing in twee partijen te bevorderen; een tegenstelling tusschen Hoeken en Kabeljauwen — de altijd nog wat raadselachtige partijnamen, die nu opkomen — vindt men er bijna 150 jaar later nog terug. Maar tot nu toe is nooit duidelijk aangetoond, dat de breuk juist daar ontstaan is, waar men ze bij een bevolking als de Hollandsche verwachten moest. Het is niet eene tusschen standen of klassen. Onder de edelen zijn Hoeken en Kabeljauwen, voor- en tegenstanders van Margareta; de meeste steden zijn wel is waar Kabeljauwsch, maar niet alle, en in bijna elke er van is althans een Hoeksche minderheid. En eigenlijk nu, bij het begin van den strijd, zou het het oogenblik zijn om waar te nemen, welke kracht de menschen tot elkaars vijanden maakte, want in deze tijden kon de partijhaat, als ze eenmaal geboren was, lang leven uit zichzelf [1]) en zich verder voeden met de leuzen van den dag.

Literatuur: Holland: *Cronica de Hollant et ejus comitatu* (— 1436; met kort vervolg Uitg. d. Matthaeus in Analecta 4° V, 523); *Het oude Goudtsche kronycxken* (— 1436 met vervolg — 1477. Uitg. d. Scriverius, Amst. 1663. Vgl. Fruin, Verspr Geschr. VIII 241); Joannes a Leidis, *Chronicon Hollandiae* (— 1417. Uitg. d. Sweertius, Frankfort 1620). Vgl. S. Muller Fzn., *Die Hollantsche Cronike van den Heraut* (Bijdr. Vad. Gesch. III², 1). Oorkonden en dgl.: V. Mieris II; Devillers, *Cartulaire de Hainaut I*; V. d. Bergh, *Gedenkstukken tot opheldering der Ned. Geschiedenis* (3 dln.; Leid. 1842—'47) I 160; De Jonge, *Verhandelingen en onuitgegeven stukken* I 1, II 1 (Delft 1825—'27).

De Jonge, *Verhand. over den oorsprong der Hoeksche en Kabelj. twisten* (Leid. 1827), waarmee te vergel.: Blok in Bijdr. Vad. Gesch. III² 253; S. Muller Fzn. in Versl. v. d. Alg. Vergad. v. h. Prov. Utr. Gen. 1899, 42; Smit in *De opkomst v. d. handel v. Amsterdam* (Amst. 1914) 75.

Utrecht: *„Vermeerderde Beka"* (—1426. Uitg. d. Matthaeus in Analecta 4°, III 1); Heda en oorkk. als bov. blz. CLXX.

Gelderland: de kronieken gen. achter § 4 en Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* II (1343—'71).

§ 8. Het afloopen van de crisis (1350—± 1360).

In Holland waren de Kabeljauwen de sterkste partij. Tot haar behoorden o.a. de heeren van Arkel, Egmond en Heemskerk en dan nog bijna alle steden. Van deze had Delft de leiding. Het was misschien evenzeer gekant tegen het eenzijdig bevoorrechte Dordrecht als tegen Margareta. Maar ook in de omgeving der keizerin sprak men over de Kabeljauwen als de partij van Delft. Men wist daar, dat deze niet zou buigen en einde '50 was Margareta in Zeeland, waar ze nogal aanhang onder den adel had, bezig

[1]) Vgl. Huizinga, Herfsttij der middeleeuwen (Haarl. 1919) 22.

een krijgstocht voor te bereiden; haar vrienden in Holland verwoestten Naarden.

Maar begin '51 ging vanwege de Kabeljauwen een boodschap naar hertog Willem in Henegouwen om over te komen en de grafelijkheid te aanvaarden. Hij gaf daaraan gehoor; 13 Febr. kwam hij te Delft aan. Willem zat nu als graaf in Holland, zijn moeder er buiten. Tamelijk besluiteloos talmde zij nog eenigen tijd in Zeeland, totdat ook Dordrecht ging wankelen. Samen met haar zoon Lodewijk den Romein, dien zij inmiddels bij zich ontboden had, poogde zij nog van hier uit aanraking met Willem te krijgen, doch tevergeefs; naar vermaningen uit de verte luisterde hij niet en voor een mondgesprek bedankte hij op raad zijner vrienden. De breuk werd nu volkomen: zij verklaarde Lodewijk tot haar „erfsone". Dordrecht kon zij niet meer behouden, het vreesde zeker nog meer dan zijn stapel te verliezen. De stad liet Willem binnen en in een stuk van 23 Mei staat ze weer als oudste stad van Holland aan het hoofd der „lieve ende ghetrouwe steden" en naast de Kabeljauwsche edelen, wien hertog Willem belooft nooit den Hoeken te zullen vergeven of ze weer in het land toe te laten dan met goedvinden zijner trouwe helpers. In dezelfde oorkonde wijst Willem zijn jongeren broeder Albrecht tot zijn opvolger aan: een terugslag op de wijziging, welke zijn moeder in de successie gebracht had.

Lodewijk trachtte in Zeeland nu de partijvrienden in het spoor te houden; Margareta had een reis ondernomen naar Calais voor een bespreking met haar zuster, de Engelsche koningin. Ze kreeg hier de toezegging, dat Eduard, die nog altijd een begrijpelijke belangstelling voor den Scheldemond had, haar met raad en daad zou bijstaan. Eerst kwam een gezantschap van hem, daarna een vloot; vereenigd met de schepen, welke Margareta verzameld had, werd deze echter op de Maas volkomen verslagen (Juli '51). Daarmee was de laatste kans op het herwinnen van Holland en zelfs die op het behoud van Zeeland verloren. Heel wat Zeeuwsche edelen moesten in ballingschap gaan en veel adelsgoed werd in beslag genomen. In Holland waren Willem en de Kabeljauwen al eer met een politieke schoonmaak begonnen, doch het beleg van een aantal Hoeksche kasteelen eischte hier veel moeite en geduld. Aan verzoening tusschen de partijen viel vooralsnog niet te denken en de graaf won met de macht niet de vrijheid om

deze naar eigen inzicht te gebruiken. Hij had reeds moeten beloven in de eerstkomende jaren niets van het grafelijk domein tijdelijk of duurzaam te zullen vervreemden, noch baljuwschappen of schoutambten voor levensduur of langer te zullen verleenen dan met goedkeuring van zijn raad van Kabeljauwsche edelen en van de steden. Vooral de laatsten, die veel moesten voorschieten en ter aflossing vele inkomsten en verbeurde goederen in handen kregen, verwierven grooten invloed. Men hoort ze spreken over Willem als den graaf, dien „wy ons onderwonden hebben here te maken ende machtich syns lands." Afgevaardigden uit hun midden maakte dan ook deel uit van het gezantschap, dat Willem Sept. '51 naar Engeland zond.

Daar werd toen onderhandeld. De strijd was beslist, het kwam er nog slechts op aan den vorm te vinden, waarin men de uitspraak der wapenen aanvaarden zou. Willem stond thans zoo sterk, dat hij de bemiddeling van zijn oom Eduard durfde aannemen. Deze veranderde zijn houding zelfs zoover, dat hij zijn neef een huwelijk met een zijner verwanten, Machteld van Lancaster, voorstelde. In '52 heeft Willem haar getrouwd, maar de vrede met zijn moeder heeft nog moeten wachten tot Dec. '54. Bij den zoen van Bergen, ten slotte nog het werk van Jan van Beaumont, stond Margareta Holland en Zeeland af; Willem beloofde haar een som ineens en een jaargeld en zou bij haar leven geen aanspraak op Henegouwen maken.

De ballingen kochten zich elk afzonderlijk de vergunning tot terugkeer in het land en op hun goed; na Margareta's dood (Juni '56) kwam ook Henegouwen aan Willem V.

Het herstelde werd niet weer geheel het oude. In Henegouwen hadden de Avesnes thuis gehoord en zij hadden zich telkens in de staatkundige wereld georienteerd als Zuidnederlandsche vorsten, als buren van Frankrijk en Vlaanderen. Holland en Zeeland waren de aanwinst bij het oude stamland geweest. Nu was de unie eenige jaren verbroken geweest en thans werd, omgekeerd, Henegouwen gevoegd bij het gebied van den graaf van Holland en Zeeland. Het wist zich zwak en blootgesteld, alleen tegen de Fransche grens, en het had gestaan op het behoud der unie als de zwakkere, die vreest losgelaten te worden.

Forscher trad uit de crisis te voorschijn Holland. Het had zich niet onder een vorst laten plaatsen of door hem laten winnen,

maar het had zelf een graaf gekozen en gehandhaafd. Uit half doorziene aandriften en dikwijls tegenstrijdige neigingen cristalliseert zich hier een bewuste staatkundige wil van het graafschap.

Dien minder eenzijdig te maken dan hij nu nog was, behoorde tot de taak van den jeugdigen landsheer. De jongen was nu opgegroeid tot een stillen man, die zich weinig uitte en moeilijk gaf; reeds in dezen tijd misschien met vreemde driftbuien [1]). Zijn regeeringshandelingen echter geven blijk van inzicht en kracht. Men ziet, dat hij na '54 niet meer hoofd der Kabeljauwen, maar graaf van Holland wil zijn; hij bezint zich wel, eer hij buitensporige, vroeger door hem en Margareta verleende privilegien bevestigt; een oorlog, dien hij van '55—'56 tegen het Sticht voert, kan gelden als een hardhandige aankondiging aan den bisschop, dat weer een volledig bevoegde aan het hoofd van Holland staat; de aanhechting van Stad en Land van Heusden aan Holland ('57) tegen den zin van den hertog en de hertogin van Brabant wijst op herwonnen prestige. Doch hiermee is ook de hoofdinhoud van zijn kortstondige regeering verteld.

In het najaar van '51 was bisschop Jan van Arkel in zijn bisdom teruggekeerd. De „zes", die ten slotte niet veel hadden aan hun vorderingen op een schuldenaar, die zich weghield, hadden de kapittels overreed, hem terug te roepen. Machteloos was hij, maar nog ongebroken. Na eenige maanden van lijdelijk verzet kreeg hij van den bezitter van het kasteel Weerdenstein (bij Wijk bij Duurstede) diens huis ten gebruike. Toen sloeg hij de handen weer aan zijn hoogheidsrechten en begon den strijd tegen de „zes". Het Oversticht zag toe uit de verte; maar het Nedersticht, ofschoon het neiging had Jan van Arkel's krijg te laten voor een twist tusschen schuldeischers en den beheerder van een insolvent vorstelijk bedrijf, kon zich niet buiten den oorlog houden. Bovendien, de bisschop kwam voor meer op dan voor zijn persoonlijke rechten alleen. Sept. '52 sloot hij met de stad Utrecht een verbond om te verhinderen, dat iemand in het Nedersticht een slot zou versterken, waardoor dit gevaarlijk kon worden voor de rust van het land. Reeds eenige maanden eer had hij met de drie

[1]) Daaraan toch moet men zijn doodslag op Gerrit v. Wateringen in '54 wel toeschrijven. Over de dateering van dit feit: Fruin, De moord op Gerrit v. d. Wateringe, Verspr. Geschr. VIII 180.

IJselsteden een, voorloopig nog wel onuitvoerbare, overeenkomst aangegaan om de oprichting van nieuwe kasteelen in en bij Salland te voorkomen en voor de veiligheid van de kooplieden te waken. Bij zulke afspraken bevond hij zich op een terrein, waar welgemeende samenwerking tusschen landsheer en stad ook in het Sticht mogelijk was en waar een dwarsdrijver zichzelf in het ongelijk plaatste. Nog in dezelfde maand Sept. deed de stad Utrecht in overeenstemming met de kapittels een bemiddelingsvoorstel: de „zes" zouden slechts twee sloten in pand houden, de hoofdsom der schuld zou als een preferente vordering uit 's bisschops inkomsten gedelgd, de rente kwijtgescholden worden. Vijf van de „zes" stemden toe, Jan van Arkel kon de vrees voor onteigening van zich zetten.

De bisschop zag nu verder zijn werk voor zich en hij deed het met lust. Telkens in de beide volgende jaren rijdt hij uit met zijn „wapentuers", soms ook met een troep burgers van Utrecht er bij, en legert zich met zijn benden om een kasteel. Vier worden ingenomen en geslecht. De heeren van Kuilenburg en Vianen toonden al dadelijk door van Kuilenburg uit in het Nedersticht watte rooven en te branden, hoezeer hun de gang van zaken daar mishaagde. De burggraaf van Montfoort deed ook mee, doch bisschoppelijke troepen verschenen voor zijn slot en hij beloofde boete en gehoorzaamheid. Vredeland loste de bisschop voor een matige som van keizerin Margareta, voor wie het geen waarde meer had; de onwillig gebleven pandhouder van de „zes" stelde eindelijk het slot Eembrugge weer bij verdrag in zijn handen en ten slotte sloot hij met Frederik van Heekeren en Zweder van Voorst een accoord op een „redelike rekeninghe", waardoor het Oversticht weer vrij kwam. Nog critieke dagen bracht de oorlog met Willem V in '55/'56, toen nog eens de ingehouden wrevel van 's bisschops kleine tegenstanders naar buiten uitbrak, maar geen van beide vorsten had ten slotte lust zijn nauw bevestigde heerschappij aan een te sterke krachtproef te wagen. De krijg werd gezoend en „daerna bleeff die bisscop Jan in vreden sonder oorloch." Hij kon zich nu verder loswerken uit zijn schuld en voorbereiden tot de uitvoering van de voorloopige afspraak, welke hij in '52 met zijn Overijselsche steden gemaakt had.

Verrassend snel was Jan van Arkel weer op de been gekomen en hij stond thans vaster dan sinds tijden een bisschop vóór hem

gestaan had. En in de volgende jaren zou hij niet meer wankelen. Het was zeker voor een deel eigen kracht, die hem daartoe in staat stelde, maar ook de omstandigheden waren hem gunstiger dan zijn voorgangers. Onder hem begint een tijdperk, dat de naburige vorsten dikwijls niet meer bij machte en, zooals nog blijken zal, ook minder geneigd zijn den bisschop zooveel mogelijk tegen den grond te drukken.

Of er in het Sticht eenig gewestelijk zelfbewustzijn wakker wordt, een gedachte aan samenwerking met den landsheer ten behoeve van de staatsgemeenschap? Misschien. Maar de hulp, die de bisschop weet los te krijgen voor het herwinnen van wat zijn klaarblijkelijk bezit is en voor de vervulling van zijn eenvoudigste plicht, voor de handhaving der orde, wordt hem geenszins belangeloos geleverd. De stad Utrecht deelt mee op in de winst; er wordt bijv. bepaald, dat slechts een Utrechtsch burger kastelein van Eembrugge zal mogen zijn. En van zijn helpers moet hij de machtsbegeerten ontzien: zijn voornaamste adellijke medestander, Gijsbrecht van Gaesbeek, heer van Abcoude, behoort tot een geslacht, dat er in zal slagen bijna het geheele Zuidoosten van het Nedersticht tot zijn heerlijkheid te maken en het is zeker door 's bisschops zelfbedwang, dat onder de „stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht over het bezit van heerlijke rechten" [1]) er geen voorkomt uit den tijd van Jan van Arkel.

Vrij ondoorzichtig zijn de gebeurtenissen, die in Gelderland tot een oplossing leidden; een strijd van 10 jaren, in welks loop maar weinig voor ons opklaart. Het best kennen wij nog de onvoldragen vredes, die deze slappe oorlog achtereenvolgens gebaard heeft; maar waarom ze er zóó uitzagen en niet anders, is niet volkomen duidelijk.

Nadat Eduard zich met degenen, die zich door Reinoud verongelijkt of tegenover zijn adelsvrienden vijandig gevoelden, geconstitueerd had tot een partij, welke haar grieven gemeen maakte, konden de hertog en zijn helpers zich niet goed meer staande houden. Als reeds verteld werd, in '51 lukte het nog; in '52 echter kwamen ze al tot concessies; in '53 moest Reinoud

[1]) Uitgeg. d. S. Muller Fzn. in Bijdr. en Meded. v. h. Hist. Gen. IX. 31 (1250—1520).

zijn broeder voor 7 jaar aanstellen tot „overste meister ende berichter", tot landvoogd dus.

Zoo blijft het maar kort. Op de Veluwe, waar de hertogin-weduwe Eleonore voor haar lijftocht behalve de regeeringsinkomsten ook de opbrengst van uitgestrekte domeingoederen geniet, breekt een boerenopstand uit, in welken, naar beweerd wordt, Reinoud de hand heeft; Eduard vinden wij in '54 bezig kasteelen van zijn tegenstanders in de Betuwe en tusschen Maas en Waal te belegeren; Reinoud vermeestert het Oosten van Gelderland weer met hulp van zijn zwager, den graaf van Kleef. Deze krijgt daarvoor Emmerik en de Lijmers in pand. Ook anderen mengen zich van buiten af in den strijd; aan Reinoud's kant nog de bisschop van Munster en Zweder van Voorst, aan de zijde van Eduard de graaf v. Mark en de heer van Koevorden. Een wonderlijk verwarde krijg, waarin allerlei onsamenhangende begeerten en veeten uitgevochten worden en welks gebeurtenisjes zich aan ons als toevalligheden en zonder perspectief vertoonen. Hij eindigt in '55 met een verdrag, dat Eduard in de landvoogdij herstelt en Reinoud het bezit toekent van de Veluwe, die inmiddels door Eleonore's dood vrijgekomen is.

Eenigen tijd schijnt het nu daarop uit te zullen loopen, dat Reinoud zich geheel terug zal trekken, doch in '58 is de strijd opnieuw aan den gang. Het werd evenwel duidelijk, dat elk van beide vorsten met zijn adelspartij slechts in staat was den ander in de uitoefening van het gezag te belemmeren, niet om dit zelf te voeren. Ook een zwakke macht, die zich tusschen hen plaatste, zou de beslissing kunnen geven. Nog in '58 geschiedde dit door de vier hoofdsteden: Nijmegen, Roermond, Zutfen en Arnhem. Tot nog toe hadden de steden den oorlog meer ondergaan dan gevoerd; alleen Nijmegen, met zijn pretenties als vroegere rijksstad, had van den aanvang in oppositie tegenover den hertog gestaan. Thans deed een commissie van schepenen uit de vier steden, waarbij één edelman van weerszijden, uitspraak in de hangende geschillen en benoemde tevens een landraad van aanzienlijken, bestemd om den hertog en zijn landvoogd onder toezicht te houden. Ten overvloede werd nog kort daarop door vorsten, ridderschap en steden van Gelderland en Kleef een landvrede gesloten ('59). Een uitvoerig statuut bevatte allerlei verstandige bepalingen tot handhaving van rechtszekerheid en orde.

Wij kennen ze wel meer zulke landvredes, bijna altijd goed bedoeld en met oprechtheid bezworen; ze rijzen op uit het algemeene vredesverlangen der bevolking en zijn als een breede baar, die ook de kwaadwilligheid meesleept, maar spoedig begint daarachter weer het onrustig spel der golven. Ten slotte schijnt men tot het inzicht gekomen te zijn, dat geen afspraken iets konden scheppen, gelijk aan een op zuivere eenhoofdigheid gevestigde staatsorde. Toen in '60 de termijn van het landvoogdijschap afliep, kon Reinoud weer de regeering aanvaarden; zijn broer kreeg slechts de kleine heerlijkheid Montfort.

Doch deze nam er geen genoegen mee. Hij liet zich in Tiel en Nijmegen tot hertog uitroepen, wierp zich met een aantal gewapenden in eerstgenoemde stad, toen ze door den hertog belegerd werd, en versloeg hem bij een uitval ('61). Reinoud werd gevangen genomen en deed afstand.

Een onverwachte afloop, maar desniettemin een beslissende. Reinoud werd opgesloten en zijn aanhangers, voorzoover zij niet uit zichzelf de genade van den nieuwen heer zochten, tot onderwerping of ballingschap gedwongen. In '62 was Eduard hiermee zoo ongeveer gereed. Men houdt hem voor den flinksten van de beide broers. Misschien terecht, maar zijn heerschappij dankt hij toch wel daaraan, dat oorlogsgeluk hem tot den eenig overblijvende maakte. En men zou ook niet weten, hoe anders een eind had kunnen komen aan een strijd tusschen partijen, die door geen algemeen beginsel gedreven, telkens om dien van de twee vorsten te hoop liepen, aan wiens macht zij hun voorkeur en ten deele hun persoonlijke belangen verbonden hadden.

Zoo verschillend als de gewesten waren, zoo verschillend was ook het herstel: in Holland en Zeeland een graaf door een zelfbewuste meerderheid in het bewind gezet; in Gelderland een hertog door het toeval van den krijg aangewezen; in het Sticht de bisschop als ten slotte toch wel nuttig voor de gemeene rust aanvaard. Gelderland kwam, voor zoover zichtbaar, weinig veranderd uit de crisis te voorschijn; het Sticht naar het uiterlijk gesterkt, maar inwendig niet veel hechter; aan Holland ziet men, dat het gezonder en krachtiger geworden is.

Er was geen reden om te denken, dat de beroerten weer op zouden komen, tenzij iets den regelmatigen gang der regeeringen

deed haperen. En dat deed zich voor, geheel onvoorziens eerst in Holland, wat later in Gelderland.

Literatuur: Als bij § 7.

§ 9. Naflikkeringen.

Omstreeks het begin van '58 werd Willem V krankzinnig; „kenlike nootsaken van ziekten hertoghe Willaems" noopten vrouw Machteld en den grafelijken raad zijn broeder Albrecht te ontbieden, opdat hij het regentschap zou kunnen voeren. Den 23en Februari was hij te Dordrecht. De gewone uitwisseling van beloften tusschen regeerder en onderdanen bij de bewindsaanvaarding leek hier ditmaal minder op een formaliteit, meer op de afsluiting van een contract. Er bestond toch geen regel of regeling die verplichtte om Albrecht als regent aan te nemen en daarbij nog, de politieke lijdelijkheid was afgenomen. De „ruwaert" (= regent) beloofde dan, en dit ook aan elke stad afzonderlijk, te zullen regeeren in overleg met raad en steden; bovendien zou hij dien raad, bestaande uit edelen, met de steden samen kiezen. Men ziet, hoe krachtig deze laatste stonden tusschen den verdeelden adel.

Eenige last kreeg Albrecht met zijn oudsten broeder Lodewijk, die kwam met zijn eerstgeboorterecht en met enkele schuldvorderingen, welke hij op Willem V had. De beslissing echter hierin werd opgedragen aan de raden der drie graafschappen en de steden — niet, als vroeger in zulke gevallen, aan een commissie van vorsten of heeren — en deze wezen Lodewijk's aanspraken op regentschap en opvolging af. Met hertogin Machteld bleef Albrecht aanvankelijk op goeden voet; zij hield eenig aandeel aan de regeering en een voldoende inkomen, om haar stand op te houden.

Maar bij zijn onderdanen in Holland en Zeeland vond hij op vele plaatsen een prikkelbare stemming. Floris van Borselen, die waarschijnlijk Veere opkweek tot een concurrent van Middelburg, lag met deze stad overhoop; de heer van Arkel kon het blijkbaar slecht hebben, dat Dordrecht met zijn in '55 toch nog weer uitgebreid stapelrecht den handel tot zich trok, waarvan zijn stadje Gorinchem een deel wenschte; Leiden, ofschoon door Willem V wel iets verzoenlijker gemaakt tegenover zijn burggraaf,

misgunde dezen nog altijd zijn recht tot benoeming van het stedelijk gerecht. Slechts in dit laatste geval stonden Kabeljauwen tegenover den Hoek, maar over het algemeen toch schijnen de eersten zich al wat kregel gevoeld te hebben, doordat de regeering zich na '54 weer vrijer van hen was gaan voelen; Delft was reeds in de contramine nog onder Willem V. De ruwaard zou dus krachtig en tevens uiterst voorzichtig moeten zijn.

Het lukte zoo dadelijk niet. Floris van Borselen viel Middelburg aan en wierp zich, toen hij zag, dat het verkeerd ging, met een deel zijner aanhangers in het slot te Heusden, waarvan hij kastelein was; te Leiden moesten ontevredenen gedwongen worden tot een belofte van onderdanigheid aan den ruwaard, den burggraaf en het stadsgerecht; in Kennemerland verraste een bende gewapende partijgangers van den door Albrecht afgezetten Kabeljauwschen baljuw diens Hoekschen opvolger en zijn gezelschap. Er vielen enkele dooden, doch de aanvallers moesten zich bergen; sommigen deden dit op het kasteel van Heemskerk, anderen bij den heer van Arkel en binnen Delft. Vooral deze plaats was uiterst ongedwee en zij dekte bovendien met haar stadsrecht tal van Kabeljauwen buiten haar muren, die zich er als „landpoorters" hadden laten aannemen.

Begin '59 gaven de sloten van Heusden en Heemskerk zich aan den ruwaard over, maar in Delft bleef een haard van ontevredenheid gloeien; Arkelsche vrienden trokken vandaar uit om een paar Hoeksche kasteelen te sloopen. De andere steden echter beloofden den regent heervaart en hielpen hem de stad belegeren. Na vier weken gaf ze zich over (Mei '59); door ontmanteling, boete en opheffing van een deel harer privileges werd zij weerloos gemaakt. Ruim een week later onderwierp de heer van Arkel zich in allen vorm aan Albrecht.

In '51 was Delft opgetreden voor een landsbelang en de overige steden hadden het gevolgd; thans, in '59, kwam het op voor een partijzaak en voor eigen grootheid, en nu hielpen zij het staatsgezag tegen die stad. Ze waren daarom nog niet van Kabeljauwsch Hoeksch geworden. Was de regeering van partij veranderd? Albrecht ontweek de adelsgeslachten wat, die zijn broer hadden kunnen patroniseeren. Doch als bewindvoerder kon hij niet uitsluitend Hoeksch zijn in de keus zijner helpers en los van de steden kon hij zich in het geheel niet houden. Maar deze waren

ten slotte niet de drijvende kracht van een partij, doch de drijvende kracht van het land. Althans in Holland; niet in de beide andere gewesten, maar deze konden toch niet anders dan volgen.

In '60 en '61 beklaagde Machteld zich, dat Albrecht eigenmachtig regeerde en haar niet het bedongen inkomen uitkeerde. Herhaaldelijk werd hierover op vereenigde dagvaarten der drie graafschappen gehandeld en de hertogin wist nogal wat beroering te maken. In Henegouwen en Zeeland vond zij gehoor en Middelburg, dat zelfs Vlamingen binnenliet, moest door een beleg weer ten onder gebracht worden. In Holland echter kwam wel Geertruidenberg in opstand, doch overigens maakte ook Machtelds verwijt, dat Albrecht „niet doen noch werken en wilde by den rade van de drien landen" daar weinig indruk en de strubbeling ging dientengevolge voorbij [1]).

Nog was de onrust niet geheel weggetrokken, doch staatsgevaarlijk werd ze niet meer. De woorden Hoek en Kabeljauw waren nu eenmaal in de politieke vocabulaire opgenomen, maar, ook al bleef men in Holland en Zeeland volgens traditie verdeeld in Hoeken en Kabeljauwen, steeds wanneer later die oude partijnamen weer gebezigd worden in een wezenlijk staatkundigen strijd, dient men zich er van te vergewissen, welke hun eigenlijke beteekenis op dat oogenblik is.

Zoolang hertog Eduard van Gelre zijn broer in verzekerde bewaring hield, was er weinig gevaar, dat hem zijn hertogdom afhandig gemaakt zou worden. Maar een ongestoord genoegen verschafte het hem niet. Er stonden nog groote schulden en zijn uitgeweken vijanden maakten stemming tegen hem bij de toch al niet welwillend gezinde vorsten in het rond. Albrecht van Beieren deed in '62 een korten resultaatloozen tocht tegen het hertogdom; de graaf van Kleef, nog wel zijn zwager, maar oud bondgenoot van Reinoud, hield nog een paar jaar lang een bendenkrijg tegen hem gaande. Dit alles was lastig; ernstiger waren de zwarigheden met Brabant. Hier was in '55 opgevolgd Johanna, weduwe van Willem IV, nu hertrouwd met Wenzel (Wenceslaus), een broeder van den Duitschen keizer Karel IV. Verder dan tot een schappelijke verhouding hadden de vorsten van Brabant en Gelre het toch al nooit

[1]) Machteld stierf trouwens ook in April '62.

kunnen brengen; in '64, nadat Wenzel de vroegere heerlijkheid, thans het graafschap Valkenburg verworven had, werd de kans op geschillen nog vergroot. Weldra was er oneenigheid over den kleinen hoek gronds, die nu Geldersch en Brabantsch gebied nog van elkaar scheidde aan de rechterzijde van de Maas. Bovendien, ofschoon medelijden en rechtsgevoel dikwijls slechts praalmotieven leveren voor staatkundige handelingen, Johanna althans wilde zeker ook wel wat doen voor haar zuster, de vrouw van den gevangen Reinoud. Er brak een oorlog uit ('66—'68), die evenwel zonder overwinning of nederlaag eindigde. Toen nu Eduard deze moeilijkheden doorgemaakt had, gold hij blijkbaar als een volwaardige partij: Albrecht gaf hem zijn dochtertje Catharina ten huwelijk [1].

Een onvoorzien geval brak weer de nu gevestigde orde. In dezen tijd zwierven door het Nederrijnsche afgedankte huurtroepen, die in den Engelsch-Franschen oorlog gediend hadden, de zg. Linfars en keizer Karel IV had zijn broeder Wenzel tot rijksvicaris benoemd met last om hun de plunderingen te beletten. Wenzel was wel geneigd om aan deze opdracht te voldoen, maar men had daar langs den Rijn altijd een zeker wantrouwen tegen een hertog van Brabant, die over de Maas kwam om den landvrede te handhaven. Eduard's zwager, Willem van Gulik, opende den Linfars zelfs zijn kasteelen. Gevolg: een oorlog tusschen Brabant en Gulik, waarin Eduard zich, als te begrijpen is, stelde tegenover Brabant en dus aan den kant van Willem van Gulik. Met haastig aangevoerde krijgshulp deed hij dezen den slag bij Baesweiler winnen, maar na den afloop van het gevecht werd hij door een doodelijk schot getroffen, dat uit zijn eigen omgeving afgezonden was (Aug. '71).

Aangezien hij geen kinderen naliet, moest men Reinoud III weer in zijn rechten laten terugtreden. Maar de overgang uit het kamerleven in de drukten van een regeerend vorst schijnt hem te sterk aangepakt te hebben. Hij overleed nog in hetzelfde jaar (Dec. '71). Het huis van Wassenberg-Gelre was in de manlijke lijn uitgestorven.

Voor de successie moest men teruggaan op de dochters van Reinoud II uit zijn eerste huwelijk. De oudste, Machteld, was tweemaal getrouwd geweest, het laatst met den graaf van Kleef, en maakte aanspraak voor zichzelf; een jongere, Maria, echtgenoot

[1]) Haar leeftijd (10 jaar) maakte echtelijke samenleving nog onmogelijk en door Eduard's vroegen dood is het daartoe nooit gekomen.

van den hertog van Gulik, had een zoontje Willem, dat als opvolger tegenover zijn tante gesteld werd. In het onsamenhangende hertogdom bepaalde geen algemeene opinie de keus. Onder den adel splitsten de meeningen zich langs de lijn, die oudere veeten reeds tusschen de partijen getrokken hadden: de Bronkhorsten verklaarden zich voor Willem, de Heekerens voor Machteld. Nijmegen en Tiel hielden zich weer aan de Bronkhorsten, van welke partij de andere steden waren, is ons niet duidelijk; misschien waren ze niets.

De Bronkhorsten stonden er het best voor: zij hadden de posten van vertrouwen en de verheffing van hun pretendent zou de voortzetting zijn van een bondgenootschap, dat door Eduard's dood een zekere wijding ontvangen had. Willem was een jonge spruit, de kinderlooze Machteld een verdorrende tak: van haar kon men slechts verwachten een korte regeering en daarna nieuwe onzekerheid. Over het geheel lag de politiek ook gunstiger voor Willem. Bij Baesweiler was hertog Wenzel gevangen geraakt en de beschikking over diens persoon stelde den hertog van Gulik in staat om tegenwerking van Brabantsche zijde te verhinderen en om keizer Karel IV te pressen tot beleening van zijn zoontje. Ook hertog Albrecht wilde de Guliksche candidatuur begunstigen, als Willem met het hertogdom ook de hand van zijn dochter Catharina overnam en de ouders van Willem hadden hier wel ooren naar.

Machteld kon de erkenning als hertogin verkrijgen van de graven van Kleef en van Mark, die echter weinig voor haar doen wilden en van den bisschop van Utrecht, Arend van Hoorn, die weinig voor haar doen kon. Om haar geschiktheid als pretendente wat te verbeteren, hertrouwde zij nog eens met Jan v. Châtillon (in '72 ook nog graaf van Blois), kleinzoon en erfgenaam van Jan van Beaumont (blz. CLXXVIII n.). „Ainsi eust messire Jehan de Blois femme et guerre, qui moult (=veel) lui cousta", merkt Froissart hierbij op. Op de kosten kwam het niet zoo erg aan, want hij was rijk; van den oorlog evenwel nam hij niet te veel: toen de voorspoed van een krijgstocht, dien hij in gemeenschap met den bisschop van Utrecht, Arend van Hoorn, ondernam, verkeerd was, trok hij zich terug ('72) en liet zijn vrouw verder voor haar eigen belangen zorgen.

De oorlogsgebeurtenissen overigens waren onbelangrijk. De opvolgingskwestie toch droeg van den aanvang af reeds hare oplossing in zich; maar deze werd onder weeën geboren. In '73 schijnen

de vijandelijkheden grootendeels geëindigd te zijn tengevolge van een accoord, dat Machteld het voorloopig bestuur over een deel van het land liet. Het voordeel van deze overeenkomst was voor den opgroeienden jongen, niet voor de verouderende vrouw. Toen Willem in '77 meerderjarig geworden was, werd hij vormelijk door den keizer met Gelre en Zulfen beleend en de meerderheid der inwoners heeft hem dadelijk gehuldigd. Een aantal edelen en enkele steden hielden den tegenstand tegen hem nog vol, maar door krijgsdwang vielen er telkens af, alsook door de hopeloosheid van de zaak, welke eindelijk in '79 Machteld bewoog van haar aanspraken afstand te doen. Jan van Blois was wel geneigd zijn avontuur te vergeten: hij liet zelfs den hertogstitel varen; Machteld ontving een aanzienlijk jaargeld, van welks betaling haar dood den hertog na een paar jaren ontlasten zou, en Willem's huwelijk met Catharina van Beieren in Sept. '79 staat aan het slot van dit verhaal van „orloghe, twiinghe ende twist".

Literatuur: Vgl. achter § 7; V. MIERIS, *Charterboek* III (1356—1404).

BLOK, *De eerste regeeringsjaren v. Hert. Albrecht v. Beieren* (1358—74; Bijdr. Vad. Gesch. III 244).

De Geld. Kronieken achter § 4; *De Dynter, Chronica*, dl. III (bov. blz. CLXXVI); *Cronica comitum et principum de Clivis et Marca, Gelriae, Juliae et Montium necnon archiepiscoporum Coloniensium* (— 1392; uitg. d. Seibertz in Quellen z. westfäl. Gesch. II 113); NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden* II en III (1371—1423); V. DOORNINCK, *De tocht v. Jan v. Blois om Gelre* (1371—'72; Haarl. 1898).

PONTANUS, *Historiae Gelriae libri XIV* (— 1581; Harderwijk 1639).

IV. SCHERPERE SCHEIDING EN TOENEMENDE HECHTHEID DER TERRITORIËN (± 1360—± 1420).

§ 10. Het uiteengaan der gewesten.

Omstreeks 1350 droeg Johannes de Beka zijn bekende kroniek op aan Jan van Arkel en Willem V samen. Hun gebied toch was tot onder de Frankische koningen „één van stam en staat" geweest, de lotgevallen hunner voorgangers onscheidbaar verbonden gebleven en in de gemeenschappelijke historie konden de twee vorsten de aansporing lezen om eendrachtig te heerschen over de onder hen gestelde bevolking. Hij hoopte blijkbaar, dat in bisdom en graafschap tweedeelig maar feitelijk ongebroken zou voortbestaan wat hij meende dat oorspronkelijk een eenheid geweest was. Inderdaad echter streefden Holland en het Sticht steeds meer uiteen.

Men denke daarbij niet aan een staatkundige opsluiting der bevolkingen binnen haar politieke grenzen als tegenwoordig. Van den adel zijn velen — en daaronder juist de meest invloedrijke — gegoed in verschillende vorstendommen en voortdurend nog komen door huwelijk, erfenis of koop uiteenliggende bezittingen samen in handen van heeren, die daardoor belangen, rechten en verplichtingen krijgen in meer dan één gewest. Verscheidene hunner zijn moeilijk te determineeren als Hollandsch, Stichtsch, Geldersch, Brabantsch, kortom als bepaald territoriaal edelman. Zij voeren dikwijls een eigen politiek, telkens vindt men hen daarvoor op pad met een eigen reisplan, soms met de allures en het vertoon van regeerend vorst. In '69 trekt Jan van Arkel met een legertje naar Kleef om zijn aanspraken op de grafelijkheid van dat gewest te verwezenlijken; in '72 is Jan van Blois op veldtocht om Gelre voor zich en zijn vrouw te veroveren.

Ook elke stad van beteekenis houdt er een eigen buitenlandsche staatkunde op na, zij voert zelf onderhandelingen met andere steden en vorsten, sluit verdragen met hen en begeeft zich soms in tijdelijke of duurzame combinaties, die op zichzelf weer een politieke macht vormen. Deventer, Zutfen, Harderwijk en Elburg behooren reeds van den aanvang af tot den stedenbond der Hanze, die in de 2e helft der 14e eeuw ontstaat; andere steden uit verschillende territorien treden later toe of werken tijdelijk mee. In '67 nemen Zeeuwsche en Hollandsche steden deel aan de z.g. Keulsche Confederatie, welke besluit tot een oorlog tegen Denemarken en Noorwegen, en zij leveren daarvoor hun aandeel aan koggen en manschappen.

Voor de geestelijkheid waren kerkelijke en wereldlijke belangen nog niet scherp gescheiden en met beide voelde zij zich dikwijls nog meer te behooren onder het groote bisdom dan binnen het kleine territorium, waar zij zich onttrekt aan den wereldlijken rechter en gedeeltelijk ook aan den plicht om mee te gelden in de lasten van stad en land. En er zijn voornamen onder haar, met praebenden in ver vaneen gelegen plaatsen, die meer leven in de Westersche christenheid dan in een of ander staatje.

Toch grijpen binnen de territorien belangen en belangstelling vaster ineen en de kantlijnen der staatkundige gebieden worden scherper. Voor Holland en Zeeland, samen als een geheel beschouwd, alsook voor Holland op zichzelf, is dit zeer duidelijk en het is daar ten deele het gevolg van een oeconomische verandering.

Zeeuwen dreven reeds omstreeks 1350 vrij wat handel op de Oostzeelanden, in de 2e helft der 14e eeuw volgden hen daar schippers en kooplieden uit Holland, meest uit Amsterdam en uit de streken ten N. van het IJ. Gedeeltelijk werd dit verkeer gevoed door een opkomende inheemsche industrie van laken (vooral in Leiden) en van bier en ook door de toenemende haringvisscherij van Hollanders en Zeeuwen op de Noordzee; gedeeltelijk was het vrachtvaart. Deze vrachtvaart, die haar eindpunten aan den eenen kant vond in de steden aan de Oostzee, strekte zich naar het Z. uit tot aan den Loiremond, tot de baai van Bourgneuf, vanwaar men het zout haalde voor het Noorden. Daarbij bleef de scheepvaart op Engeland en Vlaanderen bestaan, ze werd nog levendiger dan vroeger. Merkwaardig is de ontwaking in het Zuiderzeegebied, dat tot nu toe grootendeels stug en in zichzelf gekeerd gelegen had naast het oude graafschap. Hoorn en Enkhuizen krijgen stadsrecht in '56 en '57, Edam en Monnikendam waarschijnlijk ook nog onder Willem V. Ook het platteland neemt hier deel aan de schipperij en dit was zeker wel een der redenen, hoewel niet de voornaamste, waarom onder Willem VI de baljuwschappen van Westfriesland geheel opgeheven en deze gansche streek ingedeeld wordt in districten, die alle stadsrecht ontvangen. Holland en Zeeland in hun geheel worden oeconomisch meer homogeen; men begint er nu hoofdzakelijk te leven van actieven handel, visscherij en exportnijverheid.

De Beiersche vorsten moeten met hun staatkunde wel een anderen kant op, maar zij gaan slechts schoorvoetend. Zij doen nog dikwijls als hun voorgangers, die den handel, welke van buiten af hun land binnenkwam — toen nog meest door de riviermonden en afwaarts langs de groote stroomen — vooral in Dordrecht trachtten op te vangen. Maar desondanks opent het land zich steeds wijder naar de zee om den eigen koopman door te laten, die niet meer ontvangen wil, doch zelf halen.

De kleine zeemogendheid, waarover zij regeerden, had minder te maken met het vasteland daarachter; toch hield Albrecht aanvankelijk nog zijn volle aandacht voor het Sticht. Het waren daarmee de oude ruzies: zoo over het bezit van Vredeland, door Jan van Arkel op eenigszins slinksche wijze gelost (blz. CLXXXVIII); er kwamen nieuwe bij van de oude soort. De Utrechtenaars groeven een betere verbinding tusschen de Nieuwe Vaart en de Lek en bouwden een sterkte er bij ter bescher-

ming van het daarin gelegde verlaat. Albrecht echter had een twijfelachtig recht op het gerecht van Vreeswijk, waar dit geschiedde; Dordrecht vreesde voor bemoeilijking van de binnenscheepvaart. Het werd weer een ouderwetsche oorlog ('74—'75): plundering van de grensstreken, invallen van Albrecht in het Nedersticht. Maar dan is het voor langen tijd uit: tusschen Holland, dat zich rekt naar de zee, en het Nedersticht, dat zich wat stijver samentrekt — een agrarisch staatje en daarin als kern een stad met kleinhandel en ambachtsbedrijf — is het bijna een halve eeuw vrede geweest.

Trouwens de voortzetting van de politiek, die onder Floris V zooveel voordeel had opgeleverd, kon, nu het Nedersticht zoowat alles verloren had, wat voor Holland van nut kon zijn, ook geen blijvende baten meer verschaffen. Reeds Willem III en Willem IV hadden al geen goede rekening meer gemaakt met hun geld leenen en geweld plegen.

Bovendien, de invloed der territoriale heeren op de benoeming der bisschoppen nam af; de paus wist deze aan zich te trekken. Reeds op het jaar '64 lezen wij in twee — van elkaar onafhankelijke — kronieken, bijna gelijkluidend en als ware het een aanteekening over persooneelveranderingen in een regeeringsalmanak: „de paus verplaatste Jan van Arkel, den bisschop van Utrecht, naar de kerk van Luik en heer Jan van Vernenburch verplaatste hij van de kerk van Munster naar de kerk van Utrecht". Na den dood van Jan van Vernenburch ('64—'71) waren de kapittels verdeeld over de keuze, en toen de paus dat vernam, „gaf hy dat bisdom enen edelen hoechgeboren man Aernt van Hoerne, die op die tijt in den hof van Romen was". Deze Arend van Hoorn ('71—'78) werd later, men zou haast zeggen op zijn beurt bevorderd tot bisschop van Luik, terwijl nu weer de bisschop van Munster, Floris van Wevelikhoven opschoof naar Utrecht ('79—'93). Nog bij het leven van Floris reserveerde paus Bonifacius IX zich de keuze van diens opvolger. Dit werd Frederik van Blankenheim, bisschop van Straatsburg, en al mocht deze aanbevolen zijn door den hertog van Gelre en gekozen door de meerderheid van het keurkapittel, hij werd feitelijk benoemd door den paus op grond van diens reservatierecht.

In het voorgaande ligt reeds een verklaring, waarom ook de geschiedenis van Gelderland gedurende het volgende tijdvak minder

scherp haakt in de Stichtsche historie dan vroeger. Daarbij komt nog, dat de verbinding met Gulik de aandacht hier ook meer naar het O. trok. Van 1393 tot 1423, onder hertog Willem en zijn broer Reinoud IV, heeft een personeele unie tusschen beide hertogdommen bestaan. De invloed hiervan werd niet opgeheven door het feit, dat indertijd, toen het Guliksche huis met het oog op den Gelderschen successiestrijd relaties in het W. zocht, hun zuster met heer Jan van Arkel getrouwd was, al hebben ook, zooals blijken zal, de lotgevallen van dien zwager nogal onaangename verwikkelingen met Holland en het Sticht ten gevolge gehad. Een „kroniek der graven en vorsten van Kleef en Mark, Gelre, Gulik en Berg, alsook der aartsbisschoppen van Keulen", welke loopt tot 1392, geeft reeds door den titel te kennen, tot welke statengroep men Gelderland destijds achtte te behooren.

Zoo streven dus de Nederlandsche vorstendommen uiteen en het verhaal van hun ontwikkeling moet wel een indruk geven, alsof men voorleest uit verschillende boeken.

Literatuur: Zie de volgende paragrafen.

§ 11. Holland en Zeeland en hunne landsheeren van ± 1375 tot 1417.

Met vrij groote schuld was Albrecht in '75 uit den Stichtschen oorlog gekomen, maar overigens lagen geen groote zwarigheden vóór hem en men kon denken, dat hij hier zijn verderen levensweg rustig zou afwandelen. Van zijn geboorteland vervreemdde hij; zijn gebied daar had hij bestemd voor zijn tweeden zoon Albrecht, wien hij ook, zoodra de leeftijd het toeliet, het bestuur er over opdroeg. Nadat deze ontijdig gestorven was, heeft hij gouverneurschap en opvolgingsrecht daar gegeven aan zijn jongsten zoon Jan. De aangeërfde vijandschap met keizer Karel IV was opgelost doordat in '70 zijn dochter getrouwd was met Karel's zoon Wenceslaus; de keizer had daarop den ruwaard de successie in de graafschappen van diens broeder Willem V verleend. Hij aanvaardde ze pas na diens dood in '89; de overgang der grafelijkheid was toen weinig meer dan een formaliteit. Nog in hetzelfde jaar stelde hij zijn oudsten zoon Willem van Oostervant aan tot gouverneur van Henegouwen. Voortaan verliet hij Holland en Zeeland slechts zelden en ook daarbinnen beperkte hij zijn reizen; 's Gravenhage

werd meer en meer vaste residentie en hiermee verdween een herinnering aan den ambulanten graaf uit vroeger tijd, die het bestuurswerk, waarvoor hij stond, nog persoonlijk ter plaatse had kunnen verrichten.

Ofschoon men wel eens iets verneemt van tijdelijke onrust en verzet, tot 1390 ongeveer schijnen menschen en dingen zich hier te ordenen, zooals de staatkundige ontwikkelingsnoodzaak hun wijst; daarna echter worden ze telkens heftig beroerd door gebeurtenissen, waarin zich dikwijls meer de wil van enkele personen dan de macht der omstandigheden openbaart.

Tot op dezen tijd had Albrecht meest Hoeksche edelen gebruikt en begunstigd. Dit veranderde, waarschijnlijk mede door toedoen van Aleida van Poelgeest, maîtresse van Albrecht, die sedert '86 weduwnaar was. Een groep Kabeljauwen, met Otto van Arkel en diens zoon Jan aan het hoofd, kreeg invloed op hem. Ook de steden toonden hun verlangen naar een andere gunstverdeeling: mede onder leiding der Arkels, die hun stadje Gorinchem vooruit wilden helpen, vereenigden zij zich bijna alle tegen Dordrecht, het verwende kind der grafelijke handelspolitiek. Beide bonden hadden geluk. Enkele Hoeken vermoordden in '92 Aleida en 's hertogen hofmeester Willem Cuser. Verscheidene aanzienlijke Hoeken werden zoo gecompromitteerd, dat ze vluchtten; zelfs Willem van Oostervant geraakte bij den hertog in verdenking en week in '93 voor den vaderlijken toorn naar het buitenland. Nog in '92 was Jan van Arkel door Albrecht tot tresorier aangesteld; in '93 werden de Dortsche stapelprivileges opgeheven. Maar in '94 draaide de stemming terug: Albrecht trad weer op het pad der wettige liefde door te hertrouwen, hij onthief Jan van Arkel van het tresorierschap en in het najaar verzoende hij zich met zijn zoon; voor en na kregen ook de meeste andere ballingen gelegenheid tot terugkeer. Dordrecht evenwel ontving zijn stapelrechten nogniet terug; de hertog nam zich voor om in het geschil over den stapel te zoeken naar een middenweg. Ook de Arkels en hun partij stootte hij niet van zich, maar zijn zoon Willem bleef in Jan van Arkel zijn persoonlijken vijand zien.

Voorloopig werd echter de aandacht van deze kwesties afgetrokken door de voorbereidselen tot een oorlog tegen de Friezen. Plannen tegen Friesland stonden op de levensagenda van elken Hollandschen graaf, maar evenals in de vorige eeuw wachtte daar nu

een doode vorst op de zijnen, die hem terug zouden voeren. De door hem begonnen krijg was nog altijd niet geëindigd: Albrecht had het 20-jarig bestand, dat in '68 afgeloopen was, telkens maar voor korte termijnen willen verlengen en zijn klimmende ouderdom waarschuwde hem steeds scherper tegen uitstel. In '96 landde hij met een leger, waarbij zich ook Fransche en Beiersche ridders benevens een afdeeling Engelsche boogschutters gevoegd hadden, dicht bij de Kuinre; twee dagen daarna bevocht hij een Pyrrhusoverwinning bij Schoterzijl; nog een week later was hij weer in Hoorn terug (6 Sept.). Een mislukte tocht, die leerde, dat een sterk leger, hetwelk alleen maar met meedoogenloos wapengeweld in het land oprukte, daar toch spoedig tot staan kwam.

De verovering van Friesland zou Albrecht gemaakt hebben tot deurwachter aan den toegang tot de Zuiderzee, die voor zijn steden van zooveel meer belang was dan vroeger; misschien had hij ook als ordebewaarder op den weg daarheen kunnen optreden door een zeepolitie te vormen in het waddengebied, waar de z.g. Vitaliebroeders of Likedeelers [1]) in dezen tijd door hun rooverijen de vaart bemoeilijkten. Zoo echter de steden zulk een afloop verwacht hadden, dan was voor hen de teleurstelling wel groot; te grooter omdat een treiterige kaperoorlog nu ook de Zuiderzee voor hen onveilig maakte. Hun handel leed zeer en onder de motieven voor een tweeden tocht kon dan ook genoemd worden de wensch om de steden „weder in neringhe te brengen". Doch hun werd ook meer hulp gevraagd dan de eerste maal, vooral aan metselaars, timmerlieden en smeden ten behoeve van fortificatiewerken. Met minder ridders en met minder vertoon van onverzoenlijke krijgshaftigheid verscheen Willem van Oostervant in '98 opnieuw in Friesland. Hij legerde zich op het Roode Klif bij de stad Stavoren, die na een kort beleg capituleerde, en reeds weinig dagen later kon Albrecht overkomen om zich door volmachtigen uit Westergo en Oostergo te laten huldigen. Met de stichting van een kerk en een gasthuis zou de bevolking haar daden tegenover den hertog en zijn voorouders zoenen; Albrecht beloofde hun een goed en genadig heer te zullen zijn.

---

[1]) Deze hadden indertijd Albrecht v. Mecklenburg tegen koningin Margareta geholpen in den strijd om Zweden, maar nadat deze beslist was ('89), hadden ze hun rooversbedrijf voortgezet en grootendeels naar de Noordzee overgebracht.

Verwonderlijk snel stond daar ineens nog een Hollandsche heerschappij opgericht in Friesland. Ze leunde aan de Oostzijde niet tegen een staatsgebouw; door de open wand zag men daar uit op heerloos gebied, waarin Drente met Groningen vooruitstak; een ruimte, die tegelijk lokte en beangstigde. Hoofdelingen tusschen Lauwers en Eems droegen al dadelijk, alsof hun die behoorde, Albrecht „den rechten eigendom" op van Hunsego, Fivelgo en het Oldambt, en ontvingen die landen in leen van hem terug; met deze met hoofdelingen van over de Eems maakte hij zelfs afspraken over een verovering van Groningen en Drente. Groningen werd wantrouwig en sloot een defensief verbond met den bisschop. Met de Hamburgers lag de hertog al sinds '97 in veete, omdat ze toen waren blijven handelen op Friesland.

De nieuwe heerlijkheid bewesten Lauwers was overigens nog lang niet in dien staat, waarin ze alleen houdbaar voor den hertog zou zijn, n.l. zóó, dat zij zelf de vertrouwde bestuurspersonen verschafte, zichzelf bekostigde en zichzelf zoo noodig tegen zijn vijanden verdedigde. Integendeel, in Stavoren moest een bezetting blijven en de partij der z.g. Schieringers durfde zich duidelijk als onafhankelijkheidspartij toonen tegenover de Hollandschgezinde Vetkoopers. In '99 moest Willem van Oostervant een krijgstocht naar het N.O. ondernemen om een troepje Vetkoopersche trawanten, dat in Dokkum belegerd werd, te ontzetten en in dezen hoek het gezag van zijn vader te doen erkennen. In de grafelijke kanselarij leek Friesland nu soms het land van belofte: men schreef er druk beleeningsbrieven, waarin Albrecht heerlijkheden en goederen in het nieuwe gebied toewees aan zijn getrouwen; in werkelijkheid was het een land van teleurstelling. Nog in '99 werd de uitzending van een tweede expeditie overwogen en voorbereid, en toen na een strengen winter in 1400 het verkeer over zee weer mogelijk werd, was het een opluchting te vernemen, dat Stavoren het nog hield. Het was de eenige, wormstekige vrucht, die nog aan den boom hing en ze dreigde reeds af te vallen. Een legertje, ditmaal onder aanvoering van een paar Hollandsche edelen stak in den zomer van 1400 over om de Friezen terug te drijven, die de stad benauwden.

Het vereischte aanhoudende inspanning om niet van die punt van Friesland afgedrongen te worden; voortdurend onwilliger werden de boeren, die de Hertog voor het graafwerk aan de verster-

kingen naar Stavoren ontbood, en de poorterijen, die burgers moesten afstaan of soudeniers betalen voor de garnizoensdienst. Het zwaarst drukte de oorlog op de steden, want niet alleen, dat de hertog aldoor vroeg om mannen en om geld, van den kaperkrijg hadden zij de nadeelen. De hertog zelf, weinig kieskeurig meer op zijn helpers, verbond zich met de Likedeelers. Eindelijk, 1 Oct. 1401, kwam een 6 jarige vrede tot stand; Albrecht hield dan toch Stavoren, maar ook niets meer; een schrale troostprijs in het naargeestig geworden oorlogsspel.

Reeds Aug. tevoren had Jan, nu heer van Arkel, aan Albrecht en zijn zoon ontzegbrieven gestuurd. Misschien vond hij het beter nu zelf maar een oorlog te laten beginnen, die hij wist dat toch komen zou, zoodra Willem opgevolgd zou zijn. Hij was echter, naar het schijnt, een aanmatigend man. Ook zijn gebied, zooals het daar lag, had iets aanmatigends over zich. Het bestond uit een complex van heerlijkheden, die zich uitstrekten van de Merwede tot over de Lek. Van Leerdam tot Gorinchem bevatte het den benedenloop van de Linge, van welke een groote streek voor haar verkeer gedeeltelijk en voor haar afwatering geheel afhankelijk was. Gorinchem was Lingehaven, maar als Merwedestad wilde het tevens profiteeren van zijn ligging aan den toegang tot Holland; aan de Lek vormden de sloten Everstein en Hagestein een voortdurende bedreiging voor de vrije scheepvaart op de rivier. Voor Gorinchem en het z.g. Land van Arkel ontkenden de heeren van Arkel het bestaan eener leenheerlijkheid boven zich; omtrent de heerlijkheid Hagestein bestond een herinnering, dat ze onder het Sticht behoorde; het overige was meest Hollandsch leen. Onder een eigenzinnig heer was dit gebied reeds een lastig tusschenvoegsel, maar nu: de zoon van heer Jan, Willem van Arkel, zou vermoedelijk zijn kinderloozen oom in Gelre opvolgen (blz. CCI) en dan werd het nog veel hinderlijker voor den Hollandschen graaf.

De heer van Vianen en, wegens „groot ghewelt ende onrecht opten stroom in der Lecken", ook de stad Utrecht hielpen Albrecht tegen Arkel; maar toen de oorlog geen spoedig resultaat gaf, liet hij ze alleen doorvechten. Van 1396 af had hij al te doen gehad met zulke schijnbaar zwakke tegenstanders. In denzelfden tijd echter nog, dat Willem VI (1404—'17) de oorkonden uitvaardigde, waarin hij zijn nieuwen onderdanen hun privileges bevestigde — waarbij aan Dordrecht de volle stapelrechten —, werden edelen en poor-

ters reeds weer uitgeboden voor den krijg tegen Jan van Arkel. De stad Utrecht vond hij al aan zijn zijde en de bisschop zou ditmaal ook meehelpen. Aan welken kant men begon, doet er weinig toe — Arkel verklaarde, naar het schijnt, den oorlog in 1405 metterdaad door Woudrichem te overvallen —, het was een strijd, die een einde wilde. Dit kon niet anders zijn dan de vernietiging van de macht der Arkels. Dramatische gebeurtenissen schenen deze snel naderbij te voeren: beleg en verwoesting van Everstein en Hagestein; Willem van Arkel, die met ontevreden burgers zijn vader Jan buiten Gorinchem sluit; verzoening tusschen vader en zoon; overlevering van stad en slot door de ontmoedigde inwoners aan Willem VI ('07). Maar dit was slechts het eerste bedrijf: Willem van Arkel verraste Gorinchem weer, Reinoud van Gelre nam openlijk partij voor zijn zwager en verklaarde Willem VI den oorlog. In 1409 droeg heer Jan hem Gorinchem en het Land van Arkel in leen op. De strijd breidde zich nu uit; Hollandsche kaperschepen verschenen in de Zuiderzee en Hollandsche benden plunderden op de Veluwe. Bestanden onderbraken gedurig den oorlog, doch pas in 1412 werd te Wijk bij Duurstede de vrede gesloten. Willem VI kreeg Gorinchem, het Land van Arkelen Leerdam, Reinoud een schadeloosstelling in geld, maar hem bleef de plicht zijn zwager en diens zoon door verleening van goederen en inkomsten voor het vervolg een leven volgens hun stand eenigermate mogelijk te maken.

Jan van Arkel, buiten den zoen gesloten, kon nog slechts samen zweren. Misschien deed hij dit met zijn schoonzoon Jan van Egmond en diens broeder Willem van IJselstein; maar hij werd door Hollandsche edelen in Brabant opgelicht en Willem VI in handen geleverd, de Egmonden verbannen. De strijd tegen Arkel was voor Willem VI een levenstaak geworden, bijna een levensbehoefte: op denzelfden 15 Aug. '16, toen edelen en steden beloofden zijn dochter Jacoba na zijn dood als landsvrouwe te zullen aannemen, liet hij haar de belofte afleggen, dat zij Jan van Arkel en de beide Egmonden nooit weer op hun goed zou laten komen.

Maar door de persoonlijke daden schemert het objectieve beloop der staatkundige historie. Altena en Heusden en door versterf ook Voorne (1372) waren reeds aan de grafelijkheid gehecht, in 1458 zouden Strijen en Putten daaraan vervallen. Nu was het Land van Arkel er onder geraakt; al die kleine machten in de ri-

vierdelta bezweken voor en na onder den druk van de Hollandsch-Zeeuwsche landsheerlijkheid.

Landjes als de bovengenoemde werden meer bij het graafschap gevoegd dan er bij ingelijfd: ze verloren niet hun eigen instellingen, doch slechts hun afzonderlijken heer. De grafelijke regeering deed niet haar best om de inwoners in de bevolking van het graafschap te doen opgaan; haar ontbrak daartoe misschien de lust en zeker het apparaat. Tot onder Willem VI hadden de voorbereiding, vaststelling en uitvaardiging der grafelijke beschikkingen benevens de verdere werkzaamheden, verbonden aan de centrale administratie, plaats in twee kamers, de klerkenkamer en de raadkamer. In de klerkenkamer stond een bed en er werd ook door het personeel gegeten.

Hoofdzakelijk wel om praebenden te zijner beschikking te krijgen, waarmee hij zijn voornaamste klerken kon beloonen en in het algemeen om een kring van gestudeerde mannen aan zich te verbinden, had Albrecht in 1367 een kapittel gesticht bij zijn hofkapel. Tot kanunniken werden bij voorkeur juridisch gevormde personen benoemd; met gezond verstand en routine alleen kon niet meer geregeerd worden. Voorts had Albrecht uit het klerkenpersoneel één boven de anderen verheven, wien hij het opperbeheer der financiën opgedragen had. Deze ambtenaar, voor wien de titel van tresorier in gebruik kwam, kreeg langzamerhand de functies van een eersten minister: de kanselarij werd onder hem gesteld — hij heet ook wel kanselier —, hij bewaarde meestentijds 's graven zegel, zat voor in diens raad en verving hem, alleen of met een ander samen, zoo noodig als stadhouder. Een aantal aanzienlijke edelen uit Holland en Zeeland, bij wie ook de abt van Middelburg, waren door den graaf aangewezen om hem als „raden" ter zijde te staan. Eenigen van hen hielden zich in zijn omgeving op; deze èn degenen, die de graaf wegens hun kunde en geschiktheid tot raden koos uit de personen, welke tot hem in dienstbetrekking stonden, waren voldoende voor het overleg, dat hij behoefde bij de afdoening van de gewone zaken. Uit hen bestond de dagelijksche vergadering, ook „raad" geheeten, die hem van voorlichting diende. Een volkomen gesloten college was dit niet, want wie de graaf tot de raadsbijeenkomsten wilde toelaten, stond geheel in zijn believen en telkens zijn deze weer

anders samengesteld. Daarnevens werkte ook altijd de invloed van inofficieele raadgevers. Alle edele raden of althans het meerendeel van hen — samen dan ook weer „raad"of soms „hooge raad" genoemd — werden slechts gehoord in gewichtige aangelegenheden; de afwezigen werden dan tot een „dagvaart" opgeroepen.

De edele raden werden niet, althans niet uitsluitend, gekozen wegens hun verstand; de vorst nam gewoonlijk personen, die hem welgevallig waren en bovenal zulke, die in aanzien stonden bij de bevolking. Door hen toch hield hij geregeld voeling met zijn onderdanen en soms hebben deze hem zijn raden wel eenigszins opgedrongen (vgl. blz. CLXXXVI). Vereenigd als „hooge raad" hadden zij iets van een landsvertegenwoordiging.

In dezen tijd echter al niet meer van een volledige; reeds bij het begin van Albrecht's regeering was het regel, dat ook afgevaardigden der steden met de raden ter dagvaart ontboden werden. Wanneer de graven daarmee voor het eerst begonnen zijn en wanneer precies dit een gewoonte werd? Het staat niet opgeteekend. Bovendien, niet in elk tijdvak stond de graaf even dikwijls voor ernstige besluiten, die de belangen zijner onderdanen raakten, en er is in dezen geen regelmatige voortgang van het losse geval tot de vaststaande gewoonte.

In Zeeland bleef hij als van ouds den landdag van ambachtsheeren (vgl. blz. CXXX) raadplegen, waarnevens dan afzonderlijk de beide groote steden Middelburg en Zierikzee en soms ook Reimerswaal gehoord werden. Voor zaken echter, die Holland en Zeeland beide of Holland alleen aangingen, waren de Statenvergaderingen — want zoo toch mag men die dagvaarten noemen — naar den vorm dus bijeenkomsten van een versterkten grafelijken raad, waartoe behalve afwezige edele raden ook gedeputeerden der steden ontboden werden. Nog meer werd deze uitgebreid in die zeldzame gevallen, als bijv. over het recht op het grafelijk gezag een beslissing genomen moest worden. Dan werden de gansche ridderschap en de steden in grooteren getale opgeroepen. Zoo heeft Margareta, toen ze Sept. 1346 naar Beieren vertrekken en het bestuur met het oog op de toekomst regelen moest, daartoe in Geertruidenberg raden, edelen en steden van Holland, Zeeland en Henegouwen samen laten komen. Een Statenvergadering dus, zooals ze later gewoon geworden zijn, of welbeschouwd

een bijeenkomst van Generale Staten der drie gewesten? Zeker, maar men denke bij het bezigen van zulke woorden niet aan instellingen, die een voorgeschreven vorm en een vaste plaats hebben; zoowel in de gebruikmaking van die verschillende dagvaarten als in de andere wijzen, waarop de graaf met de bevolking beraad nam, voelt men nergens nog verstijfde stelselmatigheid, doch slechts rekbare gewoonte.

Wij weten, hoe sterk de steden zich konden laten gelden in den eenigszins abnormalen tijd onder Willem V.: in '56, voor zijn vertrek naar Henegouwen, stelde hij nog voor zijn land benoorden de Maas twee stadhouders aan, met een raad van acht personen uit 4 steden om het noordelijk en een van zes mannen uit 3 steden om het zuidelijk deel daarvan te besturen. Doch zoo stevig stond ook later geen regeering weer op haar beenen, dat ze den steun der steden kon missen. Men bemerkt in de keuze der edele raden 's graven voorkeur voor Hoeken of Kabeljauwen, maar feitelijke vrijheid om de steden buiten de dagvaarten te houden had hij niet meer.

Voor een groot deel kwam dit voort uit geldgebrek. De steden leenden den vorst geld en zij leenden hem crediet, d. w. z. zij werden borg voor hem of verkochten voor hem rentebrieven, die slechts genomen werden, als een stad en niet de graaf ze uitgaf. Tijdelijke geneesmiddelen, steeds meer onontbeerlijke, maar die de grafelijke financien niet gezond maakten. In 1395 stelde Albrecht zelfs de Hollandsche munt voor 5 jaar tegen betaling van een jaarlijksche som in handen van de Hollandsche en Zeeuwsche steden. Telkens echter ook moest er gegeven worden; en toen de Friesche en de Arkelsche oorlogen aan 's graven inkomsten gingen vreten, geregeld. Onder Willem VI volgen de beden, die nu voor 3, 5 en 6 jaar gegeven worden, elkaar regelmatig op; ze krijgen het karakter van belastingen, naast welke de opbrengsten van het geslonken domein, w. o. ook die van de jaarbede, in de tweede plaats komen. De beden werden in Holland gevraagd op dagvaarten van edele raden en steden en de laatsten, die, hoe goed zij reeds de kunst verstonden om algemeene lasten op het platteland te schuiven, daarvan een aanzienlijk deel droegen, beslisten er feitelijk.

Zij hadden over het algemeen parallel loopende belangen en hun samengaan versterkte de eenheid des lands onder den graaf,

met den graaf — en toch ook weer tegenover den graaf. Want eigenaardig, als de vorstelijke raad meer elementen van een volksvertegenwoordiging in zich opneemt en het dualisme tusschen landsheer en volk daar schijnt te zullen worden opgeheven, wordt in dien raad zelven een scheur zichtbaar, en men ziet nu daar ook de tegenstrijdigheid der beide staatscomponenten.

Van heftige conflicten tusschen landsheer en steden valt hierbij niet veel te vertellen en evenmin van sterke beroeringen binnen de steden. Onlusten en partijtwist in de grootere meer dan eens, maar niet gildenrevoluties als elders wel. De gilden blijven hier over het geheel onder overheidstoezicht geplaatste bedrijfscorporaties. De graven voelden ook weinig voor kleine luiden, die oploop maakten en verwarring brachten in het bewind; ze steunden daartegen liever de regeerende aristocratieën. Amsterdam ontvangt in 1400 het bekende privilege, dat jaarlijks „alle diegene, die schepen oft raede (= burgemeester) geweest hebben", drie nieuwe raden zullen kiezen, die dan één oud-raad als vierde lid zullen assumeeren [1]). Te Haarlem wordt in 1403 een kring van 33 gegoede burgers aangewezen, waaruit de schepenen en raden zullen worden gekozen en die wetgevende macht krijgt. Door zulke maatregelen werd van de bestaande inrichtingen maar weinig verbogen. In de meeste steden bestond reeds een „vroetscap" („wijsheit", „rijcdom"), die feitelijk de burgergemeente representeerde en waaruit de magistraatspersonen voortkwamen. Maar het patriciaat bleef niet steeds hetzelfde en de opkomende handel hief veel nieuwe families omhoog.

Literatuur: Kronieken als bij § 7. Oorkonden V. MIERIS III en IV (1404—'36).

Oorlog tegen de Friezen: VERWIJS, *De oorlogen v. Albrecht v. Beieren met de Friezen* (Werk. H. G., N. S. 6, 's Grav. 1869); FROISSART, *Chroniques* (26 dln.; uitg. d. Kervijn de Lettenhove, Brussel 1867—'77) XV 226 276; WORP VAN THABOR, *Kronijk van Friesland* (— 1523; 3 d'n. uitg. d. Ottema voor het Friesch; Genootsch., 1847—'71) I 190; II 1; *Stadsrekeningen van Leiden* I (uitg. d. Meerkamp v. Embden, Werken H. G. III 32, Amst. 1913) 134.

Arkelsche oorlog: *De vita et rebus gestis dominorum de Arkel* (uitg. d. Matthaeus, Analecta 4°, V) 229; KEMP, *Leven der heeren v. Arkel ende jaarbeschrijving der stad Gorinchem* (Gorinchem 1656) 146; V. ASCH V. WIJCK, *Oorkonden uit het arch. v. Buren* (Cod. dipl. H. G. II. 1[1], 2[1], 3[1]); *Stadsrekeningen v. Leiden* I 173.

Staatsinrichting: V. RIEMSDIJK, *Tresorie en kanselarij* (blz. CLX n.); BLOK, *De financien v.h. graafschap Holland* (Bijdr. Vad. Gesch. III[3] 36).

---

[1]) Vgl. Fruin, Bijdr. t. d. geschied. v. h. burgemeesterschap v. Amsterdam (Verspr. Geschr. IV 305).

§ 12. Het Sticht en zijn landsheeren van ± 1360—1423.

Toen bisschop Jan van Arkel in 1364 naar Luik verhuisde (blz. CC), had hij ook al in het Oversticht getoond de sterke man te willen zijn, die orde en veiligheid handhaafde. Bij Bathmen had hij het kasteel Arkelstein gebouwd „om te verhoeden overdaet" (misdaad) en onder de grensbewoners aan den Steenwijkschen kant was hij een paar maal aan komen rijden met gewapenden om hun te leeren, dat hij erkend wilde zijn tot aan de palen van het Sticht. Maar de groote gebeurtenis was geweest de verovering van het geweldige roofslot van Zweder van Voorst bij Zwolle in '62. Met wellust hadden de burgers van Kampen, Deventer en Zwolle het geslecht en voor den bisschop had de afbraak van de burcht van dezen vroegeren Overijselschen machthebber (blz. CLXXX) op pikante wijze den omkeer in de verhoudingen verbeeld.

Voor de destijds zeer welvarende IJselsteden — Kamper schepen trof men aan van Reval tot La Rochelle — was strijd tegen de „roefhuse", welke het verkeer met hun achterland bemoeilijkten, een noodzakelijkheid. Maar zij behoefden daarvoor een landsheer, die als veldoverste met hen aanpakte, die hun onderlingen naijver, hun vrees voor zware oorlogskosten en voor onzekere krijgskansen overwon. Bisschop Jan van Vernenburch, een vreedzaam man, was er niet geschikt voor. Het liep hem niet mee ook. Enkele zijner adellijke tegenstanders overvielen hem te Goor en hij moest zijn inkomsten bezwaren voor het losgeld, waarmee hij zich uit de gevangenschap vrijkocht. Daarenboven begon hertog Albrecht over de pandsom voor Vredeland (blz. CXCIX); de moeilijkheden waren hem al over het hoofd gegroeid, toen hij in '71 stierf. Men begroef hem „ellendelike", „sonder uitvaert". Zijn opvolger, Arend van Hoorn, was bij den eersten greep al evenmin gelukkig: hij nam deel aan den Gelderschen successieoorlog, maar juist aan den verkeerden kant (blz. CXCVI). De moeilijkheden met Holland namen daarbij toe en bezorgden hem daarna een oorlog met dit gewest (blz. CC).

Voor de zaken van het Oversticht bleef niet veel kracht over. In '75 hielp hij de Kampenaren het kasteel Puttenstein (ten O. v. Elburg) innemen, doch hiermee hield het op. Pas na '79, onder Floris van Wevelikhoven, werden de pogingen om het platteland daar

veilig te maken, weer met ernst aangevat; alleen in '80 vielen vier burchten. Weldra waren de roofhuizen nu geslecht of onschadelijk gemaakt en de bouw van nieuwe kasteelen onder toezicht van de IJselsteden geplaatst. Bisschop Floris, reeds oud toen hij aan het bewind kwam, maar nog geenszins afgeleefd, toonde zich overigens ook verstandig en doortastend en bij zijn overlijden was het Sticht onbelast en „in grooten vrede."

Frederik van Blankenheim kon nu plannen maken van wijderen opzet, nl. om het „lant te vesten up die eynden." Dit sloot in zich herstel van het landsheerlijk gezag in Drente met Koevorden en Groningen, en als eerste werk het breken der zelfstandige macht van den heer van Koevorden.

Nu de bisschoppelijke politiek in het Oversticht zich echter verbreedde tot een streven, waarin de wegneming van verkeersbeletselen bijkomstig, versterking der landsheerlijke macht hoofdzaak was, moest de bisschop zelf voor de levering van een grooter deel der middelen zorgen. De IJselsteden interesseerden zich voor het kasteel v. Koevorden, die controlepost aan een der twee toegangen tot Drente en waren tot medewerking bereid; ook elders in het Sticht was men niet onwillig, maar Frederik zelf moest toch aanzienlijke bedragen opnemen. Het was anders maar strijd tegen een feodaal heer, niet als in de vorige eeuw tegen een bevolking (blz. LXXXV). De Drenten waren hun „jonker" moede en huldigden den bisschop reeds als landsheer, toen diens benden nog voor Koevorden lagen. Vier dagen later gaf Reinoud's slotvoogd stad en huis van Koevorden aan de belegeraars over (Aug. '95). Reinoud moest het nu alleen nog hebben van zijn vrienden; een aantal dezer evenwel, die zich vereenigden op het slot Rinenstein (bij Jutfaas), werden daar belegerd en gevangen genomen, hun verblijfplaats geslecht ('96). Hertog Willem van Gelre, op wien hij ook zijn hoop gesteld had — hij was van afkomst een Bronkhorst —, bepaalde zich tot het aannemen van een dreigende houding en ten slotte als middelaar tot het doen van een voor hem vrij gunstige uitspraak ('97). De bisschop zou Koevorden en Drente 5 jaar behouden; daarna zou Reinoud mogen kiezen, of hij zijn rechten afstaan dan wel den strijd hervatten wilde.

Men wachtte dus nog op het laatste woord in deze kwestie. Trouwens alles in het Noorden wachtte: de Friesche oorlogen waren begonnen, niemand zag klaar in de toekomst. Van het

veroverd Friesland viel een schaduw over 's bisschops plannen. Hij was immers voornemens ook de stad Groningen weer onder zich te brengen en wilde haar tevens dwingen tot afstand van het landelijk gedeelte der praefectuur (Go en Wold, het Goorecht; blz. LXXVI), dat zij op juridisch aanvechtbare wijze in pacht had weten te krijgen. Voorloopig evenwel hield hij zijn handen terug; de stad, eenigen tijd nog banger voor Albrecht dan voor hem, sloot met hem een verdedigingsverdrag, waarin zelfs een paar woorden voorkwamen van een eeuwen lang behoord hebben onder het Sticht.

In 1400 wist men reeds het resultaat van den krijg om Friesland; de bisschop begon de stad aan de zuidzijde te blokkeeren. Een kortstondig beleg in het volgend jaar had geen blijkbare gevolgen, maar een scherpere afsluiting der stad aan den zuidkant maakte haar geneigd tot onderhandelingen en deze leidden eindelijk, in 1405, tot teruggave van Go en Wold aan den bisschop. Ten aanzien van haar eigen zelfstandigheid deed zij een paar vormelijke concessies: haar schout zou voortaan beëedigd worden door den bisschoppelijken ambtman van Go en Wold; zijzelf zou den bisschop als landsheer huldigen. Nog vele jaren echter heeft zij de vervulling van dien pijnlijken plicht uitgesteld.

Na afloop van den vijfjarigen termijn, in 1402, had Reinoud van Koevorden, ziende dat de omstandigheden voor hem niets verbeterd waren, genomen wat hij krijgen kon, d. w. z. de schadevergoeding. Eveneens gelukte het den bisschop en den drie steden nog Herman van Kuinre er toe te brengen om zijn slot en heerlijkheid voor een koopsom af te staan ('07). Het kasteel kon dienen om den weg naar Friesland en om de Zuiderzee in het oog te houden.

Zoo liep dan de restauratie van het Oversticht ten einde. Alleen de noordelijke punt, waarvoor de bisschop de werkdadige hulp der steden had moeten missen, was weinig opgeknapt; men had dien maar wat bijgeverfd.

Inmiddels was de bisschop ook al met herstellingswerk in het Nedersticht bezig: hij had zich als landsheer aan het hoofd gesteld van den oorlog, dien de stad Utrecht tegen Jan van Arkel ondernomen had. Everstein en Hagestein werden gebroken en de heerlijkheid, waarin zij lagen, aan het Sticht gehecht (blz. CCVI) Maar de krijg was in zijn handen iets anders geworden: de stad

had gedacht aan den „Lecstroom", waar Utrechtsche kooplieden gehinderd werden; hij voerde den oorlog als vorst en als bondgenoot van Willem VI. De lange duur van den strijd en zijn uitbreiding na de deelneming van Gelre vermoeiden de stad en ontstemden haar kennelijk. Toen de vrede gesloten was, in '13, verschafte de ontevredenheid zich lucht in een stedelijke revolutie, die geleid werd door den domdeken Herman van Lokhorst. De Hollandschgezinde Lichtenbergers werden verbannen, de nieuwe stadsmagistraat zocht toenadering tot Gelre. Na eenigen tijd echter kwam, als na elke omwenteling, ontnuchtering over de burgerij en Willem VI verscherpte ze door alle verkeersaderen naar de stad, welke door zijn gebied liepen, af te binden. Reeds in '15 vinden wij hem in persoon te Utrecht „om met sinen vrienden aldair vrolick te wesen": de Lokhorsten waren op hun beurt verbannen, de Lichtenbergers terug en de stad had een verbond met hem gesloten. Een triomf ook voor den bisschop, maar zóó behaald, dat men zich vraagt, of zelfs deze bekwame, voortvarende man na zooveel successen nu wezenlijk gebood in het Sticht.

In 1375 had Arend van Hoorn aan het Nedersticht een „landbrief" moeten geven, een soort kleine grondwet, die van nu af door elken bisschop bij zijn inhuldiging bezworen werd. Een stuk, stylistisch eigenaardig door het veelvuldig gebruik van den ontkennenden vorm, welks inhoud zóó samengevat kan worden: geen algemeene belasting, geen vervreemding of verpanding van sloten en ambten, geen oorlog dan met toestemming van het Generaal Kapittel; anders — geen gehoorzaamheid meer aan den bisschop. Het positieve leest men tusschen de regels, nl. dat wat den bisschop in handen gegeven is, moet beschouwd worden als een res publica, als een gemeene landszaak. Reeds Frederik van Blankenheim bedong echter vóór de aanvaarding zijner regeering, dat hij het Generaal Kapittel beden zou mogen vragen. Oorlogsverklaring en belastingheffing met goedkeuring van het Generaal Kapittel, men ziet hier de mogelijkheid van een constitutioneel samenwerken door den vorst met vertegenwoordigers der onderdanen in een staatje, waarbinnen zich eenig politiek gezinsleven ontwikkelt.

Het gaf een zeker gemak, dat men in het Generaal Kapittel (vgl. blz. CXXI) reeds een landdag had, ingericht naar een sedert eeuwen vaststaand model. Maar de politieke beteekenis van de

verschillende volksdeelen vond men daarin niet meer nauwkeurig afgebeeld. Voorzitter was de Domdeken, vóórstemmende groep de „ecclesie", d.w.z. de vijf stadskapittels. Deze waren nog wel rijk aan grondbezit, doch geestelijk verarmd. De flinkste leden zochten thans ambtsbezigheid of gelegenheid tot studie buiten Utrecht; behalve de besturen bleven in de stad meest zij, die genoeg hadden aan het werkelooze renteniersleven, dat het bezit hunner praebende hun veroorloofde. Ontheven van de zorg voor hun stoffelijk bestaan, door hun immuniteitsprivileges staatkundig afgezonderd van de bedrijvige wereld, waarin zij leefden, vereenzaamden zij zonder waardigheid in de maatschappij. Enkele hunner, met name de proosten en dekens, toonden zich nog wel eens mannen van de daad, de corporaties in hun geheel waren trage lichamen geworden met een eenzelvig egoïsme.

Meer in het leven stond nog de tweede groep: de „ridderschap". Doch de tijd was reeds verre, dat „mannen" en „dienstmannen", en weer vooral de laatsten, als onontbeerlijke krijgslieden en gewichtige hovelingen van den bisschop alleen het toongevende leekenelement vormden (blz. CXVI). Zij woonden verspreid op hun stille ridderhofsteden en uit hun gevoel van standsgemeenschap was het esprit de corps vervluchtigd. Enkele grooten onder hen streefden als stadsheeren—de Gaesbeken voor Wijk bij Duurstede, de burggraven van Montfoort voor het stadje van dien naam — naar verwerving van de hooge jurisdictie, maar de bisschoppen hadden tegenover deze geïsoleerde pogingen den regel weten te handhaven, dat geen leenman in het Nedersticht het hoog gerecht bezitten kon.

Dan de derde afdeeling van het Generaal Kapittel: „stad ende steden." In deze groep, nu de belangrijkste, was oppermachtig de „stad", d.i. Utrecht; slechts Amersfoort toonde naast haar soms een eigen wil. Utrecht had sedert 1304 een gildenbestuur. Men moet aannemen, dat dit de meest passende bestuursvorm was voor deze stad, want hij is meer dan twee eeuwen blijven bestaan; maar volkomen passen deed hij nooit. De gilden, als bedrijfsvereenigingen niet de gansche burgerij omvattend, ongelijk en wisselend van ledenaantal, verschillend in maatschappelijk aanzien, had men zoo goed zoo kwaad vervormd tot staatkundige burgerschapsafdeelingen, doch ze wilden daarvoor toch niet recht deugen. Er bestond veel partijschap en het souvereiniteitsgevoel,

dat den burgers eigen was in deze democratische stad, onderhield een neiging tot verzet, die zich openbaarde in herhaalde opstanden tegen den zittenden raad. Ook in de houding der stad tegenover den landsheer, want onder alles door bleef zij zichzelf tegenover den bisschop gelijk. Een eigenlijk bisschoppelijke burgerpartij was er niet: de bisschop kon zich slechts bij een partij aansluiten en zoo invloed oefenen op de stad.

Zoo had ook Frederik van Blankenheim gedaan, doch hoezeer de stad zich als zijn medeheerscheres gevoelde in het Nedersticht, blijkt, als zij in 1411 besluit, dat voortaan niemand „optes Ghestichts slote van Utrecht sitten en sell aen deze zijde der IJsell ende daer castelleyn op wesen, hij en sell erst X jair lancg borger geweest hebben." Zij voerde het hoogste woord in het Generaal Kapittel; zonder veel talmen rukten de in „battaelgien" geordende gilden uit onder hunne banieren, en van een bepaalden kant gezien is de toenemende gewestelijke samenhang ook een grooter lijdelijkheid tegenover de weinig inschikkelijke stad.

Het Oversticht had sedert ca. 1360 meer met den bisschop te doen gehad dan vroeger, maar de verbinding met het Nedersticht was thans niet veel anders dan een personeele unie. Twente had een landrecht ontvangen van Jan van Vernenburch, Drente kreeg er een van Frederik van Blankenheim in 1412. Beide waren streken, waar de geschiedenis meestentijds omheenging. In Twente is het landrecht nog grootendeels een recht van dienstmannen; achter hen bespeurt men nauwelijks de overige bevolking. Ook niet die der kleine Twentsche steden: in het artikel, waar voorgeschreven wordt, dat vonnissen „geclaerd" (blz. CXXVI) zullen worden „mit mannen ende mit dienstmannen ende mit scepen van den steden" worden niet hunne schepenen bedoeld, maar die der IJselsteden (misschien ook Oldenzaal).

Om deze trekt het politieke leven zich samen. Met den bisschop hadden zij de eigendunkelijke burchtheeren gedwongen de handelswegen te ontzien, zij hadden hem het geld voor de schadeloosstelling aan Reinoud van Koevorden geheel, voor die aan Herman van Kuinre grootendeels verschaft. Maar zoowel op de kasteelen van deze als in vier andere bischoppelijke sloten zetelde thans een kastelein, die met hun goedkeuring aangesteld was. Als de bisschop „claring" hield, vereenigden zij zich niet alleen met ridders en „knapen" uit hun eigen gouw Salland, doch ook

met die uit de drostambten Twente en Vollenhove en het schijnt, dat op dergelijke vergaderingen ook politieke zaken behandeld werden. Zoo hechtte zich om hen vast de landdag van een gewest, dat zich ontwikkelde uit het vormelooze stuk Oversticht, hetwelk door de afzondering van Drente daarin overgebleven was.

Literatuur: De vermeerderde Beka (blz. CLXXXIV); HEDA; over Floris v. Wevelikhoven: *Die münsterischen Chroniken des M. A.* (uitg. d. Ficker in Geschichtsq. d. Bist. Münster I; Munster 1851) 54. Oorkonden: *Regesten der bss. v. Utrecht* I en II (— 1455. Utr. 1918) en *Regesten der stad Utrecht.* Landrechten: V. D. WATER, *Gr. Placaatboek van Utrecht* (3 dln. Utr. 1729) I 29; RACER, *Gedenkstukken* (blz. CXL) III 1; GRATAMA, *Drentsche rechtsbronnen* (Oude Vad. Rechtsbr. I 17, 's Grav. 1894) 22.

BURMAN, *Utrechtsche jaarboeken v. d. vijftiende eeuw zedert den jare 1402* (— 1481; 3 dln. Utr. 1750—'54) I; SCHMEDDING, *De regeering van Frederik v. Blankenheim* (Leid. 1899).

Overijsel: *Overijsselsche Chronike* (uitg. d. Dumbar in Analecta II. Dev. 1721) 291; DUMBAR, *Het kerkelijk en wereldlijk Deventer* 2 dln. (Dev. 1732—'38); GOSSES, *Stadsbezit in grond en water* (Leid. 1903) 99.

Drente en Groningen: *Oorkbk. v. Groningen en Drente* (blz. LV) II; DRIESSEN, *Monumenta Groningana veteris aevi inedita*, 4 stukk. (1820—'30); MAGNIN, *Geschiedk. overzigt v. d. besturen in Drenthe* (3 dln.; Gron. 1838—'47) II 1; GOSSES, *De bissch. v. Utr., het Domkapittel en de Gron. prefect* (blz. LXXXVII) hfdst. 3.

Kapittels: S. MULLER FZN., *Een bezoek aan de immuniteiten der Utr. Kapittelen* en *De Lievendalers* (Schetsen u. d. Middeleeuwen I, 159; II 186).

Adel: MATTHAEUS, *De nobilitate* (Amst. Leid. 1686); DEZ., *De jure gladii* (Leid. 1689).

Stad Utrecht: S. MULLER FZN., Rechtsbr. v. Utrecht (blz. CXXII); DEZ., *Stukken* (blz. CLXXXIX n.); OVERVOORDE EN JOOSTING, *De gilden v. Utrecht*, 2 dln. (Oude Vad. Rechtsbr. I 19, 's Grav. 1896, '97); S. MULLER FZN., *De gilden* (Schetsen u. d. Middeleeuwen II 109).

§ 13. Gelderland onder Willem I en Reinoud IV (± 1380—1423).

Van geen gewest is de geschiedenis in de veertig jaar van ca. 1380 tot 1420 ons zoo eenzijdig bekend als van Gelderland. Onder Willem van Gulik is ze weinig meer dan een verhaal van diens „grand vouloir de faire armes et d'augmenter son héritage." De historie dus van een man, en niet eens van een heel bijzonder man, maar van iemand met dat eigenaardig mengsel van tegenstrijdige eigenschappen, hetwelk bij nader toekijken zooveel middeleeuwschen vorsten blijkt eigen te zijn: roekeloos en ook weer berekenend, ridderlijk en daartusschendoor met looze streken.

Al deze trekken vertoont hij bij zijn pogingen om Grave te vermeesteren. De stad maakte deel uit van de heerlijkheid Kuik

en sedert 1323, toen heer Otto van Kuik ze als leen opgedragen had aan den hertog van Brabant, kon men ze als weggelegd beschouwen voor dit gewest, waartoe ze geographisch behoorde. Doch toen het met de regelmatige successie in de heerlijkheid begon te haperen, trachtte Willem ze in te palmen, doordat hij de bescherming op zich nam van een opvolger, wien zijn recht betwist werd. Een goede verstandhouding tusschen Gelre en Brabant werd hiermee niet bedorven; ze was al slecht, en de oorlog, die in '86 — ook nog door andere daden van Willem — tot uitbarsting kwam, was eigenlijk de openbaarwording van den latenten krijg, welke in dezen tijd, zooals gewoonlijk, tusschen beide vorstendommen bestond. Voor Willem werd hij het groote avontuur van zijn leven. Hertogin Johanna van Brabant nl., thans weduwe van Wenzel en kinderloos, zag uit om hulp naar haar aangetrouwden neef Philips hertog van Bourgondie, nu ook graaf van Vlaanderen en bovendien als oom van den minderjarigen koning Karel VI feitelijk regent van Frankrijk. Willem wendde zich tot Richard II van Engeland en bood zich aan als gesubsidieerd bondgenoot voor den strijd tegen Frankrijk. Hij werd daartoe aangenomen en qualificeerde zich nu openlijk als zoodanig door een verregaand onbeschaamden veetebrief aan Karel VI. Een opzienbarend geval, meer komisch haast dan ergerlijk, maar dat het hertog Philips mogelijk maakte een groot Fransch leger met den koning zelf aan het hoofd tegen den vermetele in beweging te zetten. Doch de kracht van het leger verteerde op den bezwaarlijken marsch door het onherbergzame land om Brabant heen gedurende het herfstweer ('88); toen het in Gulikerland aangekomen was, zagen de aanvoerders het verderf vóór en de schande achter zich. Gelukkig echter voor hen wist de oude hertog v. Gulik zijn zoon, die zelf reeds vroeger in het jaar de Brabanders verslagen had en gedwongen het beleg van Grave op te breken, er met veel moeite toe te brengen om zich voor zijn brief te verontschuldigen en het geschil met Brabant aan scheidsrechters op te dragen. Hun uitspraak ontzegde hem wel het recht op Grave, maar zijn reputatie was gemaakt.

Een nieuw oorlogje, waarin zijn eigen zwager Jan van Beieren, elect v. Luik, Johanna van Brabant hielp, bestond hij later nog met succes en in 1400 kreeg hij inderdaad de langbegeerde stad met een deel van het land van Kuik door een overeenkomst met

de vrouwe der heerlijkheid. Door koop verwierf hij terzelfder tijd de heerlijkheid Borne met Sittard en Susteren.

Een volledige biographie van dezen hertog zou nog moeten gewagen van zijn tochten tegen de Pruisen als gast van de Duitsche orde, van zijn deelneming aan een expeditie van Fransche ridders naar N. Afrika en voorts van een aantal krijgsdaden aan den van Nederland afgewenden kant van zijn gebied. Want in die richting trok het oude stamland Gulik, waar hij sedert '93 regeerde, zijn belangstelling. In het N. en W. vernemen wij hem weinig. Toen zijn schoonvader Albrecht helpers wierf voor zijn tocht tegen Friesland, waarschuwde hij voor de gevaren van dien oorlog; Reinoud van Koevorden genoot in den strijd tegen den bisschop meer zijn vriendelijkheid dan zijn bijstand; zijn zwager Jan van Arkel ondersteunde hij niet; met een der machtigste Oostfriesche hoofdelingen onderhield hij betrekkingen, zonderdat hij zich verplichtte tot optreden metterdaad. Zeker, hij stond niet vrij tegenover Albrecht en Frederik van Blankenheim, maar men krijgt toch den indruk, dat deze grage gast aan den ridderlijken levensdisch de kruidige, welverteerbare spijs zeer goed wist te onderscheiden van den zwaren kost, die een slechten smaak nalaat.

Hij is een dure hertog geweest, die herhaaldelijk beden noodig had. Daarmee echter waren de krijgsverrichtingen ook betaald: slechts kort en maar in een klein deel van zijn gebied kwam de vijand wel eens over de grens. De energie van den adel, welke het gewone leven niet verbruikte, heeft hij afgeleid en de veetelust loste zich op in gezamenlijke ondernemingen met een hertog, die zijn vertrouwden koos uit de beide oude partijen. Als merken op een peilschaal, die den stand der landsheerlijke macht tegenover de steden aangeeft, kunnen dienen de muntordonnanties. In 1370 en '71 nog werden ze uitgevaardigd na bespreking met en goedkeuring van 's hertogen raad en voorts van schepenen der steden Nijmegen, Roermond, Zutfen en Arnhem. Om de twee maanden zouden de vier steden de munt controleeren en met den hertog zouden zij de keurmeesters benoemen, ook weer schepenen. In 1381 een nieuwe verordening, op dezelfde wijze tot stand gekomen, maar zonder bepalingen omtrent een toezicht van de steden op de naleving. In 1402 nogmaals eene en nu zonderdat van invloed der steden op de totstandkoming of uitvoering gerept wordt. De deur, welke onder de twisten in de hertogelijke

familie opengestaan had, was eerst half, thans geheel gesloten.

Zoo bleef het niet en zoo kon het eigenlijk ook niet blijven. Onder Willem's broeder Reinoud IV (1402—'23) verliest de landsheerlijkheid haar glans. Hij was niet strijdlustig, maar toch verzeilde hij in den Arkelschen oorlog (blz. CCVI). Doch toen was de zaak der Arkels reeds verloren en van den glorieloozen krijg had het hertogdom niets dan schade. Vermoedelijk had hij een voorkeur voor Gulik; althans onder de Geldersche ridderschapv estigde zich de gedachte, dat hij haar niet lijden mocht. De onderschriften van zijn oorkonden, welke de namen vermelden van raden, die tot zijn besluiten hebben meegewerkt, wijzen er op, dat hij veel afdeed met enkele hoofdambtenaren als de „hofmeester" en de „overste rentmeester." Ze bleven lang in functie en de beschuldiging in een kroniek, dat zij zich door voordeelige pandcontracten met den hertog verrijkten, wint aan waarschijnlijkheid, wanneer men de acten er naast legt.

In 1418 verhief het land zich uit zijn lijdzaamheid: edelen en steden verbonden zich om na den dood van den hertog, die geen wettige kinderen had, slechts eenzelfden opvolger te erkennen en om voortaan gezamenlijk inbreuk op stad- of landrecht te verhinderen. Dit eigenmachtige verbond stak den hertog, maar dagvaarten met ridderschap en schepenen der steden noopten hem niet alleen om er in te berusten, doch tevens tot de belofte, dat hij niet buiten hen om steden, sloten of landsdeelen vervreemden zou door verkoop, verpanding of anderszins.

Het zal in Gelderland meer voorkomen, dat de spanning tusschen vorst en volk niet in de dagvaart besloten blijft, maar dat het laatste zich afzonderlijk en vierkant tegenover den hertog plaatst. Men mag dit toeschrijven aan het gebrekkig beleid van sommige hertogen, doch zij hadden ook een bevolking, waarmee moeilijk om te gaan was. Ze was geen eenheid, met welke zij een gesprek, desnoods een woordenwisseling konden houden als man tegen man, ze bleef een veelheid. Er boven uit staken de reeds eergenoemde vier steden Nijmegen, Roermond, Zutfen en Arnhem, maar de belangengemeenschap van deze was te zwak om de natuurlijke verdeeldheid te overwinnen; ze waren elk „hoofdstad" geworden van een „kwartier". In het kwartier waren verder machtig de edelen, d. w. z. machtig als de hooge heeren van het platteland, niet als politiek corps. Voorts mochten bij gelegenheid in het kwartier

meespreken de kleinere steden, meest landstadjes, bevangen in een nauwen gezichtskring. Een verbond als dat van 1418 is een verbond in de tweede macht nl. van ridderschap en steden in elk kwartier, en van de vier kwartieren weer samen. Tot een nauwere eenheid kon men het hier niet brengen.

Literatuur: Kronieken als bij § 4. Ook iets in *Geldersche kronieken* (uitg. d. V Doorninck in „Gelre", 2 afl., Arnh. 1904, '08). Oorkonden bij Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* III; V. Doorninck, *Acten betr. Gelre en Zutfen*, 2 dln. (1376—'92 en 1377—'79; Haarl. 1900, 1901); Hulshof (blz. clxxvi). Landrechten in *Groot Gelders Placaetboeck* (3 dln. met reg. Uitg. d. V. Loon en Cannegieter, Nijmegen 1701—'40) II, Appendix.

Pontanus (blz. clxxxxvii); Slichtenhorst, *XIV boeken v. d. Geldersse geschiedenis* (Arnh. 1654; naar Pontanus); Ernsing, *Wilhelm v. Jülich als Herzog v. Geldern* (Münst. Beitr. VIII, Munster 1885); Lindner, *Der Feldzug der Franzosen gegen Jülich u. Geldern* (Monatschr. f. rhein u. westfäl. Gesch. II 232); Schaudel, *Campagne de Charles VI contre le duché de Gueldre* (Montmédy 1900).

§ 14. Partijtwisten en landsheerlijkheid in Friesland.

De aanvallen van Albrecht hadden Friesland tot over de Eems beroerd en hier was de vreemde veroveraar in aanraking geweest met een heerschersmacht, die daar uit de bevolking zelf opkwam. Ten O. van de Lauwers was, als wij weten (blz. cxxxvii), de ambtelijke organisatie uit den landsheerlijken tijd zoo goed als geheel te niet gegaan en in de samenleving hier, waar slechts feitelijke, geen wettelijke macht veiligheid en ontzag verschaffen kon, waren als wilde, sterke planten in een verlaten tuin een nieuw soort aristocratenfamilies opgeschoten, nl. de „hoofdelingen"geslachten. De „hoofdeling" was de rijke boer, die woonde op een steenen „borg"; voor zijn pachters en knechten was hij de land- maar tevens de schutsheer, doch zij hielpen hem ook zich te verdedigen en deelden zijn veeten; voor wat zij daarbij bedreven, had hij een zekere aansprakelijkheid. In de gemeente, waar hij gevestigd was, had hij nu een juridisch niet altijd scherp definieerbare, maar niettemin wel erkende positie als dorpshoofd [1]). Enkele dorpen hadden misschien meer dan één hoofdeling, doch er waren ook, vooral in het O., hoofdelingen, die over meer dan één dorp ston-

[1]) Zoo kan men de macht van den hoofdeling omschrijven, maar ze is veelsoortig en niet naar één model gevormd. Vgl. Paul in Emdener Jahrb. f. bild. Kunst u. Gesch. XVII 179.

den; de hoofdelingen van Aurich, de Ten Broeke's, heeren van Broekmerland, gelijk zij zich noemden, hadden reeds een heerschappij, die op een vorstendom ging lijken. Zij hielden verstandhouding met Albrecht.

Ten W. van de Lauwers gingen de veeten op en neer en ze hadden nog niet enkele machtigen omhoog gedragen. Nu waren ze ineengevloeid tot een algemeenen partijstrijd: Schieringen stonden tegenover Vetkoopers. De namen zeggen ons weinig en in den algemeenen aard van het partijverschil hebben wij geen inzicht. Maar in '98 erkenden de Vetkoopers Albrecht en er ontstond een duidelijk staatkundige tegenstelling: de Schieringen werden nu de partij van de Friesche vrijheid. De partijverdeeling Vetkoopers-Schieringen vormde zich thans ook beoosten de Lauwers: immers een aantal voorname hoofdelingen hadden daar Albrecht als leenheer aangenomen.

Al degenen, die den Hollandschen graaf de hand gereikt hadden, kwamen bedrogen uit; de Ommelander hoofdelingen, die, nadat Albrecht hun ontvallen was, betrekkingen hadden aangeknoopt met een nieuwen vreemden machthebber, nl. met Frederik van Blankenheim, maakten zelfs een dubbele misrekening. Bewesten de Lauwers werden verscheidene der gecompromitteerden door hun landgenooten verdreven; tusschen Lauwers en Eems nam Groningen de leiding bij de weerwraak en slechtte met geweld een aantal hoofdelingenburchten.

Ten O. van de Eems, waar het gevaar voor een vreemde overheersching op verren afstand gebleven was, werd een reactie niet zoo merkbaar, doch vrede heerschte er geenszins in de volgende jaren. Het is hier niet de plaats om de twisten te beschrijven, die de groote hoofdelingen er in wisselende combinaties uitvochten en waarin zoowel Likedeelers als omliggende steden en vorsten gemengd werden. Over het geheel genomen kan men zeggen, dat de hoofdeling van Aurich, Keno ten Broeke, zijn macht wist te behouden en in 1413 kwam hij zelfs vrij wat vooruit, doordat hij vasten voet kreeg in Emden. De stad Groningen, wier streven natuurlijkerwijs gericht was op de verwerving van de hegemonie tusschen Lauwers en Eems, was langzamerhand bekoeld in haar genegenheid voor de Schieringen. Haar plaats was niet aan het hoofd van een Friesche onafhankelijkheidspartij. Vetkooperschgezinden zaten dan ook nu in het stadsbestuur en

in de Ommelanden waren de Schieringen een minderheid geworden. Bewesten Lauwers evenwel, waar men den vreemden vorst in het land gehad had en Stavoren een open toegang voor den Hollandschen graaf bleef, behielden de Schieringen onder een telkens weer opflikkerenden, wisselvalligen partijstrijd de overhand. In '14 gelukte het hun Stavoren te verrassen.

Onzuiver en onzeker was nog alles: ten slotte toch waren de strijdenden veel meer elkaars tegenstanders dan voorstanders van een zaak. Groningen maakte zelfs van '13 tot '15 nog een Schieringsche periode door. Ontevreden burgers, daarbij aangezet door Emder uitgewekenen, wierpen er de regeering omver en dreven de stad tot een gewelddadige, anti-Vetkoopersche politiek in de Ommelanden. Maar in '15 bemachtigde de oude regentenpartij het bewind weer en Keno hielp de Ommelander Vetkoopers, die naar hem gevlucht waren, weer in hun vroegere positie. Van nu af bleef echter de stad Vetkoopersch; in '16 en '17 sloot ze met de Ommelanden verbonden, welke haar maakten tot politiek middelpunt van de landen tusschen Lauwers en Eems. Tevergeefs trachtten de Schieringen, die de wijk genomen hadden over de Lauwers en daar een ruimen aanhang vonden, een nieuwe omkeering te bewerken: Keno kwam met zijn benden uit het O. en, vereenigd met Groningen en Ommelanders, versloeg hij hen bij Noordhorn ('17).

Tegenover de territoriale machten, die zich in Friesland ontwikkelden, de Oostfriesche hoofdelingenheerschappij en het om Groningen vereenigde gouwverbond, kwamen de Westerlauwersche Schieringen te staan als de bewakers van de Friesche vrijheid. Het oude scheen hier zelfs weer nieuw te worden. De Duitsche koning Sigismund had zijn aandacht laten vallen op het heerlooze land, waar de bewoners zich nog de nazaten voelden van degenen, aan wie eens Karel de Groote dat kostelijke vrijheidsprivilege zou hebben verleend (blz. LXXXVIII). Hij bevestigde hun plechtiglijk alle rechten, vroeger door koningen en keizers verleend, en nam hen onder zijn koninklijk gezag ('17). Een gezant van hem trachtte de eendracht tusschen de partijen op „eerlycke ende beyderzijdts profyte'ycke" wijze te herstellen. Doch het was een booze tijd, ongeschikt voor de verwerkelijking van historische idealen: de partijhaat liet zich niet uitroeien, het oponthoud van Schieringsche ballingen uit het Overlauwersche in het land bestendigde het gevaar voor een inval van Vetkoopers uit het Oosten De

Schieringen voelden zich dan ook niet sterk genoeg met alleen hun beginsel; ze namen Jan van Beieren als landsheer aan. Weliswaar was deze niet graaf van Holland als de vroegere overweldigers, integendeel tegenstander van de wettige gravin Jacoba, en de erkenning geschiedde met voorbehoud van alle rechten geschonken sedert „Coninck Caerls tyden"; doch Jan werd weldra feitelijk meester van Holland en de benauwenis zijner onderdanen in Friesland nam zoo toe, dat zij hun fierheid wel op zij moesten zetten. In '20 toch viel Focko Ukena, hoofdeling v. Leer, helper van Keno's jongen zoon Ocko — Keno was in '17 gestorven — in Westergo, veroverde, bijgestaan door Vetkoopers van beide zijden der Lauwers, Stavoren en dreef de Schieringen te hoop. Jan v. Beieren redde hen: een legertje, dat hij overzond, ontzette Sloten, waar zij belegerd werden. Deze tusschenkomst maakte hem voor eenigen tijd tot heer van Oostergo en Westergo.

Evenwel, verder dan tot een veelbelovend begin bracht ook deze Hollandsche heerscher in Friesland het niet. In '22 werd een verdrag gesloten door Ocko ten Broeke, „hovelinck te Oostvrieslandt", Sibet hoofdeling in Rüstringen (a. d. Wezer), Groningen en de Ommelanden met Oostergo en Westergo, waarbij nog eens voor het laatst geheel Friesland van de Zuiderzee tot de Wezer zich tot handhaving van den landvrede verbond, maar Jan van Beieren werd hier niet in gekend en slechts een korte clausule in de uitvoerige vredesoorkonde gedacht zijn bestaan, wat hemzelf „zeer vreemde" leek. Met zijn dood in '25 verdween elk spoor van zijn macht in Westerlauwersch Friesland en de partijstrijd begon er opnieuw.

In het O. voltrok zich langzaam en onder zware trekkingen het proces der staatsvorming: de zucht naar vrijheid en de wensch naar orde, beide sterke en bij de meesten eerlijke verlangens, worstelden samen. Focko Ukena raakte in twist met Ocko ten Broecke en als leider van een hoofdelingenbond tot verdediging der vrijheid bracht hij hem ten val; Ocko's Ommelander bondgenooten werden bij Oterdum verslagen ('27). Maar in dezen bevrijder vreesde men, zeker wel terecht, den heerscher; zijn vijanden werden hem de baas en in '35 is hij als een balling op zijn burcht bij Appingedam overleden. Onweerstaanbaar echter dreef in het Overeemsche de behoefte aan gezag naar de landsheerlijkheid. Ze is ten slotte gevestigd door de Cirksena's, hoofdelingen van Greetsiel, aan wie kei-

zer Frederik III in '64 de grafelijke waardigheid verleende. Inmiddels versterkte de stad Groningen haar overmacht over de Ommelanden. Maar tusschen Lauwers en Zuiderzee vormde zich nog geen kern van macht; afgemat en hulpbehoevend ten gevolge van innerlijke verdeeldheid zullen wij de bevolking daar tegen het einde der eeuw terugvinden.

Literatuur: SCHWARTZENBERG I, COLMJON en het *Oorkondenb. v. Groningen en Drente* II (alsbov. blz. LV); FRIEDLÄNDER, *Ostfries. Urkundenbuch*, 2 dln. (—1500. Emden 1874—'81) dl. I; WORP V. THABOR, *Kronijk v. Friesland* (blz. CCX), bk. IV; *Kroniek v. Sicke Benninge* (uitg. d. FEITH en BLOK in Werk. H. G., N. S. 48; Utr. 1887); EGGERIC BENINGA, *Chronyk v. Oost Frieslant* (in MATTHAEUS, *Analecta* 4°, dl. IV, 's Grav. 1738).

UBBO EMMIUS, *Rerum frisicarum historia* (Leid. 1616), lib. 16 s.; SCHOTANUS, *De geschiedenissen v. Frieslandt* (Amst. 1660) bk. 7 vlg.; PAUL, *Aeltere Gesch. Ostfrieslands* (Abh. u. Vorträge z. Gesch. Ostfr. 11, Emd. 1909); KLINKENBORG, *Geschichte der ten Broks* (Berl. 1895); DEZ., *Ansicht der fries. Gesch. im M. A.* (Hist. Zeitsch. CII 499); BLOK, *Schieringen en Vetkoopers* (Bijdr. Vad. Gesch. III[7], 1).

NEDERLAND TEGENOVER EN ONDER HET BOURGONDISCHE EN OOSTENRIJKSCHE HUIS (BEGIN 15e EEUW—1568).

I. DE VORMING VAN EEN BOURGONDISCH RIJK (± 1380—1477).

§ 1. De nadering der Bourgondische macht.

Keizer Karel IV (1346—'78) had de zaken van zijn huis wel besteld: in het Oosten van het Duitsche rijk was hij zelf verreweg de machtigste rijksvorst geworden en zijn nakomelingen had hij de mogelijkheid geopend om de koninkrijken Polen en Hongarije te verwerven. Op het Westen had hij ook het oog gehouden. Zijn broeder, hertog Wenzel van Luxemburg, was getrouwd met Johanna van Brabant en had met haar samen de hertogdommen Brabant en Limburg geërfd. Het echtpaar kreeg geen kinderen en had den keizer aangewezen tot opvolger voor het geval, dat het kinderloos zou sterven. Als vrouw voor zijn oudsten zoon Wenzel had Karel een dochter van Albrecht van Beieren uitgezocht. Maar als zoo dikwijls verstoorde de volgorde der sterfgevallen de berekeningen der familiepolitiek. Karel overleed in '78, zijn broeder Wenzel in '83, de echtgenoote van den jongen Wenzel in '86; de persoonlijke betrekkingen van de Luxemburgers met Johanna van Brabant en Albrecht van Beieren waren hiermee vernietigd.

Meer dan eens had reeds de diplomatie der Valois de staatkunde van den Luxemburgschen keizer gekruist en in zijn laatste levensjaar was deze nog zelf naar Parijs gekomen om daardoor ontstane moeilijkheden op te lossen. Frankrijk herstelde zich van de rampen, die de oorlog met Engeland over het land gebracht had, en onder Karel V (1364—'80) begon men weer overal in het rond den invloed der Fransche koningsmacht te gevoelen. Een groote staatkundige overwinning had zij al in '69 behaald: in dat jaar nl. trouwde 's konings jongste broeder Philips de Stoute met Marga-

reta, erfdochter van Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen. Philips had reeds van zijn vader het aan de Fransche kroon vervallen hertogdom Bourgondië gekregen, met zijn vrouw zou hij nu eenmaal de landen erven van Lodewijk van Male, die Vlaanderen met Mechelen en Antwerpen alsook Rijsel, Douay en Orchies bezat en van zijn moeder nog Artois en de Franche-Comté verwachtte. In '84 stierf Lodewijk en het heele genoemde gebied werd vereenigd in de handen van den Franschen prins. Dat deze de stamvader zou worden van een vorstengeslacht, hetwelk door den omvang en den aard zijner landen eens zou komen te staan tegenover de koningsfamilie, waaruit het ontsproten was, bevroedde toen niemand. Integendeel, wat hij won, gold als winst voor Frankrijk.

Hij vestigde zich stevig in de Nederlanden. In '85 trouwden op één dag zijn oudste zoon Jan (zonder Vrees) met de dochter van Albrecht van Beieren, Margareta, en zijn dochter Margareta met Albrecht's oudsten zoon Willem van Oostervant. Deze dubbele verbinding met het huis, dat in Holland, Zeeland en Henegouwen regeerde, was tot stand gebracht door 's hertogen tante Johanna van Brabant. De kinderlooze vrouw, nu weduwe voor de tweede maal, had haar genegenheid samengetrokken op Margareta van Vlaanderen, het eenig kind van haar overleden zuster, en op het gezin van deze. Philips de Stoute was haar bovendien lief, omdat hij in zich had het bloed der Fransche koningen en door de hulp, die hij in '88 verleende (blz. CCXVIII), verplichtte hij haar aan zich. In '90 schonk zij hem en Margareta den eigendom van haar landen en behield zich daarvan slechts het vruchtgebruik en de uitoefening der landsheerlijke rechten voor. Door Philips' medewerking gelukte het Albrecht zijn zoon Jan van Beieren het bisdom Luik te verschaffen (1390—1417). Deze versmaadde de priesterlijke waardigheid; men verwonderde zich over de vrijmoedigheid, waarmee deze elect zich gehelmd en geharnast in het openbaar vertoonde, en de Luiksche steden gingen hem haten, toen hij zijn macht in het bisdom gelijk wilde maken aan die van een wereldlijk vorst in zijn territorium. Maar bij een opstand, dien zij beproefden, ervoeren zij, dat de machten, welke hun een heer opgedrongen hadden, achter hem bleven staan en met behulp van een Bourgondisch-Henegouwsch leger werden zij verpletterd op zulk een wijze, dat Jan den bijnaam van „zonder Genade" kreeg (1408).

De samenvoeging van staten, welke zoo ontstond, was geheel

het werk van berekening der vorsten en hunne raadslieden. De bevolkingen lieten hen begaan, een drang om zich te vereenigen voelden zij niet; in Brabant was zelfs de wensch om, ook wat de persoon van den landsheer aanging, afzonderlijk te blijven, zoo sterk, dat Philips hier zijn tweeden zoon Anton tot opvolger moest aanwijzen. Een tegenvaller reeds; maar hoeveel waren nog mogelijk? Want hetzelfde spel, waarin Philips tot nu toe zooveel geluk gehad had, speelden reeds alle eeuwen door alle vorsten en hoe weinig hadden hun vernuftige zetten gewoonlijk vermocht tegen de blinde machten, die daarin meespeelden: die huwelijken onvruchtbaar deden blijven, familietwist verwekten en telkens weer ontijdig de personen uit het leven wegnamen, welke den schakel moesten vormen tusschen geslachten en staten. Maar het scheen wel, of zij hun afgunst tegenover het streven der Bourgondiërs naar gebiedsvereeniging aflegden: de Brabantsche tak der familie stierf reeds af bij het tweede geslacht; Willem VI liet slechts een dochter na, die bij geen van haar echtgenooten kinderen kreeg; Jan v. Beieren, die haar uit Holland en Zeeland verdrong, overleed zonder wettige nakomelingschap. Alles, wat dezen bezeten hadden, werd vergaard door den éénen kleinzoon van Philips den Stoute.

Een groot deel van wat zoo bijeen kwam, had bij alle eigens genoeg gemeen in aanleg en beschaving, dat daaruit op den duur een Bourgondische staat kon ontstaan, maar als materiaal daarvoor was het niet samengebracht. De eerste Bourgondiërs wilden de grootheid van hun geslacht, doch als een nieuwe dynastie over een nieuw rijk hebben zij zich niet gedacht; zij voelden zich Fransche prinsen. Meer dan iets anders ging Philips den Stoute en Jan zonder Vrees ter harte hun positie als regent voor den meestentijds krankzinnigen koning Karel VI (1380—1422) en Philips de Goede hield nog in zijn laatste levensjaren zijn oogen bijna met geweld gesloten voor het toen wel onloochenbare feit, dat voor een machtige als hij naast een zelfbewust koning in Frankrijk geen plaats was. Zelfs in de felle haat van Karel den Stoute tegen Lodewijk XI ligt nog iets van den wrok van den uitgestootene.

Literatuur: Bronnen bij de vlgg. §§. BARANTE, *Histoire des ducs de Bourgogne*, 2 dln. (uitg. d. Gachard; Brussel 1838); CARTELLIERI, *Gesch. der Herzöge v. Burgund, I, Philipp der Kühne* (Leipz. 1910); FOSTER KIRK, *History of Charles the Bold*, 3 dln. (Lond. 1863); LINDNER, *Deutsche Geschichte unter den Habsburgern u. Luxemburgern* (2 dln.; in Biblioth. deutscher Geschichte Stuttgart 1890—'93) II.

§ 2. De strijd om de landen van het Beiersche huis (1417—1433).

Toen koning Sigismund van Duitschland (1411—'37), de tweede zoon van keizer Karel IV, in '16 op een reis door de Nederlanden zijn oog liet gaan over hetgeen daar nog over was van de koningsmacht en van den Luxemburgschen invloed, moest hij zichzelf wel eens voorkomen als een zoeker naar oudheden, welke voor de practijk des levens waardeloos geworden waren. Maar hij was geen man om veel achteruit te kijken, en wat hij aantrof, beoordeelde hij naar de bruikbaarheid, die het nog kon krijgen in de toekomst. De Friezen sterkte hij in het geloof, dat het hun recht was om vrij en geëerd onder de onmiddellijke hoede van een opvolger van Karel den Groote te leven (blz. CCXXIII); tegenover Willem VI had hij zich zijn leenheerlijke rechten voorbehouden en geweigerd diens dochter Jacoba tot opvolgster in Holland en Zeeland te verklaren. Zijn macht echter was zoo gering, dat sommige maatregelen van hem den schijn hadden van een staatkundige intrigue. Met Jan van Beieren begon hij te Luik onderhandelingen, die Sept. '17 uitliepen op een verdrag, volgens hetwelk Jan zijn bisdom opgeven, met Elizabeth van Görlitz, hertogin van Luxemburg en nu weduwe van Anton van Brabant, trouwen en met Holland, Zeeland en Henegouwen beleend worden zou. Hij had inderdaad den lossen steen gevonden, waarbij een scheur in het Bourgondisch-Beiersche familieverbond ontsprong.

Jacoba, Willem VI's dochter, was in 1406, nauwelijks 5 jaar oud, verloofd met Jan van Touraine, den tweeden zoon van Karel VI van Frankrijk. Toen zij in '16 met hem trouwde, was hij door het overlijden van zijn oudsten broeder dauphin geworden. Doch April '17 stierf ook hij en Jacoba kwam weer ter beschikking van de familie. Haar eigen vader kon geen besluit meer nemen over haar toekomst, want hij stierf enkele weken later. De oplossing evenwel van het politieke vraagstuk, dat hij zijn magen naliet, was gegeven. Immers Anton van Brabant was in '15 gesneuveld en zijn zoontje Jan IV nog ongehuwd. Eigenlijk was hij haast nog niet huwbaar, maar er bood zich nu een gelegenheid om door Jacoba met hem te laten trouwen hun beider landen tot één Bourgondische statengroep te vereenigen. Nog in Juli '17 werden ze met elkaar verloofd.

Jacoba was in haar graafschappen zonder veel tegenkanting gehuldigd: vergaderingen trouwens van edelen en steden in Holland en in Zeeland hadden Willem VI in '16 beloofd haar als landsvrouw te zullen aannemen. Alleen Dordrecht stelde nu een voorwaarde, nl. dat koning Sigismund haar opvolging zou goedkeuren. In IJselstein kwamen de Egmonden terug (vgl. blz. CCVI), doch het plaatsje werd met de hulp van Utrecht en Amersfoort veroverd en later op bevel van Jacoba, doch zeker ten gevalle van Utrecht, geheel verwoest.

Maar het groote gevaar dreigde van een anderen kant. In Sept. '17 verliet Jan van Beieren zijn bisdom voorgoed en verscheen in Holland met den eisch, dat hij als voogd van Jacoba en als ruwaard over haar landen zou worden erkend. Daarover werd op een algemeene statenvergadering der drie gewesten te Schoonhoven onderhandeld, doch toen dit hem niet tot zijn doel voerde, begaf hij zich naar Dordrecht en greep naar de wapenen. Het werd hoofdzakelijk een strijd op de Maas en om de Maas; in zijn apanage had hij de heerlijkheid Voorne met Brielle en tusschen deze stad en Dordrecht kreeg Rotterdam het zeer te kwaad. Willem van Arkel maakte zich weer meester van Gorinchem, doch hij kon er zich niet handhaven tegen Jacoba's legermacht, die ook nu met burgers uit Utrecht en Amersfoort versterkt werd. Hijzelf sneuvelde in een straatgevecht bij de herovering.

Elders voerden middelerwijl de partijen een diplomatieken oorlog. Jan van Brabant en Jacoba waren nl. volle neef en nicht en om te kunnen trouwen moesten zij een pauselijke dispensatie hebben van den canonieken regel, die een huwelijk tusschen personen van zoo nauwe verwantschap verbood. Den 22en Dec. '17 verleende Martinus V inderdaad de gevraagde vrijstelling; den 5en Jan. '18 trok hij ze, vooral op aandringen van Sigismund, weer in. De intrekking echter werd voor de leidslieden van Jan en Jacoba geen reden om op het huwelijksplan terug te komen; ze drong hen integendeel om de tegenstanders zoo spoedig mogelijk voor een voldongen feit te stellen. Begin Maart werd het huwelijk gesloten. Kort daarop beleende Sigismund Jan van Beieren met de drie graafschappen.

Gehuldigd werd deze alleen maar in Dordrecht, dat een reeks handvesten van hem ontving: handelsprivileges en voorrechten, die de stad tot meesteres over het omliggende Zuid-Holland zouden

maken. De andere steden trachtte hij te verlokken door de onoprecht gemeende belofte, dat zij, eenmaal onder hem geplaatst, op eigen hand vrijelijk zouden mogen „raden ende vergaderen mit malcanderen". Jan van Brabant en Jacoba van hun kant trachtten inmiddels Dordrecht met geweld te nemen. Tevergeefs echter; zelfs Rotterdam ging voor hen verloren.

Zulk een tegenspoed kon de stemming in Holland niet goed verdragen; de steden neigden altijd naar den kant van het krachtigste bewind en de aristocratieën, die er door Albrecht en Willem VI begunstigd waren, kwamen zwak te staan. Jan zonder Vrees zag in, dat het hier met de familiezaken verkeerd liep; hij zond zijn zoon Philips naar het Noorden, die de strijdenden tot een wapenstilstand overhaalde. Een zoenverdrag, dat Bourgondische raden daarop tot stand brachten, bewees, hoe ernstig men den Beierschen tegenstander nam. Diens apanage werd uitgebreid: het bevatte nu o.a. Brielle, Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem en Leerdam en scheidde dus Holland en Zeeland in twee deelen. Voorts werd hij tot Jacoba's erfgenaam verklaard voor het geval, dat haar huwelijk kinderloos bleef; hij zou 5 jaar lang met Jan van Brabant samen de regeering in de drie graafschappen voeren en een aanzienlijke som gelds ontvangen (verdrag van Woudrichem, Febr. '19). Het volgende jaar verbeterde hij zijn positie nog aanmerkelijk door Holland en Zeeland voor 12 jaar van Jan van Brabant in pand te nemen. Reeds eer was hij getrouwd en in Luxemburg als hertog gehuldigd.

De nieuwe heerscher wist, wat hij wilde; men had tusschen zijn vriendschap en zijn vijandschap te kiezen. In Friesland liet hij zich gelden (blz. CCXXIV); Reinoud IV van Gelre, de Egmonden, de heer van Gaesbeek en die van Kuilenburg hadden zich bij hem aangesloten. De bisschop, Utrecht en Amersfoort, die vroeger Jacoba geholpen hadden, zagen zich bedreigd en omsingeld; ze zochten hulp, o.a. bij Leiden, dat onder zijn burggraaf een Hoeksch centrum was. Maar de kasteelen der Hoeksche edelen om de stad werden door Jan van Beieren geslecht, de stad na een langdurig beleg ingenomen, de burggrafelijke macht vernietigd ('20); de bisschop en zijn beide steden kregen vrede na twee jaren van verwoestenden krijg ('22).

Jacoba's leven en de lotgevallen van Holland en Zeeland raakten elkaar toen bijna niet meer. Lang hadden anderen voor haar gehandeld en toen zij zichzelf was gaan voelen „femme de voulen-

té, joyeuse et de grande entreprise", had ze zich gepaard gevonden aan een neef, lastig voor haar, maar overigens „homme de povre complection" en die haar belangen verwaarloosde. In '20 had ze hem verlaten. Een tijd lang verwachtte zij nog steun van de oppositie, die zich ook in Brabant tegenover den stumperigen hertog plaatste. Doch het bleek, dat deze haar niet helpen kon en daarop wendde zij het hertogdom voorgoed den rug toe. In Henegouwen was men haar welgezind, maar toen zij daar in '21 ten slotte verklaarde haar huwelijk met Jan van Brabant als onwettig te beschouwen, ontstelden de staten van dit gewest. Daarmee toch ontkende zij zijn rechten op Henegouwen en een oorlog met Brabant stond te vreezen. Die strijd evenwel werd haar getrouwen daar bespaard; in stilte ontweek zij naar Engeland, waar zij gastvrijheid gevraagd had bij koning Hendrik V.

Er ontstond een wonderlijke staatkundige verwikkeling. Jan zonder Vrees was nl. in '19 bij een mondgesprek met den dauphin vermoord en zijn zoon Philips (de Goede) had zich daarop verbonden met den gevaarlijksten tegenstander van het huis der Valois; in '20 had hij Hendrik V als koning v. Frankrijk erkend. Nu echter brak daar opeens die jonge vrouw los uit de familiebanden, waarin de Bourgondische politiek haar geslagen had en ze vond een toevlucht bij den Engelschen bondgenoot. Hoe zij hier over haar persoon en haar aangeërfde rechten beschikken zou? Spoedig kwam er sprake van een huwelijk tusschen haar en 's konings broeder, Humphrey van Gloucester [1]). Hendrik V hield het wel tegen, maar in '22 stierf deze en nog in hetzelfde jaar trouwden zij; Humphrey nam den titel van graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland aan. De oudere broeder van Humphrey, de hertog v. Bedford, regent voor den minderjarigen Hendrik VI, had groote moeite om zijn verhouding tot Philips zuiver te houden. Hijzelf huwde een zuster van Philips en maakte aanstalten om met zijn zwager samen dat deel van Frankrijk voor Hendrik VI te veroveren, hetwelk nog onder de Valois stond; zijn broeder bereidde zich voor om landen in bezit te nemen, welke die zwager tot het familiebezit van zijn huis rekende. Geruimen tijd nog hield Bedford Humphrey en Jacoba in bedwang, maar in het najaar van '24 staken zij met een legertje over naar Henegouwen. Zij namen den strijd op tegen Jan van Brabant, maar deze was tevens gericht tegen Philips, die

[1]) Over dezen: Vickers, Humphrey, duke of Gloucester, Lond. 1917.

zijn neef ondersteunde. Scherp kwam dit uit, toen Philips de tartende houding van Humphrey beantwoordde met de uitdaging tot een tweegevecht. In Henegouwen echter waren velen tegen den nieuwen Engelschen gemaal en weinigen geneigd voor hem een oorlog tegen overmachtige vijanden te ondergaan. In April '25 ging hij naar Engeland terug en liet zijn vrouw temidden van een morrende bevolking achter. Uit vrees van aan Jan van Brabant uitgeleverd te worden gaf zij zich over aan Philips, die haar te Gent gevangen zette (Juni '25).

Ook elders waren de staatkundige verhoudingen verschoven door Jacoba's huwelijk. Jan van Beieren had zich bedreigd gevoeld door haar en Humphrey, en in deze omstandigheden was Philips voor hem de aangewezen bondgenoot. Deze zag hem trouwens ook anders aan dan eenige jaren te voren. Uit zijn huwelijk nl. met Elizabeth van Görlitz had Jan van Beieren geen kinderen gekregen; ook al erfde hij Jacoba's graafschappen, hij zou ze bij zijn dood niet doorgeven aan een nageslacht, waarin ze buiten het bereik der Bourgondiërs zouden geraken. In '24 benoemde hij zelfs Philips tot zijn erfgenaam. Nog geen jaar later, in Jan. '25, stierf hij; naar men geloofde aan vergift, dat een persoonlijke vijand van hem uit Engeland ontvangen had.

Jan v. Brabant nam het bestuur over Holland en Zeeland weer op zich, dat van rechtswege aan hem vervallen was — althans wanneer men hem als den wettigen echtgenoot van Jacoba beschouwde. Onwil om hem te erkennen vertoonde zich slechts hier en daar: in Zeeland onder den adel en te Zierikzee, waar men zeker wel dacht aan de handelsvoordeelen, die Jacoba's huwelijk met een Engelschen prins opleveren kon; voorts te Gouda en te Oudewater. In Schoonhoven nestelden zich Hoeksche aanhangers van Jacoba met duidelijk strijdlustige bedoelingen [1]). Maar ofschoon een belegering van dit stadje beschamend voor Jan v. Brabant afliep, Jacoba's gevangenneming ontnam voorloopig het doel aan bewegingen te haren gunste.

De winst van Jan van Beieren's dood was echter niet voor Jan van Brabant. Philips was door het sterfgeval alleen reeds „oir" (erfge-

[1]) Bij de inneming van het kasteel van Schoonhoven werd de schout van Gouda, Allairt Beylinc gevangen genomen, die later, naar het schijnt, niet op bevel van Jacoba, maar door toedoen van enkele persoonlijke vijanden van hem, levend begraven werd. Vgl. hierover Fruin, Verspr. Geschr. VIII 202.

naam) van Jacoba geworden in haar graafschappen; op grond van het testament vroeg hij aan Jan van Brabant beleening met het apanage van den overledene; als de meerdere in macht en verstand preste hij zijn neef om hem als ruwaard over Holland en Zeeland aan te stellen. Tegen de overdracht van het bestuur kwam uit Holland wel eenige tegenspraak, maar Jan van Brabant liet zichzelf als werktuig gebruiken om die te doen zwijgen en in Juli had Philips, wat hij begeerde; ook een pandcontract als dat van '20 was er bij. Hij scheen den loop der gebeurtenissen naar zijn wil gedwongen te hebben.

Toen echter ontsnapte opnieuw de wilde vogel, die reeds eenmaal weggevlogen was uit de staatkundige volière, waarin men haar gehouden had: den 2en Sept. verscheen Jacoba onder haar getrouwen in Schoonhoven. Ook in Gouda en Oudewater werd zij als gravin ontvangen. Hier, in den strijd voor haar eigen zaak, ontplooide zij haar Amazonenaard. De hoek gronds, dien zij bezat, was maar klein, doch hij lag tegen het Nedersticht, waar velen, bepaaldelijk in de steden Utrecht en Amersfoort, tot hulp bereid waren. Een poging om bij Alfen den Rijn voor haar te sluiten verijdelde zij in het najaar van '25. In den winter zond Humphrey een krijgsmacht over naar Zeeland, maar deze werd bij Brouwershaven verslagen (Jan. '26). Philips maakte slechts voorzichtig gebruik van deze overwinning, stelde Zierikzee zelfs vrij van krijgsdienst tegen Jacoba, „daer sy selve tegenwoirdich" mocht zijn, en maakte zoo de antipathieën in dit gewest machteloos tegenover zich.

Hartelijke trouw vond Jacoba slechts bij edelen, die zelf of wier voorouders tot den kring van vertrouwden van haar vader en grootvader behoord hadden, en bij het lagere volk; over het algemeen bij lieden, die hun genegenheid niet taxeerden en hun partijkeuze niet overwogen; bij weinig georganiseerden en moeilijk organiseerbaren. De groote steden stonden aan den kant van den manlijken heerscher, die orde zou scheppen in het land en zijn aanhangers beschermen daarbuiten. Voor een hevigen opstand van de Kennemers, die ongeneigd waren de lasten te dragen van een oorlog voor den vreemden vorst tegen de ingeboren gravin, moest de regeering van Philips in '26 eenigen tijd uit den weg gaan. Jacoba kwam zelf met haar mannen voor Haarlem en prikkelde de weerbarstigheid der boeren tegen den hertog en hun vrijheidszin door

ruime privileges; in Alkmaar vielen de gilden hun bij; Bourgondische troepen, die de verbinding verbreken wilden tusschen Kennemerland en Jacoba's operatiebasis, werden door haar bij Alfen verslagen. In den zomer breidde de beweging zich uit over West-Friesland en Waterland; de kleine stadjes daar werden overweldigd of meegesleept, zelfs Enkhuizen bezweek; Hoorn verkeerde in groot gevaar, toen er een Bourgondisch corps landde. De betere bewapening en de zekerheid van handelen dezer welgecommandeerde schaar beroepskrijgslieden verkeerden de vechtlust der volkshoopen weldra in radeloosheid. Een ongenadige bestraffing volgde: nog in '27 werd een legertje in het weerlooze land gestuurd om wat achterstallig was van de geweldige boeten desnoods „mitten zweerde ende mitten brande" in te vorderen.

Al bleven Jacoba's mannen hinderlagen leggen tot in de duinstreek, voortgang maakten zij niet. Philips echter waagde ook in '27 nog geen rechtstreekschen aanval; hij probeerde slechts haar te isoleeren door versterkte posten op de verbindingswegen. De Oostzijde evenwel bleef voor haar open; de Eems werd wel tijdelijk geblokkeerd en een Hoeksche piratenvloot op de Zuiderzee verslagen, doch het Nedersticht kon men niet ontoegankelijk voor haar maken. De steunsels evenwel, waaraan Jacoba zich moest vasthouden om te kunnen blijven staan als strijdster voor haar goed recht, braken af. Begin '27 was Jan van Brabant gestorven, maar een reeds voor jaren door hem in Rome begonnen proces over de wettigheid van zijn huwelijk werd voortgezet. Jan. '28 viel het eindvonnis, waarbij Jacoba's huwelijk met Jan van Brabant wettig, dat met Humphrey nietig verklaard werd. De laatste beaamde deze uitspraak metterdaad door opnieuw te trouwen.

Zoo waren dan de beschikkingen van Jan van Brabant gewettigd en een beroep op hulp uit Engeland onmogelijk geworden. Tegelijk maakte Philips de strategische insluiting nauwer. Nogmaals had hij Jacoba onder het net en zij liet zich grijpen. Nu werd zij voorgoed gekortwiekt. Bij den zoen van Delft (Juli '28) erkende zij Philips als ruwaard over de drie landen en als „oir"; hertrouwen zou zij slechts met goedvinden van hem, van haar moeder en van de staten van haar graafschappen. Zij bleef de gravin van haar landen, behield een deel der grafelijke inkomsten en eenig medezeggenschap bij de ambtenaarsbenoemingen.

Nog eens heeft zij de geknotte vleugels uitgeslagen, nl. in '32,

toen zij in stilte trouwde met Frank van Borselen, een van de beide „gouverneurs", door Philips over Holland en Zeeland gesteld. Er liepen geruchten van een uitgebreide samenzwering, waarin ook Elizabeth van Görlitz en andere vorstelijke personen betrokken zouden zijn; een duistere historie, waarvan wij niet veel vermogen te onderscheiden en die niet tot ontwikkeling in het volle daglicht gekomen is, doordat Philips onmiddellijk krachtdadig ingreep en Frank van Borselen gevangen nam. Jacoba had het verdrag van Delft geschonden en haar man was in de handen van Philips. Uitkomst uit die moeilijkheid zag ze slechts door te vluchten in het private leven. In '33 stond zij Philips al haar rechten op haar landen af; men flanste voor haar den titel samen van „hertoginne in Beyeren van Hollant, gravinne van Oestervant" en liet haar eenige heerlijkheden en inkomsten. Een samenzwering in Henegouwen in '34 wekte nog eenige verdenking tegen haar op, maar deze liet zich niet waar maken. Haar dood in '36 was geen politieke gebeurtenis meer; Holland, Zeeland en Henegouwen behoorden onder het Bourgondische huis evenals reeds sedert '30, toen de broeder van Jan van Brabant kinderloos gestorven was, Brabant en Limburg.

Literatuur: Joannes de Leydis; het *O. Goudtsche Chronycxken* (bl. CLXXVI); De Dynter (blz. CLXXVI), III; *Cronica de Hollant* (blz. CLXXXIV); Rolevinck, *Fasciculus temporum* (Utr. 1480); *Chronycke v. Hollandt Zeelandt ende Vrieslandt* (Leid. 1517; de z.g. Divisiekroniek; later herhaaldelijk herdrukt); Monstrelet, *Chronique* (— 1444; dln.; uitg. Douët d'Arcq v. d. Soc. d'hist. de France 1857—'62) *IV* en *V*. Oorkonden en dgl.: V. Mieris IV (1436); Devillers, *Cartulaire de Hainaut* (blz. CLXXVI), IV, V; Dez., *Particularités curieuses sur Jacqueline de Ba ière* (Publ. d. l. Soc. d. Bibliophiles de Mons, Bergen 1838—79).

V. Löher, *Jakobäa v. Baiern u. ihre Zeit*, 2 dln. (2e dr., Nördlingen 1869); De Potter, *Gesch. v. Jacoba v. Beieren* (Mém. couronnés de l'Ac. roy. de Belg., Cl. d. Lettres, t. 31; 1879); Le Blant, *Les quatre mariages de Jacq., duch. d. Bavière* (Parijs 1904); Putnam, *A medieval princess* (Newyork Londen 1904).

V. Riemsdijk, *De opdracht v. h. ruwaardschap v. Holl. en Zeel. aan Phil. v. Bourg.* (Verh. v. d. Kon. Ak., Afd. Lett., N.R. VIII); Schneider, *Herzog Johann v. Baiern* (Hist. Stud., veröff. v. Ebering, Heft 104; Berl. 1913); Blok, *De eerste jaren der Bourg. heersch. in Holland* (Bijdr.Vad. Gesch. III² 119); Frederiks, *Het geheim huwelijk van gravin Jacoba* (a. w. III⁸ 47).

§ 3. Het Utrechtsche schisma en de aanstelling van een Bourgondischen bisschop (1423—'56).

Toen 9 Nov. 1423 het keurkapittel in de groote kapittelzaal van den Dom vergaderd zat om een opvolger te kiezen voor Frederik van Blankenheim († Oct. '23), bonsde de Utrechtsche burgemeester

Barend Proeys van buiten op de deur en riep tot den vicaris-generaal, dat hij er niet levend af zou komen, indien niet Rudolf van Diepholt verkozen werd. Het proces-verbaal der zitting maakt geen melding van dit incident, maar het bevat de redevoering, welke een der capitularen hield ter aanprijzing van dienzelfden candidaat, en daaruit blijkt, dat niet alleen het burgemeesterlijk dreigement, maar ook het algemeen verlangen der Stichtenaren een reden kon zijn om hem te kiezen Vroeger had anders het Sticht zich steeds een bisschop laten geven; het had hem dan ontvangen met plichtmatig eerbetoon, zelden met eenige warmte en tot voor niet zoo heel lang nog met den eenigen duidelijken wensch, dat hij de zoo nauw mogelijk getrokken grens zijner bevoegdheden niet overschrijden zou. Sedert het midden der 14e eeuw was het Sticht echter den bisschop voor zich gaan opvragen als landsheer en sindsdien was te verwachten, dat het niet steeds meer lijdelijk den bisschop zou aanvaarden, dien anderen aanwezen. Het Sticht, dat is te verstaan degenen, die hun gemeenschappelijke wenschen als staatkundige eischen tot uiting vermochten te brengen, in de eerste plaats dus de groote steden. Deze dan, en met hen de ridderschap, hadden zich nu, in '23, vereenigd in den wensch, dat Rudolf van Diepholt hun bisschop zou worden.

Hij kreeg de meeste stemmen, niet een volstrekte meerderheid, doch ten slotte droeg een andere candidaat, de domproost Zweder van Kuilenburg, de op hem gevallen stemmen op Rudolf over, zoodat deze als „postulaat" aan den paus ter bevestiging voorgedragen kon worden. Paus Martinus V weigerde evenwel de confirmatie, beval een nieuwe keuze en benoemde, toen deze geweigerd werd, den bisschop van Spiers te Utrecht. Doch de nieuwbenoemde kreeg weinig gunstige inlichtingen omtrent de ontvangst, die hem in het Sticht wachtte en hij ruilde met Zweder van Kuilenburg zijn aanspraken op het bisdom voor diens inkomsten van de domproosdij. In Juli '25 legden Zweder's gevolmachtigden aan de kapittels te Utrecht de brieven over, waarbij hij door den paus bevestigd was als bisschop.

Hij vond zijn plaats ten deele reeds ingenomen. De Overijselschen hadden de landsheerlijke inkomsten en sloten al in handen gesteld van den postulaat; het Nedersticht had afgewacht. Thans, nu Zweder zijn brieven had, erkenden de kapittels dezen, Amersfoort huldigde hem en Utrecht gevoelde zich nu ook niet sterk genoeg

meer om hem te weerstaan. Reeds op den dag, waarop hij, en in zijn gevolg een aantal ballingen, de stad binnenkwamen, werden huizen zijner tegenpartijders geplunderd en burgemeester Barend Proeys vermoord. Daarmee begon „syn regiment, dat cort was, also nauwelic thien maenden lanck", en, als wij zijn tegenstanders gelooven mogen, „nochtans seer quaet ende vreselic". Goed was het zeker niet en vriendelijk evenmin; vooral niet tegenover de Lichtenbergers, die hem tegengewerkt hadden. Zij werden uit de stad verdreven; maar nog geen jaar later drongen zij er weer binnen, terwijl de bisschop afwezig was, en sloten hem buiten ('26). Te Amersfoort kon hij nog verblijf houden, doordat hij er op slinksche wijze Geldersch garnizoen in opnam. De krijgshulp van de Gelderschen tegen zijn vijanden had hij evenwel verworven door de stad Amersfoort zelve aan den hertog te verpanden.

Inmiddels was Zweder voor het Generaal Kapittel gedaagd, maar hij gaf aan de dagvaardingen geen gehoor en dit kon toen volgens het geldend staatsrecht niet anders doen dan hem „alle gehoirsamheit in der kerken, stat ende lande van Utrecht" opzeggen. Door zijn gebrek aan inschikkelijkheid en zijn streven om door geweld baas te worden — Geldersche ruiters stroopten op de wegen naar Utrecht — dreef hij ook de bedachtzamen den kant naar Rudolf op. De stad zocht steun bij den postulaat en Overijsel, en men kreeg vertrouwen in dezen, toen het hem gelukte Amersfoort op de Gelderschen te veroveren.

De Utrechtsche cleresie kwam door deze gebeurtenissen in zwaren tweestrijd. De postulaat en de Overijselschen waren reeds in den ban gedaan, nu werd ook zij van wege den paus gesommeerd allen omgang met Rudolf en diens medestanders af te breken of, indien het anders niet ging, Utrecht te verlaten. Toen de meeste kanunniken daaraan geen gevolg gaven, werden zij ondanks hun appellatie op den paus door een gevolmachtigde van dezen in den ban geslagen en tot het verlies hunner inkomsten veroordeeld. Zij moesten nu partij kiezen en in Jan. '27 deed de Domdeken zelf in het Generaal Kapittel het voorstel om Rudolf het ruwaardschap over het Nedersticht op te dragen. Binnen een aantal kloosters in Utrecht broeide nog lang verzet tegen den postulaat, maar, nadat de bisschopsgezinde inzaten geruimen tijd „goedertierentlyck ende minnelijck vervolght ende vermaent" waren wegens hun eendrachtstorende houding, zette de raad hen met

geweld uit hunne kloosters ('28). In een manifest trachtten de staten van het Nedersticht hun gedrag tegenover het kerkelijk gezag te rechtvaardigen en gaven zij de beslissing in hun zaak over aan het weldra te houden concilie en aan den paus, „die dair dan wesen sal" ('29). Voorloopig hadden zij met den paus gebroken.

Ook in hun eigen kleine omgeving hadden zij vijanden rondom. Philips van Bourgondië was bondgenoot van Zweder van Kuilenburg. Overmacht toch van de Lichtenbergers binnen Utrecht en voortzetting van de traditioneele Stichtsche staatkunde sloot in zich ondersteuning van Jacoba en de Hoeken. Aan den anderen kant werd Zweder geholpen door hertog Arnoud van Gelre en diens vader Jan van Egmond. Deze, thans ruwaard voor zijn zoontje, was in Holland Kabeljauw en tegenstander van Jacoba geweest (blz. CCVI en CCXXX vlg.) en hij bleef dat in Gelre. In het Zuiden moest men steeds passen op Zweders bloedverwant, den heer van Kuilenburg.

Zoo beleefde men wel kwade dagen in het Sticht ter wille van den landsheer, dien men zich daar wenschte. Maar de Betuwe en de Veluwe, waar ook de Overstichtschen stroopten, leden meer dan het Nedersticht en wat Philips in '27 tegen dit gewest beproefde, werkte weinig uit (blz. CCXXXV). Voor hem echter was de oorlog tegen het Sticht slechts strijd tegen Jacoba op een neventerrein: terzelfder tijd, dat de zoen van Delft gesloten werd, maakte hij met het Sticht een bestand, hetwelk Jan. '30 in een vasten vrede veranderd werd. De wapenstilstand en de vrede met Gelre zijn van Dec. '28 en Juli '29.

Moeilijker was de oplossing van de kerkrechtelijke kwestie; de paus was te zeer gebonden aan onherroepelijk verklaarde uitspraken, de postulaat te vast in het bezit van het bisdom dan dat zij konden omkeeren en elkaar naderen. Maar Febr. '31 stierf Martinus V. Zijn opvolger Eugenius IV liet zich door gevolmachtigden van het Generaal Kapittel bewegen om de netelige zaak opnieuw ter hand te nemen. In '32 zond hij een legaat naar het Sticht met ruime volmachten en met last om zooveel mogelijk de gevolgen van de vroegere verbitterende gestrengheid weg te nemen. Deze hief de banvonnissen op, zorgde er voor dat de aanhangers van Zweder zonder gewetensbezwaar en zonder schade terug konden keeren en adviseerde den paus den postulaat te bevestigen. Dit geschiedde. Jan. '33 deed Rudolf zijn inkomst in Utrecht als bisschop.

Zweder was door Eugenius verplaatst naar een niet bestaand bisdom, hij werd bisschop van Cesarea „in partibus infidelium". Deze echter nam met de pauselijke beschikking geen genoegen; nu was hij het, die zich op het concilie beriep. Dit was in '31 te Bazel geopend en weldra, doordat het zich als de hoogste macht in de kerk en boven den paus geplaatst achtte, met dezen in tweespalt geraakt. Het verklaarde de bevestiging van Rudolf voor onwettig en Zweder tot den rechtmatigen bisschop (Jan. '33).

Hierdoor kwam het kerkelijk schisma tot zijn volle ontwikkeling: twee bisschoppen stonden thans tegenover elkaar. Met de staatkundige geschiedenis evenwel heeft het weinig meer te maken. Noch Zweder, die in '33 stierf, noch Walraven van Meurs, die daarop door een klein groepje kanunniken te Dordrecht tot bisschop van Utrecht gekozen en door het concilie als zoodanig erkend werd [1]), hebben verder nog wereldlijke macht bezeten. De kerkelijke aanhang, dien Walraven aanvankelijk in Holland en vooral in Gelre had, slonk ook voortdurend. Eindelijk, begin '48, kwam het tot een schikking: Walraven stond zijn aanspraken af tegen een jaargeld, dat de geestelijkheid van het bisdom op pauselijk bevel uit haar inkomsten zou opbrengen; iets, waaraan deze zich naar haar beste vermogen trachtte te onttrekken. In '50 werd hij, dank zij de bemoeiingen van zijn broeder, den aartsbisschop van Keulen, tot bisschop van Munster benoemd, maar ook hier vond hij zooveel verzet, dat hij nooit tot het rustig genot van zijn waardigheid gekomen is.

In de stad Utrecht verheugde men zich al niet meer over het einde van het schisma. De liefde tusschen den kerkvorst en zijn stad was niet zoo gestaald door de lange, gemeenschappelijk gedragen beproevingen, dat zij na de kerkelijke inzegening op den duur bestand bleek tegen prozaïsch geschil over de vraag, wie eigenlijk de baas was in huis. Twisten over belastingheffing en de stedelijke rechtspraak noodzaakten den bisschop in '48 Utrecht te verlaten. In '49 echter verraste hij het weer gewapenderhand met hulp van de Amersfoorters — en ook van de Bourgondiërs. Hijzelf werd gewond, een aantal zijner oude vrienden van de Lichtenbergsche partij sneuvelden in den strijd tegen hem, andere werden verbannen en een gehoorzamer stadsraad aangesteld. Eenige jaren duurde de gedwongen onderdanigheid. Maar aan een oorlog, dien

[1]) Over hem Hofman, Walraven v. Meurs (Arch. v. h. aartsbisd. Utrecht XVIII, 87).

hij voerde om een neef het bisdom Munster te verschaffen, verdeed hij zooveel geld, dat hij „wert een arm heer" ('53) [1]). Om in zijn nood te voorzien, wilde hij de geestelijkheid pressen tot het opbrengen van ongewone „beden". Maar ze weigerde; tegen den aandrang van den bisschop verweerden zich de stadskapittels, de parochiegeestelijken en bijna alle kloosters met staking van den kerkdienst; tegenover den stadsraad, die dwang wilde gebruiken, wapenden zij zich. Een hevig gildenoproer bracht ten slotte de stad geheel in de macht van de partij van het verzet. Toen zag Rudolf geen uitkomst meer en hij ging om met het plan om zijn bisdom aan Philips van Bourgondie over te dragen. Doch de dood bespaarde hem de uitvoering van dit beschamende voornemen (Maart '55). Een jammerlijk einde, ten deele het gevolg van aanwijsbare fouten van Rudolf, maar tot zekere hoogte ook daaruit te verklaren, dat de particularistisch gezinde machten, die versterkt waren door den strijd vóór hem, zich meer bewust waren geworden van hun kracht tot verzet tegen hem.

De keuze van een nieuwen bisschop werd afgedaan als een zuiver Utrechtsche zaak. Eenstemmig kozen de kapittels den leider van den opstand tegen Rudolf, nl. den domproost Gijsbrecht van Brederode.

Maar het was de wereld niet meer van een 30 jaar geleden: Philips van Bourgondie was nu de machtige man in de Nederlanden; de paus ontzag hem als den toekomstigen aanvoerder van een kruistocht tegen de Turken [2]). En Philips had besloten, dat zijn zoon David bisschop van Utrecht worden zou. Van den paus verkreeg hij diens benoeming en in Holland verzamelde hij een leger om David ter plaatse te brengen. Deze ging zelf vooruit „met veel volcks van wapenen"; onderhandelingen hadden hem reeds den weg gebaand, Amersfoort en Renen gingen tot hem over. De elect Gijsbrecht, die reeds veel moeite gehad had met de onrustige gilden zijner hoofdstad, handelde vervolgens te IJselstein de hoofdzaak af met den hertog: tegen een ruime schadeloosstelling gaf hij zijn rechten op het bisdom over. Zelf vergemakkelijkte hij de bezetting van Utrecht met Bourgondisch krijgsvolk, waarna de hertog er verscheen met groot gevolg. In volle wapenrusting reed bisschop Da-

[1]) De Overijselsche steden werden bovendien ontstemd door de schade, die hun handel hiervan ondervond: Hansen, Westfalen und Rheinland im 15. Jahrh. (Publ. aus den preuss. Staatsarch. 34 en 42, Leipzig 1888—'92) II, 65.

[2]) Hintzen, De Kruistochtplannen v. Philips den Goede (Rotterd. 1918), 105.

van naar de domkerk (Aug. '56); het volk begreep waarschijnlijk de symboliek. Deventer trotseerde den hertog nog gedurende een beleg van vijf weken, maar huldigde ten slotte ook den opgedrongen heer; de andere steden van het Oversticht volgden.

Literatuur: HEDA, de *Fasciculus temporum* en de *Divisiekroniek* (blz. CCXXXVI); *Regesten der bss. v. Utrecht* II en *Regesten der stad Utrecht* (blz. CLXX, CCXVII); *Cronica de Trajecto et ejus episcopatu* (— 1456, uitg. d. Matthaeus Analecta 4a, V, 267); *Origines Culenburgicae* (— 1494, uitg. d. denz., Analecta III, 589); CHASTELLAIN, *Chronique* (van zijn Oeuvres, 8 dln., uitg. d. Kervijn de Lettenhove, Bruss. 1863—'66, dl. I—VI).

BURMAN, *Jaarboeken* I, II (-'69); DE HULLU, *Bijdr. t. d. gesch. v. h. Utrechtsche schisma* ('s Grav. 1892); BROM, *De schatting op het bisd. Utrecht. gelegd ten beh. v. Walraven v. Meurs* (Archief aartsb. Utr. XVI, 372).

§ 4. Binnenlandsche strijd in Gelderland en de onderwerping van het gewest aan de Bourgondiers (1423—'73).

In het leger van Philips voor Deventer was verschenen Catharina van Kleef, hertogin van Gelre. Ze vertelde van een verbond, dat haar man, Arnoud van Egmond, had met de Overijselsche steden, van zijn verstandhouding met de Friezen, die de voortgang der Bourgondische macht ook verontrustte, en zij bevestigde de kwade vermoedens, welke reeds bij den hertog gerezen waren, doordat benden in de donkere bosschen van de Veluwe telkens de zoetelaars plunderden en vermoordden, als ze met hun karren trokken naar het hertogelijke kamp. Hij overreedde haar om ook haar zoon Adolf te laten komen en men behandelde den bedeesden jongen man met een onderscheiding, die hem bekoorde en tevens imponeerde. Zijn vader Arnoud had bij den hertog afgedaan.

In '23, op 12-jarigen leeftijd, was deze door ridderschap en steden van Gelre en Zutfen tot erfheer verklaard; als zoon van Jan van Egmond, den echtgenoot van Reinoud IV's nicht Maria van Arkel (blz. CCI en CCVI), was hij de naastgerechtigde bloedverwant van den overleden hertog. De persoonlijke unie met Gulik werd hierdoor opgeheven; in het grootste deel daarvan volgde hertog Adolf van Berg op. Evenals het Sticht in datzelfde jaar koos ook Gelderland zich een vorst, maar ook evenzeer als dat gewest zou het ontgoocheld worden in zijn verwachtingen van een landsheer, die geheel van en voor zijn onderdanen zijn zou.

Ridderschap en steden, nauw vereenigd sedert 1418 (blz. CCXX), regelden de regeering voor den onmondigen hertog. Zijn vader werd ruwaard; een raad van 16 leden, 4 uit elk kwar-

tier, werd hem ter zijde gesteld, meer om toezicht te houden dan om hem voorlichting te geven; veel werd afhankelijk gemaakt van de goedkeuring van ridderschap en steden: de keuze van een echtgenoot voor den hertog, verpanding en vervreemding van land, steden, sloten of inkomsten, het aannemen van veeten en dgl.

Vrede en voorspoed bleken daardoor echter niet verzekerd: oorlog met den postulaat ('27—'29; blz. CCXXXIX), daarna een poos de pauselijke ban; ook nog de rijksban van den kant van Sigismund ('31), die Adolf van Berg met Gelre en Zutfen beleend had; vervolgens strooptochten over en weer tusschen Gulik en Gelre; vijandelijkheden van den heer van Buren, wiens slot en stad eindelijk ingenomen werden ('35). Herhaaldelijk werd het handelsverkeer gestoord en steeds dieper zakte de hertog in de schulden. Reeds in '32 werd een bede tot aflossing van verpande renten op een voor hem hatelijke wijze toegestaan: ze zou in elk kwartier geheven worden door personen, die de hoofdstad uit haar burgers en de ridderschap mocht aanwijzen, en in de „stadskisten" bewaard blijven, totdat de hertog aan de tegen zijn bestuur ingebrachte klachten voldaan had.

Het valt ons moeilijk den hertog zoo ten volle voor de gebreken zijner regeering aansprakelijk te stellen als zijn onderdanen het deden. De eischen, welke de verbonden ridderschappen en steden der vier kwartieren hem in '36 voorlegden, lijken wel niet onredelijk, maar de voornaamste daarvan — behoorlijke rechtspraak, handhaving der veiligheid, geen eigenmachtige vervreemding of verpanding van domeinen — zij pasten slechts voor een vorst, die geen geldgebrek en daardoor zichzelf en zijn ondergeschikten in zijn macht had. Met zijn domeininkomsten alleen en zonder beden, zelfs zonder betrekkelijk hooge beden, kon destijds geen landsheer meer uit. Ongaarne en als een toeslag, waarbuiten de vorst het eigenlijk diende te stellen, werden ze overal elders nog gegeven, ten slotte echter overwon toch telkens weer het gevoel, dat men den heer niet in den steek kon en mocht laten. Er bestond een zekere vrees voor den gebieder, veelal ook wat vertrouwen, dat hij niet veel meer uitgaf dan toelaatbaar was en in sommige territoriën zelfs eenige neiging om de vorstelijke schatkist te beschouwen als wat ze meer en meer werd, nl. een staatskas. Niet in Gelderland. Het lag aan de ons reeds bekende geaardheid van het gewest (blz. CCXX), mede wel aan de overdreven verwachting, dat deze

hertog, dien men zelf verheven en onder leiding geplaatst had, gedienstig, flink en met weinig tevreden zou zijn. Maar hij schijnt ook een man geweest te zijn met weinig verantwoordelijkheidsgevoel, die slechts bezig gehouden werd door de zorgen en plannen van het oogenblik.

Na een langdurig gekibbel sloot hij zich bij het verbond van '36 aan en beloofde daarmee zich naar de gestelde eischen te zullen schikken. Een democratische overwinning? Dat in '44 steden en ridderschappen met het oog op een nieuwen oorlog tegen Gulik een bede toestonden, doch zichzelf van de verplichting om mee te betalen uitzonderden, toont, hoeveel particularistische zelfzucht in het verbond bijeengesloten was. Het hoovaardigst liet deze zich zien in Nijmegen. Dit voelde zich als de oude rijksstad, die zich door dien hertog niet liet ringelooren: in '42 had koning Frederik III het zijn oude rechten bevestigd, nadat hij kort te voren den hertog de beleening met zijn landen geweigerd had. Een twist tusschen beiden over een waterstaatsproces in het kwartier van Nijmegen liep zoo hoog, dat hij de stad Lobith bezette, het slot Buren veroverde en zelfs den hertog voor zich ter verantwoording riep. Arnoud raakte geheel vast: tot zijn tafelgerei toe was verpand ('47). Tevergeefs liet Philips van Bourgondië, die hier evenals in het Sticht gaarne optrad als de vaderlijke vriend van den zwakken buur, die met de orde te stellen had, bemiddelen door zijn raden. Na veel gehaspel legden ridderschap en steden Arnoud zelf hun voorwaarden op ('49). Men zocht ze meest bijeen uit de bepalingen van '23 en '36; ook een raad van zestien werd naast hem geplaatst.

Men kon den hertog teugels aanleggen, hem door harde rukken tot stilstand brengen, maar hem besturen niet. De ontevredenheid was geen scheppende kracht; ze deed niet een nieuwen regeeringsvorm ontstaan. Men wilde ook niet iets nieuws, doch herstel van het oude bewind, dat door dezen man bedorven werd.

Hij bleef onverstandig; mengde zich in '55 in een Munstersche veete, vervreemdde door het stellen van een candidaat voor de bisschoppelijke waardigheid en door nuttelooze dubbelzinnigheid bij de onderwerping van het Sticht Philips van Bourgondië van zich. Zijn vrouw Catharina, waarschijnlijk bevreesd, dat haar echtgenoot het erfdeel van haar zoon geheel zou verspelen, keerde haar moederliefde tegen hem. Philips drong er bij de hoofdsteden op aan, dat zij Adolf tot ruwaard zouden aanstellen. Nijmegen

wilde wel, andere werden misschien door die inmenging van buiten af juist ergdenkend, weigerden althans. Doch in '59 begon Adolf den oorlog, legerde zich met hulp van Nijmegen in Venlo en poogde Roermond van daar uit tot afval te dwingen. De onkiesche daad had niet het verwachte gevolg. De hertog schraapte geld bijeen, wierf troepen en velen deden hun best om den familiestrijd te zoenen. Adolf ontving slechts de heerschappij over stad en rijk van Nijmegen, Catharina den tol van Lobith als onderpand voor een schadeloosstelling ('59). Maar men bleef aan den rand van een uitbarsting; ook de trouw geblevenen hadden geen eerbied voor den hertog, ze werden verbitterd door de naweeën van den strijd en intrigues vonden een voedingsbodem in de algemeene onvoldaanheid. In '63 gaven Arnhem en Zutfen te kennen voortaan eendrachtig te zullen handelen met Nijmegen. Hertog Philips toonde aan de wereld Adolf als den man van de toekomst: hij maakte hem ridder van het Gulden Vlies en verschafte hem als vrouw Catharina van Bourbon, waardoor hij de zwager werd van 's hertogs eigen zoon. Eindelijk meende Adolf het spel uit te kunnen maken: met weergalooze dubbelhartigheid nam hij zijn vader op het slot te Grave, waar hij schijnbaar goedmoedig als diens huisgenoot vertoefde, gevangen (9 Jan. '65).

De weinige verontwaardiging, die dit wekte, pleit zeer tegen den hertog; voor de meerderheid zijner onderdanen was hij blijkbaar niets meer dan een sta-in-den-weg. Nijmegen huldigde Adolf reeds na een paar weken, de meeste andere steden iets later en een acte van afstand, welke hij zijn vader afperste (Nov. '65), zou de aarzelenden wel heenhelpen over hun gemoedsbezwaren. Doch van den schijn van misdadigheid was zijn heerschappij niet volkomen te reinigen; zijn ooms van vaders- en moederszijde, Willem van Egmond en hertog Jan van Kleef, hadden onder de motieven voor een veeteverbond tegen hem ook hun ergernis over zijn gedrag „weder Got, eer ind recht". Willem van Egmond overrompelde Arnhem ('66) en daarmee had men den strijd weer in het land, nooit algemeen of hevig wel is waar, maar chronisch ondanks bestanden en onderhandelingen. Totdat Karel de Stoute, aangeroepen door Willem van Egmond, zich er mee bemoeide.

Op een oproeping van Karel om voor hem te verschijnen of gemachtigden te sturen achtte Adolf het geraden zelf te gaan (Oct.'70). Maar de Bourgondische hertog kon hem niet bewegen om den va-

der behalve de vrijheid een eenigermate eervol emeritaat te verschaffen en toen vader en zoon samengebracht werden, bleek Adolf's onwil om Arnoud buiten een jaargeld iets te laten op weerzinwekkende wijze. Een schikking als deze mocht echter den machtigen hertog niet mislukken. Adolf vreesde, dat men hem zou dwingen; hij trachtte onder een vermomming weg te komen, doch werd aangehouden en gevangen gezet (Febr. '71). Waarschijnlijk vreesde Karel ook, dat Adolf een bondgenoot zou worden van den Franschen koning tegen hem, zooals later inderdaad diens zoon tegenover de nazaten van den Bourgondiër altijd geweest is; hij had destijds alle reden om den koning te wantrouwen.

Arnoud werd nu door hem teruggezonden om weer te gaan regeeren in het land, waar men hem minachtte en haatte. Slechts Grave en een deel van het kwartier van Roermond kreeg hij onder zich. Nog in hetzelfde jaar bood hij Karel de „voogdij" aan over Gelre en Zutfen (Dec. '71), een jaar later het pandbezit daarvan (Dec. '72). Zijn erven zouden het land mogen lossen, doch niet Adolf en diens kinderen. Febr. '73 stierf hij; in zijn testament had hij slechts te beschikken over het restant der pandsom, een hem nog verschuldigd bedeaandeel en het zoo mogelijk te confisqueeren goed van zijn vrouw en een aantal zijner tegenstanders.

De onderdanen redden zich, zoo goed zij konden; in Sept. '72 hadden zij graaf Vincent van Meurs tot „hoofdman" aangesteld. Het eigengemaakte bewind echter viel ineen, toen een Bourgondisch leger verscheen om het hertogdom in bezit te nemen; slechts Venlo bood kort, Nijmegen nog drie weken tegenstand; reeds Aug. '73 kon Karel de Stoute zich laten huldigen. De hertog van Kleef werd voor zijn hulp met een klein deel er van beloond, Willem van Egmond werd stadhouder-generaal. De Egmonden schenen weer teruggebracht te zijn tot wat ze voor een halve eeuw waren geweest, tot een aanzienlijke adelsfamilie, waaruit hooge ambtenaren gekozen werden.

Literatuur: de kronieken genoemd blz. CLXVI en blz. CCXXI; Nijhoff, *Gedenkwaardigheden* IV (1423—'73) en V^1 (1490).

§ 5. Noodzakelijke organisatie en voorbarige centralisatie (—1477).

Een veroveraar was Philips van Bourgondië niet geweest. Wel had de oorlog met den koning van Engeland samen hem gebieds-

uitbreiding opgeleverd binnen Frankrijk, maar wat hij daarbuiten verworven had was goed van uitgestorven vorstenfamilies, dat hij geërfd had. Zijn voornaamste zorg was geweest er voor te waken, dat hetgeen volgens erfrecht aan hem kon komen, hem niet zou ontgaan. In een paar gevallen had hij zich kunstmatig het opvolgingsrecht verschaft: Namen had hij gekocht van den kinderloozen graaf (1421), Luxemburg van de kinderlooze hertogin Elizabeth van Görlitz ('41). In de Hollandsche nalatenschap had hij ook gevonden aanspraken op Friesland, die hij, maar tevergeefs, door onderhandelingen heeft zoeken te verwerkelijken; de pretentie om het Sticht een bisschop op te dringen kan men ook beschouwen als een oud Hollandsch erfstuk, dat hij weer tot gebruik geschikt gemaakt heeft. In dit gewest was zijn gezag middellijk en niet gewaarborgd voor de toekomst, in de andere was het onbetwistbaar en, na de onderdrukking van eenig aanvankelijk verzet hier en daar, feitelijk onbetwist. Ook dat van zijn opvolgers: bij een terugblik op de eigen territoriale geschiedenis zag men hier overal, hoe de landsheerlijkheid van hand tot hand gegaan was in een wettige opeenvolging. Daarnaast kwam een gebied te liggen, het grootste deel van het tegenwoordige Nederland, waar men een overweldiging door de Bourgondische vorsten vreesde of reeds onderging en waar hun heerschappij niet de natuurlijke, regelmatige voortzetting van het oude bewind kon worden.

De geschiedenis wordt sterk vereenvoudigd, nu de vele kleine vorsten en daarmee hun onderlinge geschillen verdwenen zijn. De hoofdgebeurtenissen vinden plaats langs de lijn, die Bourgondisch en niet-Bourgondisch gebied van elkaar scheidt; aan den eenen kant steeds de aanvaller, aan den anderen de verdedigers. Een nieuwe tooneelschikking dus kenmerkt het slotbedrijf van onze middeleeuwsche geschiedenis, dat, hoe ook bezien, maar niet het logisch noodzakelijke vervolg wil schijnen op het vroeger afgespeelde. Want dat een zijtak van het Fransche koningsgeslacht naar het Noorden zou uitgroeien en dat de heerschersfamilies daar zouden afsterven was niet een onvermijdelijk resultaat der historische ontwikkeling. Reeds enkele geboorten zouden de Bourgondische macht hier de ruimte voor haar wasdom benomen hebben.

Wel echter lag het in den aard der politieke verhoudingen, dat, indien de macht der Bourgondische hertogen zich uitzetten zou, zij naar het Noorden en binnen het Duitsche Rijk zou moeten uit-

dijen. Met koning Karel VII van Frankrijk (1422—'61) had Philips te Atrecht vrede gesloten ('35) en voor de verzaking van het Engelsche bondgenootschap had de koning hem o. m. Boulogne, en het bezit van een gebied aan de Somme gelaten, maar daarna was het koningschap weer sterker geworden. Karel VII had hem wel niet openlijk bestreden, doch door hem zijn ongenade te betoonen had hij hem al wat weggedrongen uit de gemeenschap van de natie, die zich nauwer om den koning aaneensloot. In het Duitsche rijk daarentegen en vooral hier in het Westen lag de staatsmacht in de handen der kleine landsheeren; Sigismund had dan ook niet door zijn eigen gezag den voortgang der Bourgondiërs zoeken te keeren, maar door hun vorsten en pretendenten in den weg te plaatsen. Tevergeefs echter; Frederik III ('40—'93) berustte in den staat van zaken, zooals hij dien bij de aanvaarding zijner regeering aangetroffen had. Zijn tegenstand bepaalde zich hoofdzakelijk tot niets doen: tegenover de voorslagen, welke Philips hem deed en die beoogden het Westen des rijks tot een Bourgondisch koninkrijk te maken ('47/'48), stelde hij die eigenaardig hardnekkige besluiteloosheid, welke zijn kracht was. Ten slotte kreeg Philips niet eens de beleening met zijn rijksleenen.

De Bourgondische landen bleven nog een veelheid; 's hertogs heerschappij verbond ze als een snoer, waarop kralen van ongelijken vorm en kleur geregen waren, eenvoudig naast elkaar. Enkele er van staken sterk bij de overige af; aan den eenen kant Bourgondië zelf met zijn aanhangsels, aan den anderen Holland en Zeeland; het eerste geheel Fransch, de laatsten geheel, ja men kan niet anders zeggen dan: geheel Nederlandsch. De hertog kwam er na zijn inhuldiging nog maar een enkelen keer ('45 en '56); zijn zoon Karel van Charolais heeft er nu en dan zijn vader eenigen tijd vervangen, maar toen hij met Philips in onmin geraakte (eind '63), werd Holland voor hem iets als een wijkplaats en een ballingsoord. De schittering van het Bourgondische hof straalde niet door de burgerlijke atmosfeer, die hier hing. Bij de oprichting der Orde van het Gulden Vlies in '30 werd daarin geen Hollandsch of Zeeuwsch edelman opgenomen; tot '77 slechts twee Borselens en Reinoud van Brederode en Vianen. Vlamingen en Brabanders waren hier vreemdelingen.

Een zekere eenheid kwam uitteraard in de buitenlandsche poli-

tiek, maar ook daarin hadden Holland en Zeeland hun bijzondere eischen.

Ten deele hadden zij die gemeen met Vlaanderen. Alle drie de landen toch hadden behoefte aan vriendschappelijke betrekkingen met Engeland. Aan de Vlaamsche en ook aan enkele Hollandsche textielsteden als Leiden en Haarlem leverde het de onontbeerlijke grondstof voor de lakenweverij; de Hollandsche en Zeeuwsche handelssteden kon het zeer schaden door hun kooplieden te weren en door in de Noordzee kapers los te laten op hun schepen. Toen de vrede van Atrecht een breuk veroorzaakt had tusschen Philips en de Engelsche regeering, wilden Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden het verkeer met Engeland niet staken. De hertog gaf ten slotte zelfs kaperbrieven uit tegen die ongehoorzame onderdanen, welke ondanks zijn verbod met Engeland bleven handelen. De onwil echter der steden hier, die maar klaagden, „dat zij die zee niet veylich gebruyken en mochten", noopte hem om met Engeland onderhandelingen te beginnen, die in '39 uitliepen op een bestand.

Iets aparts was hun verhouding tot de Hanze. Hollanders en Zeeuwen waren voor deze te geduchte mededingers geworden dan dat vreedzame concurrentie mogelijk was. In '38 begonnen zij den kaperoorlog tegen de z.g. Wendische steden. De hertog moest wel volgen, tevergeefs trachtte hij de leiding te nemen: de kapers lieten zich door geen verordeningen reglementeeren; de Amsterdamsche aanvoerders van een vloot, die in '40 naar de Sont gestuurd werd en koning Erik van Denemarken, den tegenstander der Wendische steden, moest steunen, traden eigenmachtig in onderhandeling met een tegenpretendent van dezen en wezen den weg tot een vrede. In '41 kwam die tot stand; voor 10 jaar wel is waar, maar hij werd na afloop van den gestelden termijn telkens weer verlengd [1]). De Bourgondische regeering, zoo wegwijs zij mocht zijn op de paden der politiek, die om Frankrijk heen tusschen vorsten en vorstenbelangen liepen, stond altijd wat vreemd tegenover die handelswereld daar in het Noorden, waarin haar gewone staatsmanskunst maar weinig vermocht en waar het niet ging om dynastieke voordeelen.

---

[1]) Vgl. Stahr, Die Hanse u. Holland b. z. Utrechter Frieden 1474 (Marburg 1907), 50; Poelman, Een middeleeuwsche kaperoorlog, 1438—1441, in Historische Avonden III (Groningen 1916), 68.

Opzettelijke pogingen tot centralisatie deed Philips niet. Nu echter de regeeringszaken van zoovele gewesten tot hem kwamen ter afdoening, kon hij het met een eenigszins vormloozen hofraad niet meer doen; hij had een naar vaste regels werkend college met veel deskundig personeel noodig, dat zijn beschikkingen voorbereidde en controleerde. Daarom heeft hij in '46 zijn „Grooten Raad" door een uitvoerige ordonnantie als regeeringsraad georganiseerd. Deze bleef iets houden van een vervormden hofraad: een nauwkeurige scheiding tusschen leden der hofhouding en ambtelijke raadgevers kwam niet tot stand, aanzienlijke heeren met representatieve hofambten hadden tevens een functie in den Grooten Raad. Maar de ambtsijver van de geschoolden was er de drijfkracht. En uit hen voornamelijk vormde zich weldra een lichaam, dat de taak en den naam van den Grooten Raad aan zich trok. De regeering kreeg daardoor iets onpersoonlijks, dat den onderdanen tegenstond; zij hadden een afkeer van zulk een college met bureaucratische neigingen, dat hun het onmiddellijke verkeer met den landsheer bemoeilijkte. Het was evenwel onontbeerlijk. In den Grooten Raad begon zich later weer een juridische sectie af te splitsen; tot een afzonderlijk opperste gerechtshof ontwikkelde ze zich onder Philips echter nog niet.

In de gewesten liet de landsheer zich vervangen door stadhouders. Naast den stadhouder stond een raad, voor welken in Holland en Zeeland nog onder Philips de naam van het Hof v. Holland in gebruik kwam. Dit Hof was de voortzetting van den vroegeren grafelijken raad, hoewel niet een ongewijzigde: de tresorier o.a. verdween; verordeningen van '46 en '62 gaven het zijn definitieven vorm. De omvang der bemoeiingen van dit „Hof" was misschien kleiner, nu het niet den landsheer zelf, maar diens plaatsvervanger in de regeering had bij te staan, het bezat echter grooter zelfstandigheid, doordat het niet onmiddellijk naast een vorst stond, die zelf uitmaakte, of hij en van wie hij raad wenschte te ontvangen. Daarbij had het thans een algemeene opdracht om toe te zien, dat de landsheerlijke rechten en inkomsten niet verkort werden. Aan dezen raad bleef bovendien nog overgelaten de rechtspraak, die de graaf vroeger nog persoonlijk uitgeoefend had, voor zoover de Bourgondische hertog zich die niet zelf had voorbehouden. Aanvankelijk, toen deze zich nog wat onzeker gevoelde tegenover zijn nieuwe onderdanen, had hij, naast de vaste, tijdelijke

raadsheeren uit den adel en de burgerijen in vrij grooten getale aangesteld; op den duur echter kwam aan die samenwerking tusschen regeering en geregeerden een einde. Ook toonde de afwezige landsheer bij de benoeming van leden een begrijpelijke voorkeur voor juristen, en dan meest voor die van vreemde afkomst, op wier kunde en betrouwbaarheid hij beter meende te kunnen rekenen. In den raad, nu een gesloten college, kwam meer ambtelijkheid; hij was veel duidelijker regeeringswerktuig dan oudtijds. Voor de controle op de rekenplichtige ambtenaren werd in '46 een rekenkamer voor Holland en Zeeland ingesteld.

Het huiselijke in de verhouding tusschen vorst en onderdanen werd minder, maar stadhouder en raad hadden in deze ietwat afgelegen en eigenaardige gewesten onder Philips een tamelijke vrijheid, die zij wisten dat gevaar liep, als binnenlandsche moeilijkheden den vorst veel tot ingrijpen noopten. Slechts in '44 en '45 noodzaakten ernstige onlusten Philips om tusschenbeide te komen. Stadhouder Willem van Lalaing, die de Hoeksche minderheid in eenige groote steden onvoorzichtig aangemoedigd had om daar een partijbewind van hunne kleur te vestigen, werd in '45 wegens zijn gebrek aan beleid ontslagen. Statenvergaderingen werden nogal dikwijls samengeroepen, meer dan alleen voor het vragen van beden noodig was. Niet, dat de regeering deze thans missen kon. Integendeel, er liep bijna aldoor een bede, die voor een aantal jaren, eenige malen voor tien jaar toegestaan was, een z.g. „ordinaris" bede en daarnevens werden ook reeds „extra ordinaris" beden gevraagd, meestal voor één jaar nog. Men ziet uit de namen, hoe de grens tusschen gewoon en buitengewoon nu op een andere plaats lag dan een eeuw tevoren; wij weten echter ook, hoe ze reeds onder Albrecht begon te verschuiven (blz. CCIX).

Een enkelen keer riep Philips een Statenvergadering uit al zijn gewesten samen, misschien eens in '63, meerdere malen in '64. De gedachte aan de invoering van een staatkundige hervorming sprak hieruit niet, ook niet tot de tijdgenooten. Gecombineerde statenvergaderingen van verschillende gewesten waren wel meer gehouden, als de bespreking van gemeenschappelijke belangen dit gewenscht deed voorkomen. Reeds in den Henegouwschen tijd (blz. CCXVIII) en toen ook zonder dat het verlangen daartoe alleen van den vorst uitging. Evenzoo nu. Philips was voornemens op kruistocht te gaan tegen de Turken; er moest een regentschap inge-

steld worden en met zijn zoon, zijn aangewezen plaatsvervanger, was hij gebrouilleerd; er was voor hem dus reden om een samenkomst te houden met de staten van al zijn gewesten. Terzelfder tijd evenwel liepen wonderlijke geruchten over Philips' plannen; men praatte van een opdracht van het bestuur in Holland en Zeeland aan den koning van Engeland. De steden van Holland schreven aan de „vier leden" van Vlaanderen over een dagvaart van alle steden, die zouden trachten den familievrede te herstellen. De „vier leden" richtten inderdaad een uitnoodiging daartoe tot de steden van Brabant en Henegouwen. Verder behoeft men met het verhaal hiervan niet te gaan om te laten zien, dat de opvattingen omtrent de wenschelijkheid van gezamenlijk vergaderen, als het zaken gold van algemeen belang, bij vorst en onderdanen toen niet zeer uiteenliepen. Maar in '65 gebeurde er iets nieuws. Philips, nu weer verzoend met zijn zoon, stelde hem ten overstaan der Staten-Generaal aan tot regent en vroeg tegelijk aan alle gewesten een bede. Tot nu toe toch waren beden aan de staten der afzonderlijke gewesten gevraagd.

Hiermee begon feitelijk de regeering van Karel den Stoute; Philips trok zich terug († 15 Juni '67). Een andere man en ook een andere tijd. Voor Frankrijk waren de naweeën van den honderdjarigen oorlog nu wel voorbij; het was zelfs krachtiger en meer eensgezind dan tevoren. Slechts één euvel had het uit den strijd overgehouden: de macht van dien Bourgondischen groot-vazal, die een aanzienlijk deel van Frankrijk onder zich had en heerschte in streken, die oudtijds een Fransche invloedssfeer geweest waren. De nieuwe koning, Lodewijk XI ('61—'83), dat wist men reeds, zou, waar hij kon, stukken zien af te breken van deze macht, die zoo gevaarlijk in zijn rijk verankerd zat. Oorlogzuchtig was hij niet, wel begeerig en taai, en met zijn kruiperig staatsmanstalent zou hij in het Duitsche rijk, waar de keizer eveneens onwelwillend gezind maar vrij machteloos was, den hertog vijanden in den rug kunnen plaatsen. Hij was reeds stelselmatig bezig om de weerbarstige Luikenaars in opstand te houden tegen hun elect, een creatuur van Bourgondië. Karel's vrees voor hem verraadt zich, als hij van hem spreekt als van den „roy de France, qui est sy muable et sy inconstant, que nul ne sceit (=sait) qu'il a en propos et comment bonnement l'on se gardera de luy". De hertog zelf, opgegroeid in de grootheid, was heerschzuchtig en steil; zijn vader

reeds vond hem „assez maistrieux et roide en opinion". Dikwijls heeft hij degenen aangevallen, die slechts vrede met hem wenschten, maar in zijn strijdvaardigheid schuilt toch ook een zucht tot zelfverweer. Het zou neuswijs zijn precies te willen zeggen, waar in zijn handelingen het defensieve ophoudt en het offensieve begint; erkend evenwel dient te worden, dat de Bourgondische statenverzameling, die zich wel moest ontwikkelen tot een Bourgondisch rijk, bijna noodwendig in conflict moest geraken met Frankrijk, waarvan ze de consolidatie stoorde en de uitbreiding belemmerde.

Reeds in '65 begon de strijd met Lodewijk XI, die met onderbrekingen tot '72 voortduurde. Toen wist Lodewijk, dat hij met geweld niet overwinnen kon. Hij sloot wel geen vrede, maar een bestand, dat gedurig verlengd werd en voortaan was als een gordijn, waarachter hij rusteloos werkte aan zijn kuiperijen. Twijfelachtige verhoudingen aan de grens van zijn landen kon de hertog moeilijk verdragen: het lag niet in zijn aard, maar ook, er ontstonden daar licht zwakke plekken, die de koning wel zou weten te vinden. Drie jaren aaneen deed hij een tocht naar het Luiksche; op den laatste werd de hoofdstad van het bisdom, die door straffen niet te temmen bleek, meedoogenloos vernietigd ('68). De twisten in Gelderland werden gewelddadig gestuit door gevangenneming van Adolf en door verovering van het land. Onderhandelingen met Friesland over erkenning van 's hertogs gezag, ook misschien oorlogstoebereidselen tegen dit gewest, bleven steken; trouwens het gevaar, dat een vijand hier een aangrijpingspunt voor een actie tegen hem zou vinden, was gering.

De Bourgondische landen moesten geprikkeld worden tot een militaire krachtsinspanning, waaraan zij na den langdurigen vrede geheel ontwend waren. In '71 vroeg de hertog den Staten-Generaal een bede voor 3 jaar tot onderhoud van 1000 „lansen" (± 10.000 man), zg. „benden van ordonnantie", voldoende tot grensbescherming in vredestijd, nuttig als kerntroep in geval van oorlog. In '73 weer een aanvraag bij de Staten-Generaal, nu voor een bede tot een zeer hoog bedrag voor 6 jaar, die alle loopende beden zou vervangen en waarvan geen vrijstellingen verleend zouden worden [1]). Nogmaals in '76 een oproeping der

[1]) Toch heeft de hertog in deze periode nog wel gewestelijke beden gevraagd. Over de pogingen der regeering om de geestelijkheid mee te doen gelden vgl. V. Gelder, Karel de Stoute en de geestelijke goederen (Bijdr. Bisdom Haarlem XXVI, 449).

Staten Generaal en nu de vraag om een buitengewone lichting, in de plaats waarvan evenwel ook gaarne geld aangenomen zou zijn. Ditmaal weigerden de staten.

In dit alles is veel nieuw. Een staand legertje, niet samengesteld uit contingenten der afzonderlijke gewesten en waarvan het onderhoud als een gemeenschappelijke plicht op de landen gelegd werd. Generale beden, wel is waar over de Staten omgeslagen en door deze afzonderlijk opgebracht, maar waarin toch de gedachte te loor ging, dat men binnen het gewest den landsheer voldoende middelen verschaffen moest om dat gewest te regeeren. Voor die beden de Staten-Generaal — alleen daarvoor, want Karel beperkte de raadpleging der Staten, ook in de gewesten, tot het allernoodzakelijkste —, welker leden de regeering wel als afgevaardigden van hun gewest moest erkennen, maar eigenlijk niet als mandatarissen van de verschillende gewestelijke Staten wilde beschouwen. Integendeel, er was een pogen, al mocht het dan nog niet geheel gelukken, om de gewestelijke staten overbodig te maken [1]). De onderdanen zochten nog steeds hun eigen vorst, doch gedurig vonden zij nu den collectieven landsheer.

In sommige gevallen ook stuitten zij op centrale instellingen en de bitterheid tegen deze werd dan niet getemperd door een gevoel van trouw of van eerbied als tegenover den vorst zelf. In '73 werd de juridische sectie van den Grooten Raad (blz. CCL) zelfstandig: Karel richtte te Mechelen een parlement op naar Fransch model. Het werd een hof van hooger beroep voor alle gewesten, dat echter ook bepaalde zaken in eersten aanleg berechtte en een sterke neiging had het aantal dezer uit te breiden. De mogelijkheid, dat zulk een hoogste gerecht wat meer eenheid in de rechtspraak brengen en de rechtszekerheid vergrooten zou, waardeerde men niet, men wantrouwde den vreemden rechter. Het voorrecht om niet voor dezen te kunnen worden geroepen was juist een der meest gevraagde en hoogst geschatte privileges. Reeds in '63 was de rekenkamer van 's Gravenhage met die van Brussel vereenigd, in '73 werd deze weer met die te Rijsel samengesmolten. In Mechelen werden voor het beheer der gewone en buitengewone inkomsten een chambre du trésor en een chambre des généraux gevestigd.

1) Over de Stat. Gen. onder Philips en Karel vgl. behalve de literatuur aangehaald bij Pirenne, Hist. de Belgique², II, 405 en 406, Gachard, Collection de documens inédits I (Bruss. 1833), 224; II (1834), 183 en diens Etudes et Notices (Bruss. 1890), 1. Enkele opmerkingen ook bij Japikse, De Stat. Gen. van 1576 (Bijdr. Vad. Gesch. V³, 1.)

De ergernis over de zware eischen en de hervormingen der regeering was niet overal gelijk. Het sterkst was ze in de groote Vlaamsche steden, vooral in Gent. Deze hadden nooit den strijd tegen den vorst ontweken, als hun gemeentelijke zelfstandigheid, hun staatkundige voorrang in het gewest en hun oeconomische heerschappij over het platteland en de kleine steden bedreigd werden. Brugge, dat zijn haven zag verzanden en den handel overgaan naar Antwerpen, Gent, dat de concurrentie met de Engelsche lakenindustrie niet kon volhouden en weinig deel kreeg aan de linnenweverij en de vervaardiging van minderwaardige wollen stoffen, welke hier nu rondom opkwam, voelden daarbij in zich de de ontevredenheid van den oud-aristocraat, die zich in de bedrijvigheid van een wereld, welke zich vernieuwt, onvoldoende geëerbiedigd en beschermd acht. Bovendien Vlaanderen, dat strategisch slecht gedekt lag tegenover Frankrijk en dit land als debouché voor zijn producten niet kon missen, kon moeilijk offervaardig worden voor een anti-Fransche politiek. Brabant was ook soms onwillig en de hertog heeft wel de lastigheid van deze beide centrale landen vergeleken met de gedienstigheid van „afgelegen" gewesten als Holland en Zeeland.

In de laatstgenoemde graafschappen bestond noch algemeene, noch diepe ontevredenheid, naar het schijnt. Er waren klachten: in '71 moest een oproer wegens belastingdruk te Hoorn, in '72 een te Zierikzee met geweld gedempt worden; maar de handel bloeide. De streken, waar men hier zijn meeste geld verdiende, nl. de landen aan de Oostzee, lagen buiten den kring van 's hertogs politieke plannen. Men had daar geen last van regeeringsbemoeiingen; omgekeerd voelde de Hanze zich wel genoopt tot voorzichtigheid tegenover concurrenten, wier vorst desnoods een belangrijk handelsgebied voor haar kon sluiten. Het bestand tusschen de Hollandsche en Zeeuwsche steden en de Hanze (blz. CCXLI) werd in '71 niet vernieuwd; de nieuwe wapenstilstand echter, in '74 te Utrecht gesloten, is feitelijk een definitieve vrede geworden. Met Engeland had men vriendschap. Karel begeerde de hulp van dit rijk in zijn strijd tegen Frankrijk — in '68 is hij met Margareta van York, de zuster van koning Eduard IV hertrouwd — en slechts korten tijd (van '70—'71) heeft een revolutie in Engeland de betrekkingen tusschen dezen staat en de Bourgondische landen gestoord. Schade ondervond natuurlijk de koopman van den strijd

met Frankrijk, doch aan dien kant had hij het minst te verliezen. De oorlogen en de buitenlandsche politiek van Karel lieten den handel van Holland en Zeeland voldoende ruimte om zich verder te ontplooien. Daarbij geen krijg en ook geen kans op krijg meer met de buurstaatjes; orde en veiligheid binnenslands .... tegen het einde der eeuw dacht men er met weemoed terug aan de welvaart in „hertoch Caerls tiden" en de overlevering verhaalde van zijn weldadige strengheid.

In Gelderland deed eigenlijk het voelen der Bourgondische regeeringsmacht reeds pijn. Men moest zich daar wel in het tuig laten gespen. Er werd een raadkamer opgericht, overeenkomstig aan de gewestelijke hoven elders. De steden verloren hun recht tot vrije schepenkeuze; de meeste ook hun tolvrijheden. De rechterlijke ambtenaren werden onder toezicht geplaatst; verpande ambten en domeingoederen, voorzoover ze niet in handen van de weinige aanhangers van Arnoud waren, nam de regeering terug; elk der vier kwartieren kreeg een rentmeester. De tijd was voorbij, dat de hoofdsteden den landsheer kort konden houden; toen de stad Arnhem zich een korting veroorloofde op haar bedeaandeel, werden haar schepenen in arrest gesteld.

Ook bisschop David reorganiseerde. Hij trok de benoeming van den stadsmagistraat in Utrecht aan zich en richtte een appèlgerecht op voor zijn gewest, de zg. „schive". Utrecht en de Sallandsche steden achtten dit laatste een inbreuk op hun rechtsmacht; men wilde in Overijsel de „claringen" behouden. Dat deze maatregelen in Gelderland en in het Sticht, althans ten deele, verbeteringen waren, deed er voor de bevolking over het geheel weinig toe: zij wilde ze niet, omdat ze waren bestel van een vreemdeling, die ze nam te zijnen bate. Maar zij durfde zich niet openlijk verzetten.

Tegenover den krachtigen wil van den vorst bleef trouwens overal de onwil der bevolkingen vooreerst schuchter en besluiteloos. In '76 weigerden zij zich zwaarder te laten belasten; tegen zijn autocratische, centraliseerende bestuurspolitiek zou zij zich, wanneer zij de bedoelingen en gevolgen daarvan klaar voor zich zag, waarschijnlijk ook wel schrap zijn gaan zetten, maar hij is gesneuveld, voordat het daartoe kwam.

Het bericht van zijn dood kwam hier als een plotselinge tijding uit den vreemde. Reeds eenige jaren had zijn buitenlandsche staat-

kunde hem eenigermate van zijn onderdanen gescheiden. Het verhaal daarvan is dan ook veel meer algemeene dan vaderlandsche geschiedenis en mag hier slechts een kleine plaats innemen. Men kan het laten aanvangen bij zijn bekende samenkomst met keizer Frederik III te Trier (Sept.—Nov. '73). Karel vroeg het Roomsch-koningschap of een rijksvicariaat, bood echter den keizer de hand zijner dochter voor diens zoon Maximiliaan. Maar Frederik was voorzichtig: door toegeven vreesde hij misschien de toekomst van zijn zoon te schaden en zou hij zeker de rijksvorsten ontstemmen. Toen de onderhandelingen op het doode punt gekomen waren, verliet hij heimelijk de stad, uit angst, dat de hertog hem dwingen zou. Deze besloot nu in het Duitsche Rijk te nemen, wat men hem niet schenken wilde. Den Elzas had hij sedert '69 van Sigismund van Oostenrijk in pand, den aartsbisschop van Keulen nam hij thans in bescherming tegen zijn oproerige onderdanen. Maar het lukte hem niet als handhaver van de rechten van den aartsbisschop zijn macht in het Keulsche te vestigen. Van Juli '74 tot Juni '75 heeft hij er de stad Neuss belegerd, totdat een rijksleger, dat de algemeene vrees voor den gewelddadige den keizer in staat gesteld had bijeen te brengen, hem noodzaakte het beleg op te geven. Ook had het roekeloos uitstallen van zijn heerschzucht reeds in het voorjaar van '74 een aaneensluiting bewerkt tusschen Sigismund van Oostenrijk, de Zwitsers en een aantal Boven-Rijnsche steden. De Elzas was opgestaan. Lodewijk XI, de ijverige bemiddelaar tusschen Karel's vijanden hier, had hem daarna nog een tegenstander in den weg geplaatst, nl. den hertog van Lotharingen. Deze verbond zich met den koning. Doch zóó waren Karel's aanzien en macht door het beleg van Neuss niet geminderd, dat men den openlijken strijd tegen hem aandurfde. Zijn geweld scheen in het Zuiden over de kunstige diplomatie van den koning te zullen zegevieren. Nog vóór het einde van '75 had hij Lotharingen veroverd. Een kostelijke aanwinst; Bourgondië was nu verbonden aan zijn overige landen, hij kon van Holland naar Lyon reizen over eigen gebied.

Zijn plannen evenwel gingen verder. Hij had verbindingen met de Provence, met Savoye en nog dieper in Italië. Misschien zou hij het oude rijk van Lotharius kunnen herstellen, het gebied van den oudsten der drie gebroeders, die in 843 te Verdun gedeeld hadden, en zich zetten als den derden gerechtigde tusschen de beide andere erfgenamen van Karel den Groote. Of echter nu zulk een uitgerekt

rijk van de Noordzee tot de Middellandsche zee zou kunnen bestaan? Zouden tenminste de oorlogzuchtige Zwitsers, die nu reeds de Franche Comté bedreigden, zich niet vastbijten in de langgestrekte flank?

Het leek niet moeilijk om de macht dezer onaanzienlijke tegenstanders te breken. Maar in dit kleine werk heeft hij gefaald. Bij Granson en Murten hebben zij hem tweemaal verslagen ('76), bij de derde nederlaag, die zij hem toebrachten voor Nancy, toen hij Lotharingen op den inmiddels teruggekeerden hertog trachtte te heroveren, namen zij hem het leven (5 Jan. '77).

Het noodlot, dat den overmoedige neerslaat. Maar het heeft hem niet afgewacht aan het einde van den weg,die naar het verderf scheen te leiden. Want Karel is niet gevallen door een overmacht van vijanden, die hij zich door onberaden heerschzucht verwekt had, doch in den strijd tegen een klein volk, waarvan thans pas volledig geopenbaard werd, dat het het beste soldatenmateriaal van de toenmalige wereld bevatte [1]. Van nu af betwistten de regeeringen elkaar de vergunning om Zwitsers te mogen werven voor het voeren van hun oorlogen?[2]) Evenmin leek de spanning in de Nederlanden nog te vreezen, maar nu hij er ineens niet meer was, werd zij gevaarlijk.

Literatuur: Kronieken en oorkonden als bij vorige §§. Voorts LA MARCHE, *Mémoires*, 4 dln. (uitg. d. Beaune en d'Arbaumont voor Soc. de l'hist. de France; Par. 1883—'88); COMMINES, *Mémoires* (2 dln., uitg. d. Mandrot in Collection de textes. Par. 1901—'03); REYGERSBERGH, *Chronijck v. Zeelandt* (—1550. Uitg. d. Boxhorn in 2 dln., Middelb. 1644); v. LIMBURG BROUWER, *Boergoensche charters* (1428—'82, 's-Grav. 1869. Regesten v. Holl. en Zeeuwsche oorkk.).

Algemeene werken als bij § 1. Voorts DÜRR, *Karl der Kühne u. d. Ursprung d. habsb.-spanischen Imperiums* (Hist. Zeitschr. CXIII, 22); TOUTEY, *Charles le Téméraire et la Ligue de Constance* (Par. 1902).

Bijzondere onderwerpen: LEROUX, *Nouv. recherches crit. sur les relations polit. de la France avec l'Allemagne* (Par. 1892); RACHFAHL, *Die Trennung der Niederlande vom deutschen Reiche* (Westd. Zeitschr. XIX 79).

WALTHER, *Die burgundischen Zentralbehörden u. Max. I und Karl V* (Leipz. 1909); LAMEERE, *Le Grand Conseil des ducs de Bourgogne d. l. maison de Valois* (Bruss. 1900).

V. RIEMSDIJK, *De oorsprong v. h. Hof v. Holland* (Opstellen aangeb. aan Fruin 1894, 183); BOEY, *Bedenkinge over de oudheyt v. d. Hove v. Holland* ('s-Grav. 1760); BLOK, *Een Holl. stad onder de Bourg. Oost. heerschappij*[2] ('s-Grav. 1912); v. HASSELT, *De oorsprong v. h. Hof v. Gelderland* (Arnh. 1793.).

---

[1]) Vgl. Delbrück, Kriegsgeschichte III (Berlijn 1907), 660.

[2]) Vgl. Fueter, Gesch. d. europäischen Staatensystems v. 1492—1559 (Munchen-Berlijn 1919; in Below en Meinecke's Handbuch), 10, 233.

II. ONBESTENDIGHEID IN HET ALGEMEEN LANDSBEWIND (1477—1515).

§ 6. Na den dood van Karel den Stoute (1477).

Een staat, als Karel den Stoute voor oogen gestaan had, kon zijn onderdanen niet bekoren. Neiging om het deelgenootschap aan de kleine kringen, waartoe hun voorouders en zijzelf behoord hadden, te verzaken voor het inwonerschap van een Groot-Bourgondië hadden zij over het geheel genomen niet. Zulk een gemeenschappelijk rijk was hun te groot, te weinig eigen. Zij waren al onrustig geworden, toen zij bemerkten, dat de regeering aanstalten maakte om de beschutting van privileges en afzonderlijke rechten, waarachter zij zich tot nu toe veilig en tehuis gevoeld hadden, af te breken. Bovendien, het had hun geschenen, of de aangevangen verbouwing van hun staten slechts ondernomen was voor het gerief van een heerschzuchtig vorst, die geen ongemak wilde verdragen.

Toen het bericht van Karel's dood door zijn verschillende landen liep, viel overal de heining van ongenaakbaarheid, die was begonnen op te rijzen om al wat Bourgondische regeeringsmacht was; men durfde weer klagen over onderdrukking; in de Vlaamsche steden dreigde men. Ook Lodewijk XI was dadelijk gereed; onmiddellijk wendde hij al zijn middelen, wapengeweld, overreding en omkooperij, aan, ten einde de onder Frankrijk behoorende deelen van het Bourgondisch gebied zelf in handen te krijgen. Maria, Karel's eenige dochter en erfgenaam, een meisje van 19 jaar, stond vrijwel hulpeloos tegenover de velen, die wat van haar wilden. Rondom haar, in Gent, was een stad in gisting; van alle kanten kwamen berichten, die haar verlegenheid vergrootten. De eerste zorg moest zijn Lodewijk XI op een afstand te houden. De gezanten echter, die zij hem tegemoet zond, durfden zijn eischen, „impossibilités et choses inestimables", niet rondweg van de hand wijzen, want hij leek hun onweerstaanbaar. Het eenige middel om tot een vreedzame oplossing te geraken leek

hun, dat Maria trouwde met den dauphin, een jongen van 7 jaar. Ook den leden der Staten-Generaal, die zij bij hun terugkeer in Gent vereenigd vonden, leek de vrede met dit offer van de vorstin niet te duur betaald. Maria namelijk had de Staten samengeroepen ten einde hulp te krijgen tegen Lodewijk XI. Maar de afgevaardigden kwamen bijeen met het doel om een voortzetting van Karel's politiek te stuiten; zij begeerden juist vrede met Frankrijk — en daarbij opheffing van de centralisatie.

Dit laatste scheen hun reeds gelukt: den 11en Febr. had Maria haar landen het zg. Groot Privilege verleend [1]). In dezen tijd, toen het vorstelijk absolutisme begon op te komen, was strijd voor de volksvrijheid ook strijd voor de reactie: de hoofdbepaling van den voorrechtsbrief is, dat voortaan de bestaande „rechten, privilegiën, costumen ende usagen" van landen en steden ontzien en daarmee strijdige regeeringsbevelen ongeldig geacht zullen worden. De behandeling van rechtzaken in eersten aanleg mocht niet meer aan den gewonen rechter worden onttrokken; het Parlement van Mechelen werd opgeheven. De Groote Raad, nu weer belast met de functies, die hij onder Philips gehad had, werd hervormd; hij zou half om half bestaan uit edelen en juristen, die in een bepaalde verhouding uit de verschillende gewesten genomen zouden worden. Krijgshulp behoefde men slechts te leveren voor een oorlog, dien de landen zelf goedgekeurd hadden; leendienst niet boven de van ouds gebruikelijke maat en niet buiten het gewest. De andere artikelen kunnen hier buiten beschouwing blijven.

Blijkbaar twijfelden de Staten aan de betrouwbaarheid dezer gedicteerde beloften. In het privilege lieten zij eenige clausules opnemen, die de hertogin en haren opvolgers bij voorbaat elk juridisch voorwendsel moesten benemen om de gedane toezeggingen werkeloos te maken. Voorts deden zij de vorstin verklaren, dat zoowel gewestelijke Staten als Staten-Generaal voortaan op eigen hand mochten vergaderen, en ten slotte, dat schending van het privilege de onderdanen van hun plicht tot gehoorzaamheid ontheffen zou. Zou men veel aan die voorzorgen hebben? Zoodra de regeering weer aangesterkt was, zou zij toch een eigenmachtige samenkomst der Stat. Gen. als samenspanning, weigering van gehoorzaamheid als opstand beschouwen. De Staten-Generaal

[1]) Japikse en De Blécourt, Klein Plakkaatboek (Groningen, 1919) n°. 3.

waren nog geen vaste instelling, niet het spreekorgaan van een volksgemeenschap; over enkele weken zou de vergadering te Gent weer uiteengaan en dan waren er weer alleen gewesten, alle ontevreden wel is waar, doch in verschillende mate en over verschillende zaken. Op eigen gezag zijn er nooit Staten-Generaal bijeengekomen en een centraal oppositieorgaan is niet gevormd.

De gezamenlijke klachten der Staten brachten volstrekt niet alle grieven tot uiting. In Holland en Zeeland was, om maar iets te noemen, een dagelijksche ergernis geweest, dat de stadhouder, de leden van het Hof en de overige hooge ambtenaren daar „almeest Vlamingen" waren. Men had hen al dadelijk genoopt „met groter scanden ende scaemten" naar Vlaanderen terug te keeren. Achter hen aan kwamen afgevaardigden der beide landen om de hertogin inwilliging te vragen van „zekere puncten ende artikelen". Ze werd blijkbaar zonder moeite verkregen: het z.g. Groot Privilege van Holland en Zeeland (14 Maart '77) [1]) maakt den indruk van een slecht gerangschikte verlanglijst, waarvan niets geschrapt is. Ook niet enkele zaken, die reeds toegezegd waren bij het algemeene Groot Privilege. Een korte samenvatting van het uitvoerige staatsstuk is niet mogelijk; over het geheel was de strekking er van het landsheerlijk gezag en het innerlijk staatkundig verband zoo weinig mogelijk te doen knellen. Ten bewijze hier slechts enkele hoofdpunten.

De hertogin zou niet trouwen dan met goedkeuring van haar manlijke magen en de Staten der beide gewesten. Beden zou zij zelf of c.q. haar oudste zoon zelf in het gewest komen vragen; steden of andere deelen van het land, die er niet in toestemden, zouden er ook niet aan mee behoeven te betalen. Alle hertogelijke ambtenaren, hoog en laag, zouden uit de ingeborenen genomen, alle stukken, door de hertogin aan haar onderdanen hier gericht, in de landstaal gesteld worden. Het Hof mocht geen zaken in eerste instantie behandelen, die van ouds tot de competentie der bestaande stads- en landgerechten behoord hadden; de instelling van hooger beroep werd verzwaard. Een rekenkamer zou geplaatst worden binnen Holland. Nieuwe aanmuntingen en koerszettingen van het in omloop zijnde geld vereischten voortaan de goedkeuring van de Staten. Veranderingen gebracht in de benoeming van stadsschepenen en raden, aanstelling van sommige

[1]) Gr. Placcaatboek, II 657.

stadsambtenaren door de regeering en het landsheerlijk toezicht op de stedelijke financiën werden opgeheven. De stadhouder en de leden van het Hof, alsmede die van den Grooten Raad, moesten bij hun ambtsaanvaarding zweren het nieuwe privilege en tevens alle oudere te zullen eerbiedigen.

Dit gewestelijke Groot Privilege werkte veel minder ontbindend dan het algemeene. Het werd een gemeenschappelijk bezit van een bevolking, die reeds een eenheid vormde, en het gaf deze gelegenheid tot meer onderling overleg. Voortaan toch mochten de Staten en — dit had men zich tevens laten verzekeren — de steden vrij vergaderen. Samenkomsten van afgevaardigden der steden, en wel met name van die der groote Hollandsche steden, waren ook vroeger reeds veel gehouden; nu echter waren zulke vergaderingen officieel gewettigd en gedurende het jaar '77 waren zij bijna onafgebroken bijeen. Stedenvergaderingen — en Statenvergaderingen — waren zoo niet meer supplement van een vorstelijken raad; zij waren een op zichzelf staande instelling in het staatswezen geworden. Ook wanneer in den vervolge de vorst, of stadhouder en Hof, hen voor zich riep, stonden zij duidelijker als een zelfstandige macht, als een landsvertegenwoordiging, tegenover deze. Reeds in '77 voelden steden en Staten behoefte aan een eigen deskundig ambtenaar, aan een „advocaat" of „pensionaris", die hen kon leiden en voorlichten. In dezen zou zich hun drang naar permanentie verpersoonlijkt hebben. Maar zij hadden nog geen inkomsten om hem te bezoldigen.

Ernstige rustverstoring kwam in '77 in geen van beide gewesten voor. De groote Hollandsche steden waren eendrachtig in den wensch om de orde te handhaven en om hun invloed op het gewestelijk bewind te versterken; Maria en haar raadgevers, door de gebeurtenissen in het Zuiden in beslag genomen, lieten voorloopig geschieden, wat zij niet verhinderen konden. Pas de toekomst echter zou uitwijzen, wat in de nieuwe verhoudingen bestendig zou zijn.

Elk gewest beleefde zijn eigen lotgevallen. In Gelderland was de overheerschende neiging om de kortelings gevestigde heerschappij van Bourgondië als geëindigd te beschouwen. De regeeringsmachinerie stond stil; er was „zeer kleyn ende sober gehoirsamheit ende justicij in den lande". De vier hoofdsteden traden met elkaar in overleg en zochten aanraking met hertog Adolf, die door

toedoen der Gentenaars uit zijn gevangenschap ontslagen was. Op een gemeenen landdag te Nijmegen in April '77 werd hij als landsheer erkend. Maar uit het verleden rees als een kwade damp de herinnering op aan ondervonden verdrietelijkheden. Men wilde niet het oude Gelderland, zooals het geweest was, maar zooals het had moeten zijn. Schending van bestaande rechten, landsheerlijke voornemens tot „nieuwigheden of belastingen" zouden de gezamenlijke hoofdsteden, of indien deze zich daarvoor niet berekend voelden, een door hen samengeroepen dagvaart van baanderheeren, ridderschap en steden eendrachtig te keer gaan. Voorloopig nam Adolfs zuster Catharina het bewind op zich.

Met eenige aarzeling; want Adolf verklaarde zich niet duidelijk. Hij toefde in Vlaanderen, in de omgeving van zijn nicht Maria. Om met haar te kunnen trouwen? Het praatje ging; doch ook nadat Maria haar huwelijkskeus op Maximiliaan v. Oostenrijk bepaald had, bleef hij in Gent. Hier was hij, de staatsgevangene van het oude gehate bewind, de populaire man, en tegenover de hertogin, ook nu nog, de helpende bloedverwant. Ons zijn zijn motieven evenmin duidelijk als destijds zijn onderdanen. Vast stond wel, dat hij, wanneer hij eenmaal als de bevrijder in Gelderland verscheen, hij er niet meer uit zou kunnen. Hij zou op een karig rantsoen van rechten en inkomsten een levenslangen strijd tegen Bourgondië moeten voeren.

Den 27en Juni '77 sneuvelde hij voor Doornik in een gevecht tegen Lodewijk XI's troepen. De trouw der aanhangers van het Geldersche vorstenhuis raakte nu op een dood spoor. Adolf's kinderen, Karel en Philippa, beide nog jong, werden aan het Bourgondische hof opgevoed en er was niet het minste uitzicht, dat men daar gevolg zou geven aan het verzoek der Staten van Gelderland om hen over te zenden. Met Lodewijk XI onderhandelden zij over een verbond om gezamenlijk de kinderen in hun geboorteland terug te krijgen, maar onder alles door slonk de zekerheid, dat de Gelderschen zelf nog hun staatkundige toekomst in de hand hadden.

In het Sticht was ook te bemerken, dat men geen hertog meer behoefde te vreezen. Bisschop David, voordien onbuigzaam en bijwijlen wreed tegenover wie hij zijn tegenstanders achtte, moest inschikkelijk en toegefelijk worden. Lijdelijk verzet kon zijn zwakheid maar korten tijd bedekken. Einde Juli reeds had de

stad Utrecht al haar oude rechten herkregen, was de „schive" door hem „geheell ende all ten ewigen dagen affgestelt" en had hij de „Walsche tongen" (Franschen) uit zijn raad verwijderd. Hij zou weer bisschop van Utrecht moeten zijn als zijn voorgangers. Doch of het zoo blijven zou, hing af van den loop der gebeurtenissen buiten het gewest.

Verandering dus wel hier overal in het Noorden, maar er streken geen politieke stormen over het land en het was er, of het eigenlijke nog komen moest. Onstuimiger waren de beroeringen in het Zuiden. In enkele groote steden van Vlaanderen, Brabant en Henegouwen lieten de burgerijen zich niet tevreden stellen met nieuwe stadsprivileges en omzetting der besturen; afgezette leden van den magistraat werden er gefolterd en terechtgesteld. Nergens was de stedelijke democratie heftiger dan in Gent; de stad sleepte Vlaanderen met zich mee, en tyranniseerde de hertogin, die binnen haar muren woonde. Bovendien, de buitenlandsche vijand was voor de zuidelijke gewesten meer nabij dan voor de noordelijke. Lodewijk XI veroverde Artois; Henegouwen lag onbeschermd vóór hem; Vlaanderen, dat steeds begeerde kroonleen, zocht hij door vriendelijke woorden te winnen. De Staten-Generaal, te Gent vergaderd, ondergingen ook den invloed van de drijvers in deze stad. De hertogin en haar weinige vertrouwden hadden geen vrij openlijk verkeer meer met het buitenland; de Staten-Generaal namen haar de leiding der buitenlandsche staatkunde, althans tegenover Frankrijk, uit de hand. Indien Lodewijk XI ernstig gewild had, dat zij zou trouwen met zijn zoon, wellicht, dat hij haar door haar eigen onderdanen er toe had kunnen dwingen.

Maar Lodewijk XI wilde niet. Hij was geen machtverzamelaar als Karel de Stoute. Het besef van koning te zijn van een Frankrijk, dat nog steeds op zijn voltooiing wachtte, stond wel zeer zuiver tusschen allerlei lage en kronkelige gedachten in de ziel van dezen Valois. Voor zich verlangde hij de ontbrekende bestanddeelen van Frankrijk. De rest moest verbrokkeld worden tot zwakke staatjes, die dan zouden komen te liggen in een Fransche invloedsfeer. Het huwelijksplan was voor hem slechts een lokmiddel, waarmee hij speelde voor de oogen van onervaren onderhandelaars.

Doch naarmate 's konings troepen verder opdrongen, week in

de bedreigde gewesten de verbijstering. Aan afval van de landsvrouw had men niet gedacht; en daarbij, geen vorst kon meer privileges beloven, dan zij gaf. Den 16en April kwam een gezantschap van keizer Frederik III te Gent, reeds den 23en huwde zij met diens zoon Maximiliaan. Terwijl 's konings leger barbaarsch huishield in Artois en Henegouwen, voelde men het gemis aan voorbereiding tot den strijd; de nederlaag van Adolf van Gelre voor Doornik in Juni bewees, hoe weinig de Vlaamsche poortersbenden vermochten tegenover de Fransche beroepssoldaten. Toen Maximiliaan 18 Aug. te Gent aankwam, werd hij als een redder ontvangen. Troepen bracht hij niet mee, maar leiding kon hij tenminste geven. En inderdaad sloot Lodewijk, als altijd wantrouwend tegenover de grillen der oorlogskans, in September een wapenstilstand. Het gevaar voor ondergang van de Bourgondische macht was voorbij en Maria kon weer om zich heenzien.

Aan een herstel van de staatsmacht volgens de denkbeelden van Karel viel voorloopig niet te denken, het besturen alleen zou al moeilijk genoeg zijn. De neiging tot stilzwijgende gehoorzaamheid was sterk afgenomen en overal lagen lastige privileges in den weg. Pas in 1494 zou Maria's zoon Philips de „groote privileges" op zij kunnen schuiven en langzaam kon men later weer beginnen aan den eenheidsstaat, dien Karel de Stoute met roekelooze snelheid had willen oprichten.

Bourgondië, het hertogdom, was verloren geraakt; van de noordelijke statengroep bleef behouden, wat Karel de Stoute wettig van zijn vader geërfd had. Gelderland echter, dat hij brutaal en gewelddadig er bij genomen had, zou later blijken geen vast bezit van zijn familie te zijn geworden. Pas zijn achterkleinzoon heeft het definitief verworven na langen strijd.

Maria was nu getrouwd met Maximiliaan, met — men voorzag de gevolgen daarvan dadelijk wel niet — den toekomstigen erfgenaam van de Habsburgsche erflanden en van het Duitsche keizerschap. Daardoor zouden de gewesten mettertijd komen te staan onder een heerschershuis, dat niet meer alleen het hunne was. Zij zouden een der deelen worden van een over Europa uitgespreid liggende Habsburgsche statenmacht en hun vorsten zouden behooren aan de algemeene historie. De aspiraties van deze zouden grootendeels opgaan in een streven naar wereldheerschappij ten bate van hun dynastie en de gewesten zouden daarin de be-

doeling om de belangen en de grootheid dezer landen te bevorderen niet wel meer terug kunnen vinden. En het is er toe gekomen, dat pogingen der regeering om hier de gewesten samen te smelten, welke men op den duur misschien eenigszins had kunnen waardeeren als de voorbereiding tot een hoogere nationale eenheid, den schijn kregen van anti-nationale aanslagen op de onafhankelijkheid.

Literatuur : als na § 5 (blz. CCLVIII), waarnevens MOLINET, *Chronique* (1474—1506; 5 dln uitg. d. Buchon in Coll. de Chron. nat.; Par. 1827—'28) I, II. Voor de algemeene politiek en de gebeurtenissen in het Zuiden vgl. de lit. bij Pirenne, Hist. d. Belg., III, 1 vlgg. Over het raadpensionarisschap in Holland: BLOK, *Holl. stad onder de Bourg. Oost. heersch.*, Bijl. I; MEILINK, *Handelingen v. h. 9e Ned. Philologencongres* (Gron. 1919), 63; over Utrecht ook *Rechtsbr. der stad Utrecht* (blz. CXXII), Inl. 116.

§ 7. Oorlog en opstand in de jaren 1478—1492.

De gewesten hadden alle een terugweg gezocht naar het verleden, dat hun zoo rustig en veilig leek, maar geen van hen had de plaats gevonden, waar men dien kalm voor zich uit kon zien liggen; ze moesten verder. En zij deden het weinig welgemoed, de meeste ontevreden en vol innerlijke tegenstrijdigheid.

Zij vormen nu twee groepen, duidelijker nog dan vroeger, duidelijker ook dan later soms: een zuidelijke, waarin Vlaanderen, een noordelijke, waarin Holland de meeste aandacht trekt. Het belangrijkst waren voor de regeering de gebeurtenissen in het Zuiden. Hier lagen de Bourgondische landen als een vrijwel gesloten gebied bijeen, tweetalig maar niettemin met een gelijksoortige cultuur, oneenig dikwijls en gesteld op onafhankelijkheid en toch geschikt voor een politiek samenleven. Alleen het onontwikkelde Luxemburg bleef er achteraf. In het Zuiden was de woonplaats, het vaderland der Bourgondische vorsten; Brussel, Gent, weldra ook Mechelen waren er de residenties en de bevolkingen wenschten hen er persoonlijk bij en voor zich te hebben; in deze streken was bijkans de geheele hooge adel gevestigd, waaruit de Bourgondische hofkring samengesteld was; hier, in Vlaanderen en in Brabant, lagen de groote steden, op welker bezit de vorsten trotsch waren, maar wier opstand zij vreesden. Bovendien, binnenlandsche moeilijkheden in het Zuiden gaven licht voedsel aan de onstilbare veete met Frankrijk: een oproerig

Vlaanderen zocht altijd bij den Franschen koning steun en wettiging voor het verzet tegen den landsheer.

Den 27en Maart 1482 stierf onverwachts hertogin Maria. Zij liet twee kinderen na, van vier en van twee jaar: Philips en Margareta. Zoolang Maria leefde, was Maximiliaan als wederhelft van de geboren landsvrouw haar mederegeerder geweest; na haar dood was hij niet meer dan de verwekker van haar kinderen. Deze erfden en deze behoorden bij de Bourgondische gewesten; maar de landen hadden geen lust den vreemdeling, die vóór enkele jaren van elders naar hier gekomen was, zoo maar als voogd over die kinderen en regent over henzelf te erkennen. Hij zou nooit een der hunnen worden en de kinderen misschien ook uit hun sfeer trekken.

De Staten-Generaal droegen Maximiliaan het regentschap onder zeer beperkende voorwaarden op; zijn kinderen zouden afwisselend in de verschillende gewesten verblijf moeten houden. Toen echter de beurt aan Brabant kwam om ze te ontvangen, weigerde Vlaanderen — en Vlaanderen was ook nu weer Gent — ze over te geven. En evenals in '77 namen de Staten-Generaal op zich om de verhouding tot Frankrijk te regelen, waarmee Maximiliaan den oorlog hervat had. Zij wenschten onmiddellijke opheffing der oorlogsbezwaren, waarvoor Maximiliaan zich toch de belooning in den vorm van roem en macht toeëigenen zou. Bij den vrede van Atrecht (Dec. '82) werden de Franche-Comté met een aantal aangrenzende vorstendommetjes, benevens Artois, afgestaan als bruidsgift voor de jonge Margareta, die met den dauphin Karel verloofd werd. Eenigen tijd later werd het kindje uit Gent naar het Fransche hof gestuurd ter opvoeding.

Niet alleen de Staten-Generaal, ook bijna de geheele hooge adel had zich tegen Maximiliaan gewend; men kan haast spreken van een nationaal verzet. Maar volhouden deed alleen Vlaanderen. Einde '84 stond Maximiliaan, zonderdat hij meer vrees behoefde te hebben voor gevaren achter zijn rug, tegenover de Vlamingen en een regeeringsraad van grooten, dien men daar den jongen hertog ter zijde gesteld had, in de wapenen om hen te dwingen tot erkenning van zijn „natuurlijk recht" op de voogdij over zijn zoon. Uit Frankrijk kwam voor zijn tegenstanders maar weinig hulp: Karel VIII ('83—'98), de minderjarige opvolger van Lodewijk XI, zond zijn aanstaanden schoonvader een oorlogsverkla-

ring en aan de Vlamingen een legertje, dat het ten slotte met de wantrouwige Gentenaars zelf te kwaad kreeg. In Juni '85 capituleerden Brugge en Gent. Wat er nu nog te doen bleef, was alleen werk voor den beul; Maximiliaan had zijn zoontje terug en werd algemeen erkend als voogd.

Hij had thans niet het gevoel van iemand, die er eindelijk is; integendeel dat van iemand, die nu eindelijk eens kan beginnen. In '86 werd hij tot Roomsch koning gekozen en hem was een aandeel toegedacht in de hervorming van het rijksbestuur in Duitschland; hij hoopte op de opvolging in Hongarije en Bohemen; hij hield het oog op Polen en Turkije, op de Italiaansche staten en het Eedgenootschap; de wereld lag voor hem open. Zijn naastbijliggende taak echter achtte hij nog den strijd met Frankrijk, waar een zwak regentschap moeite had om zich staande te houden.

Maar de voortzetting van den oorlog tegen Frankrijk verwikkelde hem opnieuw in moeilijkheden met de Vlaamsche groote steden. Zijn veldtocht van '87 in Artois leverde slechts schade op voor het land en schande voor hemzelf; de wrok tegen hem durfde zich weer toonen. Gent stelde zich onder Karel VIII, den leenheer van Kroonvlaanderen; Brugge nam zelfs den Roomsch koning, toen hij zich met een kleine dekking daarbinnen waagde, gevangen (1 Febr. '88). Noch bij de Duitsche vorsten, noch bij de bewoners der Bourgondische erflanden openbaarde zich de ontroering over deze majesteitsschennis in rasse daden. Slechts met moeite bracht Frederik III een rijksleger op de been ter bevrijding van zijn zoon; afgevaardigden der gewesten onderhandelden eerst van Mechelen uit, daarna te Gent met die van Vlaanderen, doch de meesten hunner meenden ook, dat men den regent met zijn persoonlijke vrijheid niet de vrijheid terug kon geven om Frankrijk langer te beoorlogen of om zijn gezag te vergrooten. Maximiliaan deed plechtige beloften aan de Vlamingen, voor welker nakoming hij een der grooten, Philips van Kleef, als borg in hun handen liet en die hij misschien ook van plan was te houden. Maar toen hij bij zijn vader in het leger gekomen was (Mei '88), brak hij ze bijna onmiddellijk.

1477, 1482, 1488 — voor de derde maal was er in Vlaanderen een gevaarlijke oppositie op de been, nu verbitterder dan tevoren. Philips van Kleef stelde zich aan het hoofd der Vlamingen, Fransche troepen rukten binnen om hen te helpen, Brussel en Leuven stonden op. Woelingen in het Noorden, onrust in Luik vergrootten

het totaal van ordeloosheid, dat nu hooger steeg, dan in een van de vorige jaren.

Het geduldwerk om de rust te herstellen droeg Maximiliaan op aan een algemeen stadhouder, Albrecht van Saksen, die dit zaakkundig en bedachtzaam met welgeoefende huursoldaten ter hand nam (begin '89). Hijzelf, met zijn verspreide belangen en zijn onrustige eerzucht, was daar de man niet voor. De beide volgende jaren hield hij zich bezig met de herovering van Weenen en Neder-Oostenrijk op de Hongaren en met pogingen om Hongarije te vermeesteren. Onderwijl echter zwierven zijn plannen ook nog naar het Westen en hij vond gelegenheid om met het tienjarig hertoginnetje van Bretagne, Anna, bij volmacht te trouwen. Een volkomen ontoelaatbare daad voor de Fransche regeering, want Bretagne scheen juist rijp te worden voor inlijving bij de Fransche kroon. De oorlog met Frankrijk, welke sedert Juli '89 tengevolge van een bestand gerust had, brak weer uit, en de toenmaals reeds zieltogende opstand in Vlaanderen kreeg daardoor weer wat nieuwe levenskracht. Doch in Juli '92 capituleerde Gent wegens algeheele uitputting en Oct. daarop ook Philips van Kleef, die zich nog met de minst verzoenlijken in Sluis staande gehouden had. Doch ook de oorlog met Frankrijk liep ten einde. Fransche troepen hadden Bretagne veroverd en Fransche staatslieden noopten hertogin Anna voor haar imaginairen echtgenoot Maximiliaan, dien ze nooit gezien had, Karel VIII in de plaats te nemen (Dec. '91). Een dubbele smaad voor Maximiliaan: hijzelf verstooten als gemaal, en zijn dochter, die sinds '83 in Frankrijk wachtte, als bruid. Maar in den oorlog met Frankrijk behaalde hij tegen het einde van '92 nog eenig troostrijk succes en bij de daarop volgende onderhandelingen toonde Karel VIII, die veroveringsplannen in Italië had, zich zeer tegemoetkomend. Bij den vrede v. Senlis (Mei '93) gaf hij o.a. Artois terug. „Fin de compte la chose termina en paix, car chascun estoit las de guerre et par espécial les subjectz du duc Philippe qui avoi(en)t moult souffert, tant pour la guerre du Roy, que de leurs divisions particulières, qu'ilz n'en pouvoient plus."

Maar een van de hoofdoorzaken, waarom alles tot vrede neigde, was ook, dat Maximiliaan's regentschap ten einde liep: 9 Sept. '94 aanvaardde zijn zoon Philips de Schoone de regeering.

En nu een nieuw verhaal, dat met het vorige maar weinig samenhangt: de geschiedenis van Holland en Zeeland, van het Nedersticht en van Gelderland in ongeveer denzelfden tijd.

Wat vroeger reeds gezegd is over de bijzondere plaats, die Holland innam onder de Bourgondische erflanden (blz. CCXLIX en CCLV), behoeft hier niet herhaald te worden. Ook nu voelde men daar weinig mee van de grieven, die het Zuiden en vooral Vlaanderen zoo heftig bewogen. Geklaagd had men er in '77, toen men niets behoefde te verzwijgen, ook wel, maar diep had de verbittering niet gezeten. De persoonlijke populariteit van den heerscher was geen kwestie in dit land, waar men sedert een halve eeuw zijn vorsten zelden meer zag; de hooge adel met zijn Fransche beschaving, die in Maximiliaan den Duitschen vreemdeling zag, woonde hier niet. De verhouding tot Frankrijk was voor de Hollanders een zaak, die anderen aanging; zelf hadden zij zich te bemoeien met het Nedersticht en Gelderland, met dat half onderworpen grensgebied, waarmee zij nu eenmaal door de Bourgondische staatskunst verbonden waren. Met deze gewesten vormden zij een nauwere eenheid, een ruzieachtige eenheid echter, waarin een zekere gemeenschap van twisten bestond.

In Holland berustte sedert hertog Karel's dood de publieke orde op de eendracht van groote steden. Bevoegd en geschikt om te verrichten, wat de landsoverheid naliet, waren zij evenwel in geenen deele; zij vormden een partij, een machtige, de heerschende zelfs, maar toch niet meer dan een partij. Deze omvatte niet de geheele burgerijen, doch die kringen, welke onder de Bourgondiërs als de invloedrijke en welgezinde beschouwd en waaruit de stedelijke regenten voortgekomen waren. Met hen mee ging dat deel van den adel, hetwelk de Bourgondische vorsten aangehangen en gediend had. Alle samen heetten zij de Kabeljauwen. Tegenover hen stonden ook nu weer Hoeken: inzonderheid edelen en burgers van oud-Hoekschen huize, in het algemeen degenen, die zich door de Bourgondische regeering teruggezet of benadeeld achtten. In Gouda en Schoonhoven, eertijds de trouwe steden van Jacoba, hadden zij de meerderheid; Dordrecht, dat dreef op voor de andere steden schadelijke privileges, was een twijfelachtig lid in de Kabeljauwsche combinatie.

Een macht, die zich boven of tusschen de Hollandsche partijen

plaatste, ontbrak. Maximiliaan en Maria hadden het elders te druk; hun stadhouder Wolfert van Borselen, kon weinig beginnen. Hij was in '77 tengevolge van hofinvloeden benoemd, hoewel de Staten toen een onverdacht Kabeljauw gevraagd en verwacht hadden.

Aan weerskanten van de scheidingslijn tusschen de partijen straalde de luister van een mooien adellijken naam. Egmond was Kabeljauwsch, Brederode Hoeksch. Beide geslachten waren door de ligging hunner goederen en de gebeurtenissen van den laatsten tijd nauw betrokken in de geschillen buiten Holland: Willem v. Egmond was Bourgondisch stadhouder in Gelderland geweest blz. CCXLVI); domproost Gijsbrecht van Brederode, en zijn verwanten waren ondanks de gewilligheid, waarmee ze indertijd de baan vrijgemaakt hadden voor bisschop David (blz. CCXLI), door dezen als staatsgevaarlijke lieden vervolgd. Van den adel hadden trouwens velen belangen en grieven in verschillende gewesten.

Maar ook zonder dat moest er wel een verstandhouding ontstaan tusschen de Hoeksche oppositie in Holland, de tegenstanders van bisschop David in het Nedersticht en de aanhangers van hertog Karel van Gelre in Gelderland. Alle waren zij tegen herstel van het Bourgondisch bewind in den ouden vorm en in zijn vroegere kracht. Vandaar, dat in de volgende jaren in alle drie landjes de gewestelijke partijstrijd telkens uitvloeit over de staatkundige grenzen.

In Gelre begon Willem van Egmond in '78 een aanval tegen de nationale anti-Bourgondische partij. Hij overrompelde Arnhem. Aanslagen, op andere steden door zijn zoons beproefd, mislukten echter en hijzelf werd door Nijmeegsche burgers in Arnhem belegerd. Wel verbond de hertog v. Kleef zich met hem, maar hun beider strijdkrachten waren gering en openlijken steun vonden zij buiten Arnhem zoo goed als nergens. Toch werd het wankele zelfvertrouwen der Gelderschen sterk geschokt en zij zochten een leider. In het graafschap Zutfen kreeg men aandacht voor een tot nu toe onuitgevoerd pandcontract en erkende op grond daarvan den bisschop v. Munster als pandheer. In Gelre associeerde zich hertogin Catharina voor het regentschap met den ouden hertog v. Brunswijk-Luneburg, die den titel van „voorstander" des lands ontving. Maar hij verrichtte niets en in '79 verving men hem dan ook in Gelre door den bisschop v. Munster. Terzelfdertijd zag Ca-

tharina af van haar denkbeeldig geworden regentschap en sloot een overeenkomst met Maximiliaan. Ondertusschen werd de strijd van diens kant heviger; de hertog van Kleef diende hem nu als condottiero. Reeds in Febr. '79 had het Overkwartier zich onderworpen; elders verdedigde men zich, maar met de ontmoedigende zekerheid, dat de eigen hertog Karel, voor wiens rechten men opkwam, in de macht van Maximiliaan was en zou blijven.

In de stad Utrecht was onrust gewekt door strooptochten, die Willem van Egmond, als heer van IJselstein toch al geen vriend van de stad, op de Veluwe deed. Ook was het nog niet zuiver tusschen haar en den bisschop, en met het oog op alle ongewisheid rondom stelde zij burggraaf Jan van Montfoort, een roerig aanhanger der Brederodes, aan als „overste ende capitein". Heer Jan was in Holland anti-Kabeljauwsch; hij was daar niet als „baenrots" in de Staten toegelaten, hoewel hij wegens zijn goederen daartoe recht meende te hebben.

In Holland wonnen eerst de Hoeken. Dordrecht sloot zich bij hen aan, Oudewater werd „met looshede" voor hen gewonnen. Zij traden in nauwere betrekking met Utrecht en Jan van Montfoort; de stadhouder „goedertieren ende sachtmoedich", voelde zich naar hun kant getrokken. Daartegenover werden de Kabeljauwen zenuwachtig en gewelddadig: een bende van hen plunderde de woning van den stadhouder tijdens diens afwezigheid. Tegengewerkt en gesmaad door de Kabeljauwen, begon hij zijn algemeen gezag te verliezen en meer en meer te lijken op een Hoeksch partijhoofd. Eerlang verdween hij naar zijn heerlijkheid Vere.

In '80 verscheen Maximiliaan zelf in Holland en zette de Kabeljauwen steviger op de been. De Staten stonden hem een bede toe, waarbij nu tevens een bedrag geheven werd ter bezoldiging van een „landsadvocaat" (vgl. blz. CCLXII). Spoedig echter vertrok hij weer, de onvoltooide pacificatie overlatend aan een nieuw aangestelden stadhouder.

Gelderland baarde weinig moeite meer: de weerstand bezweek er bijna vanzelf, meer door innerlijk onvermogen dan door uiterlijk geweld; na de capitulatie van Zutfen in Juli '81 is daar het verzet tegen Bourgondië afgeloopen. Utrecht daarentegen, dat zich met ballingen vulde, werd feller anti-Bourgondisch. Jan. '81 verrasten vandaar uit Leidsche uitgewekenen hun vaderstad. De Holland-

sche stadhouder kon wel met eigen middelen de nog Hoeksche steden Dordrecht, Gouda, Schoonhoven en Oudewater herwinnen, maar voor de herovering van Leiden moest Maximiliaan krijgsvolk overzenden. Toen deze hun werk verricht hadden, in April '81, waren alle doornige plekken in het gewest uitgewied. Daar was nu, wat men zag, weer regeeringsgezind — en Kabeljauwsch.

Ook nu weer weken Hoekschen naar Utrecht. Daar groeide een staatkundig distelveld omhoog tusschen Holland en Gelre. Een tweejarige oorlog tusschen Holland en Utrecht ('81—'83) is noodig geweest om het uit te roeien.

Eigenlijk had de Utrechtsche burgerij geen onverdeelden lust tot oorlog. Ze had haar geschillen met den Bourgondischen bisschop en haar anti-Hollandsche neigingen, die nu sterk geprikkeld waren, maar niet den onbekommerden krijgslust van Jan v. Montfoort en zijn trawanten. Doch deze joeg in een straatgevecht zijn tegenstanders uit de stad en kreeg haar zoo mee (Aug. '81).

Bisschop David werd een nevenpersoon in het bisdom; noch bij Amersfoort, noch zelfs bij de kapittels vond hij steun; zijn toekomst hing af van een strijd tusschen anderen, en zelfs een gunstige uitslag zou hem er aan herinneren, dat hij slechts landsheer was door en voor de Bourgondische staatsmacht. Het waren bittere jaren voor den trotschen man en persoonlijke smaad werd hem niet bespaard.

Het verhaal van de staatkundige verwikkelingen gedurende den oorlog kunnen wij hier missen; eveneens dat van de krijgsgebeurtenissen, welker belangrijkheid geenszins evenredig was met de schade, die zij aanrichtten, al waren ze ook meest gewichtiger dan het zoo beroemd geworden geval met den ruitersman Jan v. Schaffelaar op den toren te Barneveld ('82). Onrust voor aanslagen was er tot diep in Holland en Gelderland — Hoeksche ballingen maakten zich in '82 voor eenigen tijd meester van Hoorn —; het Nedersticht werd gedurig afgeloopen, de stad raakte uitgeput door oorlogskosten en mannenverlies. Met woeste energie hebben Montfoort en de zijnen haar echter gedwongen om door te vechten, nog lang nadat zij moe en onwillig geworden was. Eindelijk heeft Maximiliaan, die daarvoor overgekomen was, ze in Sept. '83 na een beleg van twee maanden ingenomen. Toen was er, voor het eerst na '78, weer volle vrede hier in het Noorden, maar tevens afmatting, ook in het overwinnende Holland.

In al deze dingen bemerkt men al heel weinig van de gebeurtenissen van het Zuiden. Zeker, men kan zeggen, dat zich hier in het Noorden de verzwakking van het regeeringsgezag geopenbaard heeft, die zich in alle Bourgondische landen vertoonde, maar verder: geen samenwerking met de Vlamingen, geen invloed van Frankrijk, al vindt men ook hier en daar de spinsels van Lodewijk XI's diplomatie. De dood van Maria in '82, die in het Zuiden een crisis verwekte, was hier nauwelijks een staatkundige gebeurtenis.

Maar in '88 komen wij aan een beweging, die in duidelijk verband staat met de toen in Vlaanderen uitgebroken onlusten. Een aantal Hoeksche edelen zocht verbinding met Philips van Kleef. Alleen edelen; evenals in de vorige jaren voornamelijk die, welke onder de Bourgondiërs geen eergevend emplooi meer vonden; men zou haast zeggen: een deel van den adel, dat overbodig begon te worden in de veranderende wereld. Tot hun hoofd kozen zij jonker Frans van Brederode; verder behoorden er toe Zweder van Montfoort (een oom van Jan), Walraven bastaard van Brederode, Jan van Naaldwijk e.a. Van Sluis uit verrasten zij Rotterdam (Nov. '88). Dit werd het uitgangspunt voor een vrijbuiterskrijg te land en te water. Montfoort stond voor hen open, de sloten van Woerden en IJselmonde veroverden zij, een korten tijd bezetten ze Geertruidenberg.

Maar om zich verwekten zij slechts vrees en vijandschap; geen stad sloot zich bij hen aan; zelfs Rotterdam niet, dat zich als wapenplaats moest laten gebruiken. Bij aanvallen op Schoonhoven ('88) en Leiden ('89) faalde hun hoop op medewerking van Hoekschgezinde burgers. Maximiliaan kon den strijd tegen hen slechts op gang brengen; de stadhouder, Jan van Egmond, leidde dien in overleg met de groote steden; het land moest de middelen er voor leveren. In Juni '89 zat ten slotte de Jonker-Fransenpartij in Rotterdam opgesloten zonder kans op redding; maar de steden, ongeduldig naar het eind en weinig belust op overwinningsroem, noopten de regeering haar vrijen aftocht te verleenen. Zij voer naar Sluis. Montfoort viel in den zomer van '90.

Van Sluis uit ging de piratenkrijg door. Een geduchte nederlaag, die de Hoekschen in het Brouwershavensche Gat leden (Juli '90), verzwakte echter hun kracht zeer. Jonker Frans werd met vele van zijn strijdgenooten gevangen en stierf aan zijn wonden; Jan van Naaldwijk voerde maar een gering overschot in Sluis terug. In '91

vinden wij hem met zijn schepen schuimende op de Zuiderzee, in verbinding met de ontevreden boeren van Texel en Wieringen, met de Schieringen in Friesland, telkens uitkijkende, of hij niet ergens vasten voet kon krijgen in Holland's Noorderkwartier.

Daar was nl. het „Kaas en broodspel" ('91—'92) begonnen. Waarom juist hier de oorlogslasten een opstand deden uitbreken? Grootere armoede zeker wel: in deze streek, overal uitgevreten door het water, die haar eigen bevolking, ook zelfs haar plattelandsbevolking niet kon voeden, vooral niet in regenjaren als dat van '90, ontstond spoedig nood, wanneer de zeevarende man niet uit kon ter vischvangst of voor de koopvaart. Maar stellig ook een nog levend stamgevoel in Kennemerland en West-Friesland, dat de landlieden daar minder lijdzaam maakte dan elders; dat hen — vooral ten N. van het IJ — zichzelf deed beschouwen als niet recht tot Holland behoorende en dat hen verbitterde tegen de heffingen van „ruitergeld" voor den oorlog daar in het Zuiden, die maar niet eindigen wilde. Broodsgebrek dus, gelijk de naam aanduidt, maar daarbij een nationale weerbarstigheid, zooals zich die reeds zoo dikwijls in opstanden lucht gegeven had.

Alkmaar en Hoorn deden reeds in '91 mee; op een dagvaart van Westfriesche en Kennemer steden en dorpen, waar evenwel Enkhuizen en Drechterland ontbraken, werd besloten geen ruitergeld meer te geven. Een poging om dit met geweld in te vorderen verscherpte in '92 het oproer; ontevreden burgers lieten de boeren in Haarlem binnen, een aanval op Leiden werd beproefd. Toen vroeg de stadhouder geregelde troepen aan Albrecht van Saksen en onder hun harden druk verging de opstand (Mei '92).

Met den val van Sluis eindigde ook voor het Noorden een tijdperk van zorg en verwarring. Voorgoed? De opstand zou zich niet herhalen: de adel moest zich vergenoegen met de kleine plaats, die voor hem in het stedenrijke Holland overbleef. Een zeker overwicht over het Nedersticht zou Holland ook wel weten te behouden. Maar een moeilijkheid rees in de verte: in '92 losten de Gelderschen hun hertog Karel uit de Fransche krijgsgevangenschap, waarin hij in '87 geraakt was. In Maart kwam hij in zijn hertogdom aan.

Literatuur: als boven; vooral de *Divisiekroniek* en VELIUS, *Chroniek v. Hoorn* (Hoorn, 1604; later herdr.).

Maximiliaan: ULMANN, *Kaiser Maximilian I*, 2 dln. (Stuttg. 1884—'91); JANSEN, *Kaiser Maximilian I* (in Weltgesch. in Karakterbildern, München 1905);

KASER, *Deutsche Gesch. z. Zeit Maximilians I* (in Bibl. deutscher Geschichte; Stuttg.-Berlin 1912).

Utrecht en Holland: S. MULLER FZN., *Regesten der bss. v. Utrecht* III (1455—1528; Utr. 1919); BASIN, *Histoire des règnes de Charles VII et de Louis XI;* III (in 3 dln. uitg. d. Quicherat voor La Société de l'hist. de France, Par. 1855—'57; ook d. Matthaeus in Analecta 4°, I 501); *Annales rerum in Hollandia et dioecesi Ultrajectina gestarum* (1481—'83; uitg. d. Matthaeus, Analecta 4°, I 379).

ASCH V. WIJCK, *Driejarige oorlog tusschen Max. v. Oostenr. en de st. Utrecht* (in Tijdschr. v. Gesch., Oudh. en Statist. v. Utrecht V—VII, 1839—'41); RAMMELMAN ELZEVIER, *De strijd tusschen de Hoekschen en de Kabeljaauwschen in de jaren 1479—'83* (in Berigten Hist. Gen. IV[1] 125; 1851).

Jonker Fransen oorlog: Verhalen in *Bronnen v. d. geschiedenis van Rotterdam* III, (Rott. 1895) 29.

Kaas en Broodvolk: BLOK, *Het kaas- en broodvolk* (Versl. en Med. Kon. Ak., Afd. Lett. III [10]; 239).

§ 8. Het drijven naar een nationale politiek (1494—1515).

Met vertrouwen stelden de gewesten zich onder Philips den Schoone. De „groote privileges" bezwoer hij niet en deze vervielen dus. Met zijn vader had hij weinig verkeerd: hij was opgegroeid en groeide nog verder op onder den hoogen Zuidnederlandschen adel, waaruit zijn meeste en invloedrijkste raadgevers voortkwamen. Deze had nu een nationale kleur: dat deel, hetwelk zich de Bourgondische landen niet los van Frankrijk denken kon, was gedurende de troebelen uitgeschift; de gunstelingen van Maximiliaan werden door den hofkring afgestooten. In de Staten-Generaal, die op ongeregelde tijden, soms één of meer keeren per jaar, ook wel in één of een paar jaren niet, maar toch over het geheel tamelijk dikwijls, opgeroepen werden, verlevendigde zich het besef, dat de gewesten bijeenbehoorden en samen moesten gaan. Trouwens op de vroegere vergaderingen, waarin de afgevaardigden der gewesten veelal voor particularistische wenschen, doch niettemin vereenigd tegenover Maximiliaan gestaan hadden, was men ook aan een nauwere onderlinge aanraking gewend. In de kunstmatige dynastieke eenheid begon zich iets van een natuurlijke nationale eenheid te ontwikkelen, iets van het latere België.[1]) De onwillekeurige drang tot centralisatie, waaraan zich ook deze regeering niet onttrekken kon, had thans niet den schijn van toeleg; in 1504 herleefde feitelijk het Parlement van Mechelen, toen een groep juristen uit den vorstelijken raad weer afzonderlijk als opperste gerechtshof geconstitueerd werd. Dit kreeg den naam van het moedercollege, waaruit het afgescheiden was, nl. dien van Grooten Raad.

[1]) Vgl. hierover Huizinga, Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef (Gids 1912, I 432).

Voor het oeconomisch herstel was meerdere politieke kalmte ook wel noodig; nijverheid en handel vooral, altijd lichter kwetsbaar dan het landbedrijf, waren telkens zwaar getroffen. De welvaart nam nu inderdaad toe: de textielindustrie kwam weer op in het Zuiden en ook eenigszins in Holland; een gunstig handelsverdrag, het z.g. Groot Intercours van 1496, vergemakkelijkte het handelsverkeer met Engeland; de vaart uit Amsterdam en de streken ten N. van het IJ op de Oostzee werd ongekend druk. De regeering evenwel sukkelde nog met oude schulden en ook de meeste steden leden aan de gevolgen van credietoverspanning [1]).

Een wending in den gang der Europeesche politiek scheen de landen te zullen maken tot een stillen hoek, waar men ongehinderd voor eigen stoffelijke belangen kon leven. Sedert 1494 toch was vrij onverwacht de kwestie van de opperheerschappij in Italië het groote probleem van de Europeesche staatkunde geworden en ze bleef dit nog tientallen van jaren. Aan de oplossing daarvan behoefden de landen van Philips geen deel te nemen. Ook vormden zij samen niet zulk een aanzienlijk gebied — nu eenmaal de stormen, door Karel den Stoute verwekt, uitgeraasd waren, was dit duidelijk, — dat hun landsheer gerekend kon worden tot de groote monarchen en een soort vorstelijke standsverplichting had om aan de hooge Europeesche politiek mee te doen. De Fransche koningen Karel VIII en Lodewijk XII (1498—1515) van hun kant werden door de „Italiaansche oorlogen" sterk in beslag genomen en wenschten vrede aan de noordzijde van hun rijk. De begeerte van Philips' onderdanen en raadgevers om den oorlog met Frankrijk te mijden was nu gemakkelijker te bevredigen dan vroeger.

De wegen van Maximiliaan en zijn zoon scheidden zich. Hijzelf, sedert '93 koning van Duitschland en heer der Oostenrijksche erflanden nam met animo deel aan de groote staatkunde, hoewel eenigszins als een berooide speler, die op onzekere kansberekeningen met een kleinen inzet veel zoekt te winnen. Dat binnenlandsche invloeden de macht hadden om zijn zoon de traditioneele anti-Fransche familiepolitiek te doen verzaken, dat deze zich zoo lauw toonde om het stamland Bourgondië te herwinnen

[1]) Vgl. Enqueste .... upt stuck .... van den Schiltaelen .... over.... Hollant ende Vrieslant van 1494 (uitg. d. Fruin, Leiden 1876) en Informacie upt stuck der verpondinghe v. Hollant ende Vrieslant van 1514 (uitg. d. denz., Leiden 1866).

en opzag tegen een oorlog met Karel van Gelre, vond hij misschien onbegrijpelijk en zeker ergerlijk.

Maar of Philips op den duur toch wel voor zijn landen behouden zou blijven? Mettertijd zou hij zeker Maximiliaan opvolgen. Nog vóór het zoover was, werd hij al door gebeurtenissen, die zich noch voorzien, noch achterna als historische noodzakelijkheid verklaren lieten, aan de rustige werkzaamheid op het kleine arbeidsveld hier onttrokken. In 1496 nl. was hij getrouwd met Johanna, de tweede dochter van Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië. Een huwelijk zonder staatkundige consequenties, naar het scheen. Doch de dood maakte weer zijn schikkingen buiten de menschen om. In 1497 overleed Johanna's eenige broeder, in 1498 haar oudere zuster, in 1500 het zoontje van deze. Nu opende zich aan dezen kant een verschiet, waarin de gewesten hun eigen landsheer zouden zien verdwijnen, en daarboven hangt reeds nu het eerste wolkje van den tachtigjarigen oorlog. De dood van Isabella in Nov. 1504 maakte Philips en zijn vrouw tot koning en koningin van Castilië.

Philips zat toen juist sedert eenige maanden in een oorlog met Gelderland. Hertog Karel was in 1492 met veel vreugdebetoon in zijn land ontvangen; alleen Wageningen had niet vrijwillig de poorten voor hem geopend. Doch de blijdschap was spoedig geluwd, want er moest dadelijk geld zijn voor den vorst en zijn hof, voor de verdediging van het gewest en voor den losprijs. Aan den laatste kwam men niet eens recht toe: de gijzelaar, die gesteld was voor de betaling, heeft tot 1500 in Frankrijk vastgezeten. Maximiliaan kon aan de gebeurtenissen weinig veranderen. Zijn krijgsbedrijven tegen het hertogdom in '93 en '94 waren meer plagerig dan gevaarlijk. Vervolgens — nadat Maximiliaan geen regent meer was, behandelde hij deze zaak als Duitsch koning en leenheer van Gelderland — werd het geschil als een rechtsstrijd voortgezet. Met even weinig succes. Dan maar weer geweld: in '98 sloot hij met de hertogen van Gulik en Kleef een verbond tegen Karel. Hun gezamenlijke aanval liet zich eerst dreigend genoeg aanzien, doch al gauw bleek, dat Maximiliaan geen kracht had om dien forsch door te zetten en om zijn bondgenooten tot eenheid van handelen te nopen. Hijzelf vertrok weer en zijn helpers gaven, toen zij tegen Karel, die ook eenige hulp uit Frankrijk ontvangen had, niet recht opschoten, den strijd er ook aan (1499).

Een zonderlinge vertooning, die vaderlijke ijver van Maximiliaan om zijn zoon het hem toekomende te verschaffen. Want Philips zelf had in '95 en '96 ook wel wat tegen Karel laten oorlogen, maar in '97 had hij een bestand gesloten en van toen af was het handelsverkeer van de Bourgondische gewesten met Gelderland hersteld.

Zoo bleef dan nu voorloopig de kwestie, aan wien Gelderland behooren zou, onopgelost liggen; eenige jaren gaat zij, zonder daarom iets van haar neteligheid te verliezen, in de Geldersche historie schuil achter andere staatkundige verdrietelijkheden. Klachten van de hoofdsteden over het vele geld uitgeven, over onveiligheid, geschillen van den hertog met enkele baanderheeren, sedert 1502 weer oorlog met Kleef; men kon zich hier nog maar niet sterk en gelukkig voelen na de politieke wedergeboorte van 1492. Karel hield ondertusschen zijn betrekkingen met Frankrijk zorgvuldig aan, want dat Maximiliaan en eigenlijk ook Philips het goed met hem voorhadden, kon hij kwalijk aannemen.

Aan deze rustpoos kwam een einde door de verandering van Philips' positie in de Europeesche politiek. In 1504 was de verhouding tusschen den heerscher over de Bourgondische erflanden en den koning van Frankrijk bijna net omgekeerd aan die, welke in 1493 bestaan had. Toen had Karel VIII naar Italië gewild en bedacht, hoe hij Frankrijk zonder vijanden zou achterlaten; thans — Isabella was nl. onherstelbaar ziek — voorzag Philips, dat hij zelf waarschijnlijk spoedig naar Castilië zou moeten, waar misschien de hooge adel en zeker zijn schoonvader Ferdinand zich tegen de vestiging van zijn macht verzetten zouden. Maximiliaan en Philips, nu eensgezind, trachtten Lodewijk XII van Frankrijk door een tractaat gunstig voor zich te stemmen (Sept. 1504). Karel van Gelre besloten zij onschadelijk te maken.

Nog in 1504 dus brak de oorlog met Gelre opnieuw uit; de dood van Isabella in Nov. was hun een aansporing om den afloop door grooter krachtsontwikkeling te bespoedigen. Tegen een vorst als Philips, wanneer die alles bijzette, was Karel niet opgewassen; in Juli deed Philips met Maximiliaan zijn intocht in Arnhem, enkele weken later vernederde Karel zich openlijk voor zijn aanvaller. Hij beloofde hem gedurende drie jaar te zullen dienen en volgen; inmiddels zou het geschil tusschen hen beide bij minnelijke schikking, of indien dit binnen twee jaar niet gelukte, door

scheidsrechterlijke beslissing uitgemaakt worden. De toestand van vóór 1487 werd dus voorloopig zoo ongeveer hersteld. Karel echter talmde om Philips te volgen; pas laat in het jaar verscheen hij te Brussel, kort daarop ontweek hij weer heimelijk naar Gelre. Philips had geen tijd meer voor een veldtocht teneinde hem nogmaals op te vangen: de reis naar Castilië kon niet langer wachten.

In Jan. 1506 voer hij van Vlissingen af, de route over zee bood minder staatkundige gevaren dan de landweg door Frankrijk. Doch een schipbreuk maakte Philips voor een paar maanden tot den onvrijwilligen gast van Hendrik VII van Engeland, die hem beleefd maar dringend een nadeelige wijziging van het „Groot Intercours" afperste. Nog geen half jaar na zijn aankomst in Spanje is hij plotseling gestorven (Sept. 1506). Zijn oudste zoontje Karel V was toen zes jaar.

In de Nederlanden had men den wind al weer voelen opsteken en men verlangde terug naar de politieke luwte. Maar er bestond nu niet een verbittering als in 1482. Vlaanderen bleef kalm: geen oorlog met Frankrijk, zelfs niet eens een sterke drang van Fransche zijde, want Lodewijk XII lag het behoud van het voor enkele jaren veroverde Milaan hooger dan de verwerving van Vlaanderen. Ook verkeerde men niet onder den indruk van een barsch régime en van een half geslaagde revolutie zooals toen. Maximiliaan, de eenig mogelijke trouwens, werd weer regent. Het regentschap over Castilië kwam aan den anderen grootvader van Karel, Ferdinand, en de onnatuurlijke verbinding met Spanje werd, tenminste tijdelijk, verbroken.

De tegenzin der Nederlandsche gewesten om zich voor dynastieke oogmerken te laten gebruiken mocht onder dit tweede regentschap van Maximiliaan niet zulk een vijandige tint krijgen als onder het eerste, zichtbaar werd ze wel voor hem. De snel stijgende tekorten dwongen de regeering telkens met aanvragen om geld bij de Staten te komen en de hooge edelen in den algemeenen bestuursraad, in den „Conseil Privé", voelden zich toch altijd wat sterker tegenover een opperbewind, dat niet de landsheer zelf was. Evenals reeds onder Philips den Schoone stond ook nu in dien raad het meest op den voorgrond Willem van Croy, heer van Chièvres. Sedert 1508 was hij opvoeder van den jongen Karel en het kind, dat men hier angstvallig voor zich trachtte te houden,

heeft zich sterk aan hem gehecht. Hij en zijn geestverwanten golden als Franschgezind; van oorlog met Frankrijk waren zij althans zeer afkeerig.

Ze voerden een stillen strijd met Margareta, de zuster van Philips den Schoone, die door Maximiliaan eerst voorloopig en in 1509 definitief tot landvoogdes aangesteld werd. Zij was eerst in Frankrijk verloofd (blz. CCLXVII), vervolgens in Spanje en in Savoye getrouwd geweest; het leven had haar vervreemd van het land harer geboorte en zij voelde zich niet meer als Nederlandsche, doch als Habsburgsche. Van passieve deelneming aan de politiek had zij nu genoeg, d. w. z. zij was niet langer bereid om daarbij als huwelijksobject te dienen, maar wel had zij grooten lust om zelf aan de Europeesche staatkunde mee te doen. De toongevende kringen hier echter wantrouwden haar neiging om de landen in nauwe politieke aanraking te brengen met de andere mogendheden en misschien misten zij in haar ook een zekere landsvrouwelijke hartelijkheid.

Maximiliaan had te veel aan de hand om zich geregeld met de Nederlanden te bemoeien. Slechts een enkele maal kwam hij over en dan nog had hij haast om weer te vertrekken. Maar veel vertrouwen in degenen, die werk van hem overnamen had hij nooit, en dat Margareta zich met zijn buitenlandsche staatkunde bemoeide, kon hij gewoonlijk niet goed hebben.

Eerst lagen de politieke verhoudingen in Europa er nog toe, dat hij wel aansluiting zoeken moest bij Frankrijk. Ze werden nog altijd grootendeels bepaald door den loop van den strijd om Italië: in 1508 sloot hij met Lodewijk XII het verdrag van Kamerijk voor een gezamenlijken oorlog tegen Venetië en pas in 1512 begon hij zich aan dit bondgenootschap te onttrekken. Maar op één plek heeft de Fransche koning onder de hand toch, zooveel hij kon, den strijd tegen Maximiliaan, als den behoeder van het Bourgondisch erfgebied, doorgevoerd, nl. in Gelderland.

Na Philips' vertrek in 1506 was hier een open wond gebleven: Karel van Gelre en Philips hadden elk een stuk van het gewest in handen. Er was ook niet de minste kans, dat de randen der kwetsuur nu naar elkaar toe zouden groeien, want zoowel Karel als Maximiliaan eischten een volkomen bezit. Karel greep overal aan, waar hij maar houvast krijgen kon, vooral ook buiten het hertogdom; de middelen, die ditzelf en die Frankrijk verschafte, waren

onvoldoende en alleen reeds geldgebrek dreef hem uit zijn land naar streken, waar de oorlog den oorlog kon voeden. Het platteland van Brabant werd in 1507 geplunderd, Thienen zelfs ruim een week lang bezet gehouden; een hardnekkige strijd concentreerde zich in '07 en '08 om het sterke grensslot Poederoyen aan de Maas; in April 1508 vielen Muiden en Weesp in Karel's handen en vandaar uit werd nu zelfs Amsterdam verontrust. In het Nedersticht durfde de Anti-Bourgondische gezindheid zich weer toonen; de groote steden van het Oversticht ontstelden, toen de Gelderschen in het najaar Kuinre overrompelden. De zware last van den oorlog viel op Brabant en nog meer op Holland; de Staten-Generaal waren zeer weinig offervaardig voor een zaak, die zij meenden dat uit een geschil tusschen twee vorstenhuizen voortkwam en waarachter zij een stille vijandschap tegen Frankrijk speurden. De ernstige geldverlegenheid van Margareta en de onmogelijkheid om voorshands met geweld een eervol slot aan den Gelderschen krijg te maken bewogen Maximiliaan dan ook mede om het gemelde verdrag van Kamerijk te sluiten (Dec. '08). Hierbij werd bepaald, dat Karel zijn veroveringen sedert 1505, waaronder Weesp, zou opgeven; scheidsrechters, te benoemen door Maximiliaan en Lodewijk XII, zouden beslissen, aan wien het hertogdom rechtens toekwam.

De gewesten, verheugd, dachten aan een einde, Maximiliaan en Margareta slechts aan uitstel. Onvoldaan, beide overtuigd van des anders kwade trouw, wachtten Maximiliaan en Karel den oorlog af, die wel weer komen zou. Geheel trouwens hielden de vijandelijkheden tusschen den hertog en Floris van Egmond, den aanvoerder van Maximiliaan, ook niet op. Voor Karel, die nog nooit een rustige, erkende heerschappij bezeten had, was het de normale toestand geworden niet goed te weten, waar hij aan toe was; misschien strookte zulk een onzekerheid van bestaan ook wel met zijn natuur.

In '10 trad hij, eerst onderhands en weldra openlijk, in betrekking met een troep afgedankte huursoldaten, die zich op Genemuiden geworpen had en die zich daarna met hem samen van de kleine steden in Twente meester maakte. Ridderschap en steden van Overijsel vroegen bescherming aan den bisschop, Frederik v. Baden (1496—1517), doch de Staten van het Nedersticht waren ten eenenmale afkeerig van gewapend optreden tegen een vorst, die evenals zij steeds bedreigd werd door de Habsburgsche macht,

en voor hen was Overijsel weinig anders dan een gewest, waarmee zij slechts den landsheer gemeen hadden. Een opgedrongen landsheer nog wel, want inderdaad was hij in 1496 door de Habsburgers, die hem voor een geschikt opvolger van David v. Bourgondië hielden, op den bisschoppelijken stoel geholpen. Nu moest hij het dan ook alleen van die begunstigers hebben: Floris v. Egmond, daartoe door Maximiliaan gemachtigd, voerde hem troepen toe, waarmee hij Twente bevrijden en zelfs de Veluwe brandschatten kon.

Van toen af kwam de krijg van Maximiliaan met Karel weer snel nader; in '11 was hij er. De stad Utrecht nam er aanvankelijk ook deel aan: met Karel belegerde zij IJselstein, de stad van Floris v. Egmond's vader, maar na eenigen tijd onttrokken zij en de overige leden van de Staten van het Nedersticht zich aan het wel wat bezwarende bondgenootschap met Karel. Toch wist deze den oorlog nog vrijwel ten koste zijner tegenstanders te voeren; van Frankrijk kreeg hij in het geheim weer subsidie. Maandenlang hield hij van het veroverde Woudrichem uit Holland tot den Haag toe in onrust, in Dec. '12 beproefde hij een aanslag op Amsterdam. De geldnood der landvoogdes werd nu waarlijk ontzettend; overal om zich bemerkte zij onwil; de beide grensgewesten van Gelderland, Brabant en veel meer nog Holland, werden uitgeput en waren niet meer voort te krijgen. In Juli '13 moest dan ook weer een wapenstilstand gesloten worden.

Maar eenige maanden later behaalde Margareta, naar zij meende, toch een grooten diplomatieken triomf: haar vader verbond zich met Ferdinand van Arragon en Hendrik VIII van Engeland tegen Frankrijk. Al lang nl. was zij bezig geweest haar vader tot aansluiting bij Engeland en openlijken strijd tegen Frankrijk te bewegen. De Nederlanden zouden neutraal blijven, doch voor de partij van Chièvres was het verdrag een nederlaag en een reden tot bezorgdheid. Reeds in '14 echter maakten eerst Ferdinand, daarna Hendrik VIII zich van het verbond af; Maximiliaan schikte zich in die verandering en liet verder zijn dochter geen schijn meer van de illusie, dat zij hem leiden kon in zijn politiek.

Zij stond nu alleen. Haar buitenlandsche politiek was mislukt en in de Nederlanden wilde men haar kwijt; de Staten-Generaal verklaarden geen bede meer te zullen toestaan, voordat de jonge Karel V mondig was verklaard. Buiten haar om onderhandelden

zij met Maximiliaan en door de belofte van een som ineens en een jaargeld voor het vervolg maakten zij hem ontvankelijk voor de de gedachte, dat hij zijn regentschap wel neer kon leggen. Den 5 Jan. '15 werd Karel door de Staten-Generaal als landsheer gehuldigd. Zoo hadden de gewesten dan nu weer hun eigen vorst en weer hoopten zij, dat die hun wenschen zou begrijpen en ontzien.

Literatuur: Voor bronnen der Alg. Geschiedenis naast DAHLMANN WAITZ (blz. VI) HAUSER, *Les sources de l'histoire de France, Le XVIe siècle*, 4 dln. (1494—1610, Paris 1906—'16). Voorts FUETER, *Geschichte des europäischen Staatensystems v. 1494—1559* (in Below en Meineckes' Handbuch. Münch. Berl. 1919) en MENTZ, *Deutsche Geschichte v. 1493—1648* (Tübingen 1913); beide met veel literatuur.

Alg. gesch. v. d. Nederlanden: Als bij vorige §§; voorts HÖFLER, *Kritische Untersuchungen üb. die Quellen der Gesch. Philippus des Schönen* (S. B. der kais. Akad. der Wissensch. z. Wien, Phil. hist. Cl. CIV 169, 433); GACHARD, *Lettres inédites de Maximilien .... sur les affaires des Pays-Bas* (1478—1508; in Compte Rendu d. l. Comm. roy. d'histoire II 2, 3; 1851, '52); V. D. BERGH, *Correspondance de Marguerite d'Autriche* etc (1506—'28; in Gedenkstukken .... der Ned. Gesch. II, III; Leid. 1845, '47); LE GLAY, *Correspondance de l'empereur Maximilien et de Marguerite d'Autriche*, 2 dln. (Par. 1839).

WALTHER, *Die Anfänge Karls V* (Leipz. 1911); HÄBLER, *Der Streit Ferdinands des Katholischen u. Philipps I* (Leipz. 1882); KOOPERBERG, *Margaretha v. Oostenrijk .... tot den vrede v. Kamerijk* (Amst. 1908); HARE, *The high and puissant princess Marguerite of Austria* (Lond. New.-Y., 1907).

Gewesten: Als bij vorige §§; voorts: ROLLIN COUQUERQUE en MEERKAMP V. EMBDEN, *Goudsche vroedschapsresoluties* (1501—'60; in Bijdr. en Med. Hist. Gen. XXXVII 61, XXXVIII 98); V. ASCH V. WIJCK, *Archief .... v. Utrecht* (3 dln.; 1493—1528. Utr. 1850—'53); NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden* VI[1] (1492—1513); GUIL. HERM. GOUDANUS, *Hollandiae Gelriaeque bellum* (1507—'10; in Matthaeus Analecta 4°, I 321); HULSHOF, *De Gelderschen in Twenthe in 1510* (Bijdr. en Med. Hist. Gen. XXXVI 51).

§ 9. Het Noorden onder en tusschen de landsheeren (einde 15e eeuw—1515).

In het laatste kwartaal der 15e eeuw scheen het, of de politieke verhoudingen tusschen Zuiderzee en Eems, die nog altijd bewegelijk en vloeiend waren, tot een vastere staatsorde zouden stollen met de stad Groningen als kern. Omstr. 1440 reeds had de stad het Oldambt met geweld onderworpen; door verdragen bond zij in '73 en '82 de overige Friesche „Ommelanden" tusschen Eems en Lauwers nauw aan zich; Westerwolde veroverde ze in '78 [1]). Met het sluiten dier tractaten van '73 en '82 verwierf en beoogde zij nog niet dadelijk de vestiging harer heerschappij: ze moesten dienen om den stedelijken koopman hier in haar handelsgebied veiligheid en het genot eener behoorlijke rechtspraak te verzekeren. Tevens was de stad er op uit om zich den stapel voor de producten uit de

[1]) R. Fruin Th. Azn., Geschiedenis van Westerwolde (Leid. 1886), 139.

Ommelanden en het monopolie van de bierbereiding te verschaffen. Een en ander echter kon zij niet verkrijgen en zeker niet behouden zonder de uitoefening van een oppergezag. Door gebruik te maken van bepalingen uit de verdragen, doch tevens door stilzwijgende aanmatiging begon zij dit aan zich te brengen. De georganiseerde burgerij voelde haar kracht tegenover de weinig samenhangende landbevolking.

En nu ook tegenover de Friezen over de Lauwers. De stad was er bondgenoote van de Vetkoopers, maar vele partijloozen grepen naar een sterke hand, die hen uit het drijfzand der verdeeldheid zou kunnen trekken. In 1491 en '92 lieten de deelen van Oostergo zich zonder veel verzet nopen tot één verbond, dat de stad tot ordebewaarster over deze gouw maakte; in Dokkum en Leeuwarden werden Groninger slotvoogden geplaatst. De Schieringen in Westergo zochten nu evenals omstr. 1420 (bl. CCXXIV) aan de overzijde der Zuiderzee hulp tegen de dreigende overheersching en wel bij Albrecht v. Saksen. In '95 zond deze een troepje van zijn krijgsknechten over, hetwelk evenwel zóó huishield, dat de Schieringen zelf zich tot Groningen wendden om hen weer kwijt te raken, en voor een korten tijd scheen ook Westergo zich onder de stad te zullen buigen ('96). Hoe verder de machtsuitbreiding van Groningen kwam, hoe meer ze den vorm aannam eener verovering; blokhuizen en garnizoenen moesten in Westergo de bevolking tot gehoorzaamheid dwingen. Doch toen opnieuw een schaar Saksische soldaten binnen het land verscheen, weken de Groningers van hier.

Zoo iets was eigenlijk ook geen werk voor een stad: een wisselend stadsbestuur, een weerplichtige burgerij, alle menschen, die hun dagelijksch werk in hun bedrijf hadden, ze waren geschikt om een stad, desnoods met haar naasten omtrek, te besturen en te verdedigen. Daarbuiten mocht zij dan nog over een zekere uitgestrektheid door haar oeconomische overmacht heerschen; maar een wat grooteren staat onder den duim houden en regeeren, dat konden vorsten beter. En deze hebben thans beschikt over het moegestreden Friesland. Na lange onderhandelingen besloten Maximiliaan en Philips de Schoone het aan Albrecht in pand te geven voor de groote sommen, die zij hem wegens zijn krijgsdiensten schuldig waren. Zonder moeite vermeesterden diens benden in '98 Westergo, Oostergo en een deel van Zevenwolden; de Groningers

trokken ontsteld voor deze beroepssoldaten terug; ze betaalden zelfs een brandschatting en de stad stond alle aanspraken op de drie genoemde landen af. In Juli '99 liet Albrecht er zich huldigen als „gubernator van wege het Duitsche Rijk in Friesland".

„In Friesland"; hoe ver ging dat? Naar de letter niet tot over Groningen, wel daarentegen over de Ommelanden; maar deze twee waren onscheidbaar, want de stad zou nooit een andere heerschappij dan de hare in de Ommelanden dulden. Ook viel er onder Oost-Friesland, welks toenmalige graaf Edzard dan echter tengevolge van Albrecht's aanstelling dezen boven zich krijgen zou. Een pijnlijke degradatie, amper ook overeen te brengen met de reeds verkregen rechten van zijn huis. Maar hij en Albrecht maakten het elkaar voorloopig niet al te lastig met een scherpe preciseering van hun staatsrechtelijke verhouding. De gubernator kon er geen Friesch landsheer als vijand bij gebruiken; Edzard berekende, dat hij door te mokken of tegen te werken hoogstens gelijk blijven, en door mee te doen misschien een aandeel in de winst krijgen kon. Als zoodanig dacht hij zich de Ommelanden, waar hij zich dan ook dadelijk onder inachtneming van een uiterlijke bescheidenheid tegenover Albrecht vasten voet zocht te verschaffen.

Geregeerd te worden had toch zijn onaangenaamheden en in 1500 stonden de Wester Lauwersche Friezen op tegen Hendrik van Saksen, den oudsten zoon van Albrecht, dien deze hier als stadhouder gelaten had. Zijn vader moest hem komen ontzetten uit Franeker, waar hij door samengeloopen Friezen ingesloten was. Maar de strijd viel Albrecht licht, want de hooitijd had vele boeren naar huis doen vertrekken en zware boeten, den dorpen nu opgelegd, konden dezen tot een les in gehoorzaamheid strekken. Geheel verzekerd zou echter de onderwerping pas zijn, als Groningen, dat het verzet der Friezen begunstigd had, meteen machteloos gemaakt kon worden. De hertog, in alles bijgestaan door Edzard, belegerde de stad eenige weken, maar zonder resultaat. Hij moest een bestand sluiten en zijn door ziekte gedund leger terugvoeren. Kort daarop overleed hijzelf te Emden (Sept. 1500).

Albrecht en eerst ook nog zijn zoons hadden niet dadelijk vast plan om het lastig gebleken pand voor zich te behouden, Philips de Schoone niet om het hun te laten. Maar deze laatste kon het niet lossen of vervangen, en voor de Saksers won het aan waarde,

naarmate hun heerschappij er steviger werd. Ingevolge van een schikking met Hendrik kwam het aan George, den tweeden zoon van Albrecht.

Centrale instellingen voor Friesland ontbraken; ze moesten dus gemaakt worden; in 1504 kregen ze hun blijvenden vorm. Aan het hoofd stond een stadhouder met nevens zich een raad, die, hoewel niet volkomen scherp, gesplitst was in een besturende en een rechtsprekende sectie: de „regenten” en het „overste recht”. De „grietman” (blz. CXXXVII) was nu landsheerlijk ambtenaar, onder eede gehouden tot handhaving van 's vorsten rechten binnen zijn grietenij, en rekenplichtig tegenover de regenten. Binnen zijn rechterlijke bevoegdheid viel slechts de behandeling van lichte crimineele zaken en van de meeste burgerlijke geschillen. Het overige behoorde tot de competentie van het „overste recht”, dat tevens als rechtbank van hooger beroep dienst deed.

Een vaste grondbelasting (de zg. floreenbelasting) en enkele accijnsen werden ingevoerd. Dat was meer dan elders de vorsten nog hadden, maar de landsheerlijkheid was hier nieuw en ze had er geen onroerend domeingoed. Een belangrijk domein echter verschafte zij zich door inpoldering in het Bilt, een overblijfsel van de oude Middelzee.

Voor wat ze nam aan rechten en goed, gaf de regeering allerlei nuttigs terug, dat vóór dien tijd schier ongekend was in Friesland: een onpartijdige rechtspraak, handhaving van orde en veiligheid, een algemeene regeling van het dijkwezen, zorg voor de waterwegen.

Maar een booze fee had aan de wieg van de voorspoedig opgroeiende landsheerlijkheid gestaan en haar als gift de vijandschap met Groningen geschonken, waaraan zij vroeg zou sterven. De hertog en de stad gunden elkaar de Ommelanden niet en het bestand van 1500, ofschoon gedurig verlengd, ging niets lijken op een voorloopigen vrede. Daarbij werd de houding van Edzard uitermate onduidelijk. In 1505 besloot George door te tasten; hij blokkeerde Groningen. Edzard diende hem hierbij met zijn krijgslieden tegen soldij, doch aan de zijde van den hertog vond men hem lastig en onbetrouwbaar. De stad ondervond anders wel veel hinder van de langdurige afsluiting; zij wendde zich tot den bisschop, tot Maximiliaan en tot Philips den Schoone, maar geen van drieën gaf veel troost. De bisschop was een werktuig van Philips

en Maximiliaan, en deze twee, die net Karel van Gelre zoowat onderworpen hadden, wilden zich, nu Philips zich voor Spanje vrijhouden moest, George niet tot vijand maken. Verder onderhandelde de stad met George, die te zware voorwaarden stelde, en in stilte ook met Edzard. In April 1506 nam zij dezen als heer aan en liet hem met zijn troepen binnen; hij mocht binnen de muren een blokhuis bouwen, doch liet aan de stad haar ouden vorm van bestuur en rechtspraak. Deze gaf haar „heerschappij" over de Ommelanden op, maar behield er de meeste van haar oeconomische voorrechten. George vischte thans achter het net en om althans dan toch formeel zijn rechten te behouden, erkende hij Edzard als zijn stadhouder over de landen tusschen Lauwers en Eems, die echter vrij onaandoenlijk bleven voor wat de heeren en de stad over hen besloten. „Ende dus heeft het gestaen tot int jaer 1512, dat dye gemene Vriesen niet sekerlick consten weten, off dye graeff Gronningen tot des hartoges off tot syn selfs profytte in hadde."

De hertog echter en zijn vertegenwoordigers in Friesland twijfelden in het minst niet. In '12 meenden zij — waarschijnlijk terecht — ook bewijzen te hebben voor een samenzwering van Edzard met Friesche heerschappen. De onderhandelingen, die thans weer volgden, waren slechts een voorbereiding tot oorlog. Het werd een strijd om alles of niets: George eischte kort en goed afstand van Groningen en Ommelanden aan zich. Hij wist enkele bondgenooten te vinden en in '14 dreven zij met hen allen Edzard in de engte. Oost-Friesland werd aangevallen, Groningen weer geblokkeerd en een tijdlang zelfs de verbinding tusschen de stad en Oost-Friesland verbroken. Tevergeefs zag Edzard naar bijstand uit; Karel v. Gelre, dien hij aanzocht, nam wel zijn geld, maar stuurde geen hulp. De stad zond onderhandelaars naar hertog George, maar deze bleef „heell importuyn en uytermaeten heele heet en quaet" op Edzard. Toen in Aug. Appingedam door de Saksers bestormd was, zag het er hopeloos uit rondom Groningen en de stad zou zich zeker aan George onderworpen hebben, wanneer hij haar van zijn kant maar iets tegemoetgekomen ware. Doch hij overvroeg evenals in 1506 en nu bood de stad zich aan Karel van Gelre aan. In Nov. '14 rukte een Geldersche bezetting er binnen. Edzard moest dit laten geschieden; met waardigheid scheidde hij van de stad, die hem verstiet.

George had va banque gespeeld; ook in Friesland wankelde zijn heerschappij. Buitengewone schattingen, gedwongen leeningen bij kloosters en steden, al deze middelen om verder geld los te krijgen voor den oorlog hadden uitgediend; nu dwong hij zijn onderdanen daar om de grondbelasting voor een som ineens af te koopen. Reeds onderhandelden twee Friesche heerschappen, Jancko Douwama en Galama, met Karel v. Gelre en nog vóór het einde van Nov. verschenen zij met een schaar Geldersche krijgslieden binnen Friesland om dit, zooals het heette, uit naam van den Franschen koning te bevrijden. De leus, „vrij, Vriesck, sunder schattinge ende excijs (accijns)" opende hun de steden; George's gebied slonk snel tot op Leeuwarden, Franeker en Harlingen. Hij had geen geld meer en zijn troepen moesten bestaan van roof; ten slotte moest hij zich haasten om het schamel restant zijner heerlijkheid te gelde te maken, eer het geheel waardeloos werd. In Mei '15 stond hij zijn rechten op Friesland aan Karel V af tegen een gering deel van de som, waarvoor zij indertijd aan zijn vader verpand waren.

Literatuur : SCHWARTZENBERG, *Friesch Charterboek* (blz. LV), II; BERNS, *Verslag aang. archiefstukken uit het tijdp. der Saks. hertogen* ('s-Grav. 1891); WORP V. THABOR, *Kronijk* (blz. CCX) dl. III (—1523); PETRUS THABORITA, *Historie v. Vriesland* (—1527; in Arch. v. Vaderl. inzonderheid Vriesche geschiedenis d. Amersfoordt en Visser, I—III; Leeuw. 1824—'28); JANCKO DOUWAMA, *Boeck der Parthyen* (in diens Geschriften, uitg. in Werken v. h. Friesch Gen.; Leeuw. 1849); KEMPO MARTENA, *Annael of Landboek* (—1530; in Friesch Charterb. II); *De Kroniek v. Sicke Benninge, 1e en 2e dl.* (uitg. d. Feith en Blok; Werk. H.G., N.S. 48): SICKE BENNINGHE, *Chronickel der Vriescher landen en der stadt Groningen* (—1528; in Brouerius v. Nidek, Analecta I; Amst. 1752); *Kroniekje v. Groningen* (—1534; uitg. d. Zuidema in Bijdr. en Med. Hist. Gen. XII 93); EGG. BENINGA, *Historie v. Oost-Friesland* (—1562; in Matthaeus Analecta 4° IV).

UBBO EMMIUS (blz. CCXXV); THEISSEN, *Centraal gezag en Friesche vrijheid* (Gron. 1907); SPERLING, *Herz. Albrecht der Beherzte v. Sachsen als Gubernator Frieslands* (Gymnas. Progr. Leipzig 1891—'92); REIMERS, *Edzard der Grosze* (Abh. u. Vortr. z. Gesch. Ostfrieslands, 13, 14; Aurich 1910); ZUIDEMA, *Wilhelmus Friderici, persona v. St. Maarten te Groningen* (Gron. 1888).

III. DE OPRICHTING VAN DEN STAAT DER ZEVENTIEN NEDERLANDEN.

§ 10. De onderwerping van Friesland, het Sticht en Gelderland (1515—'43).

Voordat Philips de Schoone in 1505 den oorlog tegen Karel van Gelre begon, zou een zijner raadgevers hem voorgehouden hebben: „dat de krijg een beest is van een andere gedaante dan de andere booze beesten, want dat hij geschapen is als een ketting, bestaande uit schakels, en dat, wanneer men aan één van die schakels raakt, de heele ketting in beweging komt". Welnu, die ketting was thans, in 1515, nog verlengd: de oorlog in Friesland en die tegen Groningen zaten er nu ook aan vast; en ze lag zóó, dat de gewesten zich niet zoo stil meer konden houden, of ze voelden haar rukken aan hun leden.

Indien ooit de hoop der Habsburgsche gewesten hier, dat een regeeringsverandering hun den duurzamen vrede en een leven naar eigen wenschen zou verschaffen, een begoocheling geweest was, dan nu. Vroeger had men zich kunnen denken, dat de gemeenschappelijke landsheer zijn vordering op Gelderland nog eens zou afschrijven en zijn aanspraken op Friesland zou laten liggen als een speculatieve post, waarvan men afwacht, of er nog iets van terecht komt. Maar thans: Friesland was gekocht; het was een gewoon, regeerbaar land gebleken, de Habsburgsche regeering wilde het hebben, zooals George van Saksen het bezeten had. En nam ze het niet, dan werd het niet niemandsland als weleer, maar dan was het voor Karel van Gelre. Een Geldersch stadhouder zetelde nu in Sneek, een Geldersch garnizoen lag in Groningen en hertog Karel voerde met de hertogen van Brunswijk onderhandelingen over een verdeeling van Edzard's gebied in Oost-Friesland. Mocht het hem gelukken zich voorgoed daar in de landen aan de Noordzee en in Groningen vast te zetten, dan zou hem stellig ook alles tusschen die streken en Gelderland in handen vallen: het heele Oversticht. Tot nu toe had de Habsburgsche regeering haar

best moeten doen om hem buiten het Nedersticht te houden, doch nu was hij bezig om een nog veel grooter gebied tegen haar in staat van tegenweer te brengen.

Om er een aan haar vijandelijken staat te stichten? Ze vreesde het waarschijnlijk en het was zeker zijn bedoeling. Inderdaad was het gevaar daarvoor niet zoo groot als het leek. Degenen, die zijn bijstand zochten en nog zouden zoeken, vreesden alle, evenals hijzelf, de Habsburgsche heerschappij. Maar niet, omdat dit juist de Habsburgsche was; zij waren bang voor den druk van een vorst in het algemeen en hoopten, dat hij hen daarvoor zou vrijwaren. Telkens, als hij zijn eigen gezag over hen trachtte te vestigen, zou blijken, dat de meesten evenmin zijn landsheerlijkheid wenschten als die van een ander en dat hij een staat beproefde op te bouwen op een negatie. Tegenover de Habsburgsche macht was hij, buiten Gelderland, slechts een leider van den onwil. Maar als zoodanig was hij nog gevaarlijk genoeg. Onder hem begon men zich Gelderland voor te stellen als het gewest der „gevreesden snaphane", vanwaar lieden uitreden, op „hooghe peerden" en „met blancken sweerden".

Zooals de hertog van Gelre zich hier tegenover Karel V plaatste, zoo ongeveer kwam koning Frans I v. Frankrijk in Europa tegenover Karel V te staan. In 1515 schenen de Italiaansche oorlogen afgeloopen: Milaan bij Frankrijk, Napels bij Arragon en Sicilië, andere voordeelen voor de meeste der overige groote deelnemers aan den strijd, dit was een resultaat, waarbij men zich, nadat zoo lang in allerlei combinatie de krachten gemeten waren, wel kon neerleggen. Doch in Jan. '16 stierf Ferdinand van Arragon, in Jan. '19 Maximiliaan en hun beider dood maakte Karel V tot bezitter eener monsterlijke nalatenschap. Bij de Nederlanden kreeg hij eerst Castilië, Arragon, Napels en Sicilië, daarna de Oostenrijksche erflanden — waarop echter zijn broeder Ferdinand ook aanspraken had — en in Juni '19 het Duitsche keizerschap.

Zóó machtig als men op het eerste gezicht zou denken, werd Karel daardoor niet. Hij kreeg een getal van meerendeels volkomen ongelijksoortige machtseenheden, die men niet tot een totaalsom samentellen kan. Nooit heeft hij de krachten van zijn verschillende staten tegelijkertijd voor zijn politieke doeleinden beschikbaar kunnen maken; van verscheidene kon hij zelfs met moeite iets gedaan krijgen voor zijn algemeene staatkunde.

Maar ondanks dit alles, zijn macht was toch zoo onevenredig groot geworden, dat schikkingen, als die over Italië, welke de vroegere krachtsverhoudingen weergaven, hem niet meer behoefden te binden.

Frans I werd ongerust, waarschijnlijk ook wel naijverig en voor Karel is de stelregel eener Bourgondisch-Nederlandsche politiek, dien in het bijzonder Chièvres hem geleerd had, nl. dat hij een oorlog met Frankrijk moest mijden, snel verouderd. Chièvres zelf zag na de keizerskeuze in, dat een breuk met Frankrijk onvermijdelijk werd. In '21 begon de reeks van oorlogen tusschen Frans I en Karel V, waarvan de vredes slechts wapenstilstanden zouden zijn en die tot na hun dood voortgeduurd hebben. Frans I zocht bondgenooten; ook zonder zoeken vond hij Karel v. Gelre: vriendschappelijke betrekkingen met hem waren reeds traditioneel geworden in de Fransche staatkunde. Maar van nu af werden de oorlogen, die deze uit zelfbehoud tegen Habsburg voerde, tevens een onderdeel van een Europeeschen oorlog tegen de Habsburgsche wereldheerschappij.

De omstandigheden, onder welke Karel V in Sept. 1517 uit Vlissingen naar Spanje vertrok, hadden veel van die, waaronder zijn vader Philips in 1506 uitgevaren was: in Spanje moeilijkheden, die om onmiddellijke overkomst van den nieuwen koning riepen; onduidelijkheid in de houding van den Franschen koning, wien men dan ook nu weer door een voordeelig tractaat in het gevlij gekomen was; hier in het Noorden ongeregelde en onbevredigende territoriale verhoudingen.

Eén zaak was nog vóór Karel's vertrek in orde gebracht: in het Sticht was de tamelijk kleurlooze bisschop Frederik van Baden vervangen door Philips van Bourgondië, den jongsten bastaard van Philips den Goede ('17—'24). Tot nu toe was deze admiraal geweest (1498—1517), thans werd hij in Utrecht tegenover Karel v. Gelre op post gezet. Daar had men de overdracht der bisschoppelijke waardigheid wel zien aankomen; Karel van Gelre had er voor gewaarschuwd, er was over vergaderd, maar men had niet geweten, hoe men er mee aan moest. Ten slotte had Karel V in '16 aan het Generaal Kapittel laten mededeelen, dat hij de zaak met de twee hoofdpersonen Frederik en Philips en ook met den paus al afgedaan had en dat hij goedkeuring door het Generaal Kapittel

wel wenschelijk, doch niet noodzakelijk achtte. In Mei '17 had de nieuwe landsheer zijn intocht gedaan.

In Friesland stond het minder goed. Frans I was aangenomen als middelaar in het geschil tusschen de beide pretendenten op dit gewest en de raadgevers van Karel V waren zeer bang geweest, dat hardhandigheid tegenover de Gelderschen daar den koning ontstemmen zou. In '16 had wel de Hollandsche stadhouder, Floris v. Egmond, met een vrij groote legermacht bijna geheel Friesland voor zijn meester onderworpen, maar begin '17 waren de meeste troepen teruggetrokken en de Gelderschen weer vooruitgekomen. Op de Zuiderzee belemmerden Geldersche en Friesche kapers, onder wie de bekende Groote Pier, den Hollanders de scheepvaart en in den zomer van '17 voerden zij een bende Gelderschen over, die plunderend trok over Medemblik, Alkmaar, Beverwijk en Amstelveen en eindelijk Asperen bezette. Deze euveldaad bekommerde Karel V en zijn raden nog, terwijl zij in Middelburg op gunstigen wind voor de reis wachtten. De herovering van Asperen en een wraaktocht over de Veluwe bevredigden eenigszins het wraak- en eergevoel, maar veel fierheid durfde Karel V zich toch niet veroorloven: enkele dagen vóór zijn vertrek naar Spanje sloot hij een wapenstilstand.

Het bestand werd gedurig verlengd: de kostbare verkiezingsactie voor het keizerschap in '19, een groote opstand in Spanje in '20 en '21, de naderende strijd met Frankrijk noodzaakten Karel V om vermijdbare oorlogen en oorlogsuitgaven uit te stellen. Juist gedurende die stilte echter kwam het misverstand tusschen den hertog van Gelre en zijn Friesche beschermelingen tot rijpheid. De hertog drong er op aan om tot erfheer te worden aangenomen met dezelfde inkomsten als de Saksers gehad hadden. Was het daarom te doen, slechts om „mutatie des tytels: alsdoen Sassens, nu Gelders"? Iemand als Groote Pier, „een groff simpel buir", maar toch geen gemeene zeeroover en van zins „om vry ende Fryes te wesen", gaf zijn kapersbedrijf op en vestigde zich als rustig burger in Sneek. Jancko Douwama en zijn vrienden wendden zich van Karel van Gelre af en tot Karel V; in '21 begonnen zij onderhandelingen met dezen. Bovendien Karel V was nu immers keizer en onder den keizer hadden de Friezen in de dagen hunner vrijheid altijd gestaan. Hun dierbaarste staatkundige overleveringen gingen terug op den eersten der keizers. Wel begrepen zij,

dat deze keizer tevens als landsheer aanvaard zou moeten worden, doch zij hoopten het zoo te kunnen plooien, dat men van hem in die hoedanigheid zoo weinig mogelijk bemerken zou.

Steden of landstreken waren evenwel in '21 voor Karel van Gelre nog niet verloren gegaan en hij begon nu de groote opening te dichten tusschen de beide deelen van zijn gebied. Zwolle, dat meende door den bisschop onbehoorlijk behandeld te zijn bij een geschil met de stad Kampen, koos zijn zijde; een deel der Overijselsche ridderschap werd tijdens een dagvaart gevangen genomen, Deventer door aanleg van een paar forten bedreigd. Tegen het einde van '22 verschafte hij zich door verovering van enkele plaatsen in Twente en van Koevorden een vrijen weg naar Groningen en hij hield Overijsel nu zoo omvat, dat steden en ridderschap een verdrag met hem sloten, waarin ze zich feitelijk afvallig van den bisschop verklaarden. Slechts enkele stadjes hielden zich er buiten. Terzelfder tijd verscheen de hertog persoonlijk in Groningen om zich door stad en Ommelanden te laten huldigen en om daar de reeds lauw wordende stemming te zijnen opzichte wat op te warmen; op de terugreis liet hij zich door etten (blz. CXXXIV) en gemeene buren van Drente trouw zweren. Hij kon zich, indien hij niet al te nauw keek, als heer van het gansche Oversticht beschouwen.

Maar in Friesland ging het verkeerd. De Friezen wisten nu, dat zij tusschen twee landsheeren te kiezen hadden. De hertog was voor hen als zoodanig het minst aantrekkelijk: hij bezat geenerlei legitieme aanspraken en geen macht, die imponeerde als die van den keizer met zijn vele rijken. Een groot deel der bevolking, beurtelings bezocht door de benden van den Habsburgschen en van den Gelderschen stadhouder, was de haar opgelegde noodzaak om twee heeren te dienen, reeds zóó moe, dat ze alleen maar berekende, wie van de beide haar het best tegen den ander zou kunnen beschermen. Nog in '22 dreven de Sneekers de Gelderschen uit de stad. Zelfs durfde de keizerlijke regeering op klacht van haar Frieschen stadhouder, Schenck van Toutenburg (sedert '21), die harer aanhangers op zij schuiven, welke eigenlijk van Friesland een soort adelsrepubliek onder het naamgezag van den keizer wilden maken. Jancko Douwama, den lastigen en weinig partijvasten betooger, zette zij gevangen. Zoodra Schenck wat meer troepen te zijner beschikking had — in het geheel nog maar een

paar duizend man — viel de heerschappij der Gelderschen in Friesland; in Nov. '23 capituleerde hun laatste stadje, Sloten, en verlieten zij Steenwijk, dat den toegang van het Zuiden af beheerschte. Het accoord, waarbij de verhouding tusschen Karel V en Friesland vast geregeld werd, is pas van Dec. '24; hij trad zoo ongeveer in de rechten, welke de Saksische hertogen vroeger bezeten hadden. Dat was eigenlijk minder dan wat een regeering als die van Karel V van haar onderdanen begeerde, voor de Friezen was het meer dan zelfs matige vrijheidsidealen toelieten; doch aan beide kanten wilde men voor het tegenwoordige den vrede en stelde zich maar het beste voor van de toekomst.

Ondanks dit succes in Friesland zat de centrale regeering te Brussel in '24 diep in de zorg. De groote oorlog met Frans I neigde nog niet tot een beslissing en zoog aldoor geld uit de Nederlanden. Men preste de gewesten tot vooruitbetaling op de loopende beden, men leende op de domeinen, maar voor den krijg tegen Gelre hield men slechts over de middelen der diplomatie en nu en dan een extra bede, die men den nabijliggenden gewesten, vooral Holland, door eindelooze overreding afperste onder voorgeven, dat de keizer voor hen een verdedigingsoorlog tegen hertog Karel voerde. Men had hem nu wel van één plaats weggedrongen, maar elders kon hij weer opduiken.

April '24 was bisschop Philips van Bourgondië gestorven; een montere oude heer, die niet naar het onbereikbare gestreefd had, maar het zich op zijn slot te Wijk bij Duurstede als man van de wereld en man van smaak zoo behagelijk mogelijk gemaakt had. De Geldersche en keizerlijke troepen, welke daarop aan de grens van het Nedersticht met de wapenen, en de gezanten van weerszijden, die in Utrecht met het woord den verkiezingsstrijd voerden, hieven elkaars invloed zóó wel op, dat de kapittels een eigen candidaat — tevens dien van de stad — tot opvolger durfden kiezen: Hendrik van Beieren. Een nederlaag zoowel voor de keizerlijken als voor de Gelderschen. Onzijdigheid van den Stichtschen landsheer tusschen Holland en Gelre bovendien, dat was een onvoorzien geval, waarop zij zich eens dienden te bedenken; spoedig sloten zij een wapenstilstand.

Beide regeeringen hadden nog deelen van het Oversticht onder zich: de keizerlijke Steenwijk, de Geldersche veel meer. In Over-

ijsel echter was 's hertogs macht sterk getaand; de IJselsteden waren hem afgevallen en evenals de Staten van het Nedersticht stonden ze nu aan den kant van Hendrik van Beieren. In Dec. '24 sloot hij met den elect — tot bisschop gewijd is Hendrik van Beieren nooit — een verdrag, waarbij hij zijn gedeprecieerde aanspraken op Overijsel (met uitzondering van Diepenheim) voor een groote schadevergoeding afstond. Ze werd hem op tijd en ten volle betaald. Misschien ware eenige mindere nauwgezetheid hem liever geweest, want zijn staatkunde tegenover zijn buren berustte niet op volkomen correcte verhoudingen.

Doch de zwarebelasting en voor deze schadeloosstelling leidden tot „commotien" binnen Utrecht. Gilden, geestelijkheid en ridders uitten er hun wantrouwen over het geldelijk beheer van den patricischen raad en deze moest in '25 wijken voor een oploop. Onder het nieuw ingestelde stadsbewind echter kregen de gilden weldra den boventoon; met instemming van den elect dreven zij verregaande eischen door [1]). Dientengevolge nogmaals een omwenteling, in '26. Kapittelheeren „int harnas", ridders en een deel der burgers versloegen hun tegenstanders in een straatgevecht en stelden een raad samen van hun eigen kleur. Het was tevens de kleur van de Staten van het Nedersticht, die immers bestonden uit kapittels, ridderschap, Utrecht en de kleine steden. De elect vond bijna nergens in het Nedersticht gehoorzaamheid meer; toen hij in '27 met gewapenden voor Utrecht verscheen, weigerde men hem den toegang. Een paar dagen later werd er Geldersche ruiterij binnengelaten. Als men vreemde hulp noodig had, leek Geldersche altijd toch nog minder gevaarlijk dan Hollandsche. De stemming trouwens was in het Nedersticht over het geheel zeer ongunstig tegenover Holland; sedert men in '24 den vandaar uit aanbevolen bisschop geweigerd had, waren de eeuwigdurende waterstaatsgeschillen met dit gewest aanhoudend in hatelijkheid toegenomen.

In dezelfde dagen hervatte Karel van Gelre zijn aanslagen op Overijsel. De drie groote steden, ernstig in gevaar, vroegen den elect om hulp, maar deze had niets te geven. Integendeel, met eigen middelen zou hij niet kunnen voorkomen, dat zijn tegenstanders in het Nedersticht hem feitelijk afzetten en den hertog

[1]) Vgl. Joosting, Charters betr. de gildebeweging te Utrecht in 1525 (Versl. en Meded. Oude Vaderl. Rechtsbronnen, IV 501).

als „erfbeschermheer" erkenden. Hijzelf had bijstand noodig en zocht die bij de keizerlijke regeering.

Deze aarzelde om het bestand met den hertog te verbreken; ten slotte zag de elect ook op tegen de zekerheidstelling, die van hem gevorderd werd. Want de vroegere Hollandsche graven hadden panden durven vragen; namens den nu regeerenden Hollandschen graaf werd nog meer geëischt, nl. „alle die temporale (wereldlijke) goeden" van het Sticht. Maar de nood drong en hij stemde toe (Nov. 27: verdrag v. Schoonhoven). De IJselsteden verzochten dadelijke hulp voor zich. En nu kwamen keizerlijke gezanten met een veel verder strekkend voorstel: zij zouden Karel V als landsheer aannemen. In Overijsel stond men er ongeveer zoo voor als in Friesland enkele jaren geleden. De vrijheid, welke men vroeger onder het zwakke bisschoppelijk bewind genoten had, was nu volkomen vergald, doordat men zich weerloos en onbeschermd voelde tusschen de strijdende vorsten. Dan maar onder Karel V, den machtige, die niet plagerig tegenover de steden behoefde te zijn, als de hertog zich dikwijls getoond had, en die landsheer was aan weerszijden van de zee vóór hen en keizer in het rijk achter hen. In Jan. '28 beloofden steden en ridderschap hem te zullen huldigen, als de elect het goedkeurde. Keizerlijke afgevaardigden beproefden nu hun overredingskracht op den elect, maar meer dan de zeer vreemde historische en kerkrechtelijke beweringen, waartoe zij zich soms tegenover zijn bezwaren verstoutten, werkte zeker wel zijn besef van eigen machteloosheid uit. Hij legde er zich bij neer, mits ook de paus het goedvond (Febr. 28: verdrag van Dordrecht).

Nu de uitvoering. Zonder veel moeite verdreef Schenck van Toutenburg de Gelderschen uit Overijsel. Maar inmiddels deed van Utrecht uit een schaar Gelderschen en burgers onder den bekenden Maarten van Rossem een welgeslaagden plundertocht naar den Haag. Dit feitelijke argument evenwel sloeg in bij de Staten van Holland: zij openden de beurs ruim. Evenzoo deden Antwerpen en 's-Hertogenbosch en een legertje kon nu uit Holland over de Veluwe Schenck tegemoet rukken. Ook de elect kreeg troepen. De Geldersche commandant in Utrecht daarentegen kon zich daar met zijn slecht betaalde mannen nog slechts staande houden door de ontmoedigde burgers te behandelen „mit zullicker hardicheyt, off zy halff vyande geweest waren". Eind Juni drongen de krijgs-

lieden van den elect er door verraad binnen en verdreven de Gelderschen, die nu het gansche Nedersticht ontruimden. Slechts kort — en op weinig grootmoedige wijze — genoot de elect van zijn zege. Weldra eischten de keizerlijken afbetaling, het toegezegde pand òf, beter nog, overgave van de wereldlijke macht over het Nedersticht aan den keizer. Hij had slechts het laatste om af te staan.

Evenals vroeger in Friesland was de schijnbaar geduchte militaire macht van den hertog in Overijsel en het Nedersticht door den stoot van kleine legertjes ineengevallen. Maar deze was opgebouwd om een weinig krachtig staatje en de bevolking van het buitengebied moest ze zelf vrijwillig, of — en daartoe kwam het vroeg of laat — gedwongen in stand houden. Bovendien Frans I hielp niet; hijzelf was bezig zijn tweeden oorlog tegen Karel V ('27—'29) te verliezen. Reeds in '27 hadden keizerlijke troepen Rome bestormd en 's konings bondgenoot, paus Clemens VII, machteloos gemaakt.

Gelderland zelf liep nu gevaar; Hattem, Elburg en Harderwijk waren al veroverd, Tiel werd belegerd; voor „scerp vliegende oirloge" in Gelre wilden de Staten van Holland wel wat langer de troepensoldij betalen; in Oct. '28 sloot hertog Karel dan ook te Gorinchem den vrede. Voortaan zou hij Gelre en Zutfen in leen, Drente met Groningen en Koevorden benevens de Ommelanden in erfbeheer houden van Karel V, aan wien dit alles zou overgaan, zoo hij geen wettig oir naliet. Daarmee erkende hij zijn nederlaag. Voortaan kon hij van het Nedersticht, van Overijsel en van Friesland uit in bedwang gehouden worden en zijn landen zou hij voor zijn wachtenden vijand bewaren — want het was wel zeker, dat hij geen wettige kinderen meer zou krijgen. Nog in dezelfde maand October droeg de elect ten overstaan van de Staten van het Nedersticht daar de wereldlijke macht aan Karel V over.

Wat nog restte, was: het gebeurde kerkrechtelijk te doen wettigen. Op zoo iets hadden de vroegere Hollandsche graven nooit eenig uitzicht gehad. Herhaaldelijk hadden zij een bisschop en een deel van zijn land overweldigd; Philips van Bourgondië en zijn nakomelingen hadden de bisschoppen van Utrecht bijna aangesteld als hun stadhouders, maar een middel om de feitelijke overheersching om te zetten in een wettige heerschappij scheen hun en hun opvolgers voor eeuwig ontzegd (blz. CLXX). Doch op dit oogenblik stond

de graaf van Holland als de oppermachtige in Italië tegenover een paus, die vernederd was in zijn stad en zijn staat, en wiens familie — die der Medici's — balling was uit haar vaderstad Florence, waar zij geregeerd had. In Aug. '29 heeft Clemens VII de overdracht der temporaliteit goedgekeurd.

De bisschoppelijke staat, die schepping der Duitsche koningen uit de 11e eeuw, verdween; de eeuwenlange strijd van de bisschoppen met hunne buurvorsten was ten einde. Uit was het ook met de onafhankelijkheid der stad Utrecht en met de gildenmacht daar. Rechtspraak en bestuur kwamen aan een door den landsheer te benoemen magistraat, de gilden werden bedrijfsvereenigingen zonder politieke macht. Men kan het heilzaam vinden, dat de particularistische trots der stad gebroken dat zij gedwongen werd tot vrede met anderen en tot een innerlijke rust, die zij zichzelf nooit had kunnen opleggen; maar zij werd daarvoor beroofd van veel, wat haar oude, zij het dan ook smartelijke glorie geweest was. Haar tijd als middeleeuwsche stadsgrootheid was voorbij.

Op de vazallentrouw van Karel van Gelre viel allerminst te rekenen; zijn haat sliep niet, maar wachtte. Voorloopig heerschte er kalmte; Frans I had in '29 met Karel V te Kamerijk vrede gesloten; van de gebeurtenissen in Duitschland, waar Karel tevergeefs de kerkelijke eenheid zocht te herstellen, van het Turkengevaar, van de politieke beroeringen, die nog elders door 's keizers staten gingen, hoorde men hier slechts het verre geluid.

Maar in een welgeregeerd land waren destijds nog vreemde gebeurlijkheden mogelijk. In '31 verscheen Karel V's zwager, Christiaan II van Denemarken, die in '23 uit zijn land verdreven was en sedert dien tijd tevergeefs op 's keizers hulp gewacht had, met een huurleger in Holland en wilde den steden daar de middelen voor den overtocht naar Denemarken afpersen. Noch de keizer, die zich niet onverhoeds en gedwongen in een staatkundig avontuur wilde verwikkelen, noch de steden, welke zich ongaarne vijanden maakten in het Noorden, hadden lust hem behulpzaam te zijn. Doch op maatregelen van geweld was men niet voorbereid en list vermocht evenmin als overreding iets tegen den ongenoode, die inmiddels op den boer teerde en „de geheele platte landen bijster'' dreigde te maken. Hij kreeg transportschepen en geld. De keizer vergenoegde zich er mee, dat zijn naam althans niet genoemd

werd in de desbetreffende overeenkomsten; de steden met handelsprivileges, welke Christiaan hun toezegde. Tot aller verluchting raakten eind Oct. de koning met zijn legermacht „alle te samen te zeyle uuyt Vlie"; voor den keizer al mede, omdat hij vreesde voor „quelque sinistre intelligence avec le duc de Gheldres."

De Hollanders hadden op een verkeerde kaart moeten zetten: Christiaan's onderneming mislukte ten eenenmale en hijzelf verdween voor zijn geheele verdere leven in een kerker. Holland, vooral Amsterdam, kreeg het met zijn tegenstanders te kwaad: met Frederik I, die Christiaan's plaats in Denemarken ingenomen had en meer nog met Lübeck, dat het er nu op toelegde den Hollandschen handel te treffen. Een paar jaar lang zat de vaart naar het Noorden telkens vast en een in '33 door Holland uitgezonden kapervloot richtte slechts schade aan zonder de handelswegen te heropenen. Toen eindelijk in '34 Lübeck inbond, kwam toch nog niet die vastheid in de politieke verhoudingen, welke voor een geregeld handelsverkeer noodig was. Op Frederik I's dood in '33 volgde nl. een langdurige troonvacature in Denemarken en pas langzamerhand kreeg Frederik's zoon Christiaan III in den strijd van partijen en pretendenten de overhand. Geheel verschillend stonden tegenover deze aangelegenheden Holland, dat slechts de wegneming van handelsbeletselen wenschte, de andere gewesten, die daar weinig om gaven en gedeeltelijk zelfs hun naijver op Holland toonden, en de keizer, die er nu over dacht de Scandinavische landen onder zijn staatkundig toezicht te brengen. In '36 liet hij — op eigen kosten, want Holland noch de andere gewesten wilden er iets toe bijdragen — een vloot uitrusten ten einde zijn eigen trooncandidaat tegen Christiaan III te steunen. Schenck v. Toutenburg wierf daarvoor een legertje. Om deze voorbereidingen te storen trad Christiaan III in verbinding met een zwervende schaar landsknechten, die nu door Overijsel en Drente ging stroopen en zich ten slotte nestelde in Appingedam.

Zat Karel van Gelre hier weer achter? Men vermoedde het. Ook in Groningen, waar de dreigende eischen, die de hoofdman der knechten in Appingedam liet hooren — o.a. den bouw van een blokhuis binnen de stad — klonken als opdrachten, hem door den hertog gegeven. Want al lang had deze moeite om de stad in bedwang te houden. Nu viel ze van hem af; in Juni '36 stelde zij zich onder Karel V, en met haar de Ommelanden. De garnizoenen van

Appingedam en Koevorden werden enkele maanden later door Schenck met geweld gedwongen zich over te geven.

In Juli had Karel van Gelre zich inderdaad openlijk met Christiaan III verbonden, maar deze was thans meester in zijn rijk en hij zag uit naar verzoening met den keizer, die zelf weer midden in een oorlog met Frans I zat ('36—'38). Nog in Dec. '36 sloot de hertog te Grave vrede met Karel V; voor den afstand van Groningen, de Ommelanden en Drente kreeg hij geld; in Gelderland zou de opvolging blijven, zooals zij te Gorinchem bepaald was.

's Hertogs kwade trouw bij het sluiten van deze overeenkomst ging de maat van oneerlijkheid, welke men tegenover politieke vijanden wel eens geoorloofd acht, verre te buiten. In '34 toch had hij met Frans I een verdrag gesloten, waarbij hij dezen de opvolging in Gelderland beloofd had. In '37 trachtte hij dit door de Staten van Gelre en Zutfen te doen bekrachtigen. Maar deze weigerden, ondanks dreigementen en troepenbewegingen. Niet echter, dat zij eindelijk nu wel Habsburgsch wilden worden. Integendeel, zij onderhandelden met Johan III van Kleef en Gulik, en in Jan. '38 namen zij hem en zijn zoon Willem als beschermheeren, den laatste als opvolger aan. Kort daarna, 30 Juni '38, stierf Karel v. Gelre, bitter gestemd tegen zijn eigen onderdanen. Een hard en listig man, in de levenslange veete voor zijn aangeërfd recht tevens bondgenoot van degenen, die hun staatkundige zelfstandigheid verdedigden tegen een overmachtige monarchie, maar te zeer bevangen in zijn vorstelijke zelfzucht om den strijd tegen een vorstenhuis te veredelen tot een oorlog voor de vrijheid.

Door zijn dood en dien van Johan III ('39) werd hertog Willem heer van Gelderland, Kleef, Gulik en nog enkele kleine staatjes, samen een vrij gesloten, omvangrijk gebied aan den Nederrijn. Karel V aarzelde om hem aan te tasten, te meer omdat hij vreesde daardoor met de Luthersche vorsten in Duitschland in conflict te geraken. Nog gevaarlijker werd hertog Willem, toen in '42 opnieuw de oorlog met Frankrijk uitbrak. Christiaan III v. Denem. stond aan Frans I 's zijde en beide vonden medewerking bij Willem v. Kleef. Van den zeekant en van de landzijde werden 's keizers landen hier bedreigd. Maarten van Rossem plunderde in Brabant tot vóór Antwerpen en veroverde Amersfoort. Karel V werd bang, dat Willem hervormd zou worden en zich openlijk bij de Duitsche Protestantsche vorsten aan zou sluiten. Voor welk een oorlog zou

hij hier dan misschien komen te staan? Nu draalde hij dan ook niet langer. Een veldtocht, dien hij persoonlijk van Bonn uit ondernam, werd een zegetocht: na twee weken reeds smeekte Willem om genade en stond Gelre en Zutfen af (7 Sept. '43: verdrag van Venloo).

Eindelijk — het was juist 70 jaar geleden, dat Karel de Stoute met kort geweld Gelderland schijnbaar voorgoed bij zijn staten ingelijfd had.

Literatuur: Vgl. vorige §§. Voorts LANZ, *Correspondenz des Kaisers Karl V*, 3 dln. (Leipz. 1844—'46); DEZ., *Staatspapiere z. Gesch Kaisers Karl V* (Stuttg. 1845); DEZ., *Aktenstücke u. Briefe z. Gesch. Kaiser Karls V.* (Monum. Habsburgica II[1]; Weenen 1853).

BAUMGARTEN, *Geschichte Karls V*, 3 dln. (Stuttg. 1885—'92); ARMSTRONG, *The emperor Charles V*, 2 dln. (met veel lit.; 2e dr., Londen 1910); HENNE, *Hist. du règne de Charles Quint en Belgique*, 10 dln. (Bruss. en Leipz. 1858—'60); THEISSEN, *De regeering van Karel V in de Noord-Nederlanden* (Ned. Hist. Biblioth. VI, Amst. 1912); WALTHER, *Die Anfänge Karls V*, (bov. blz. CCLXXXIV).

Holland en Zeeland: *Holland onder de regeering v. keiz. Karel V* (= Register v. dagvaarten der Stat. v. Holland 1525—'60; Amst. 1791); *Goudsche Vroedschapsresoluties* (bov. blz. CCLXXXIV). Vervolgen op de *Divisiekroniek* (waarover Muller, Lijst v. N.-Nederlandsche Kronijken 19); REYGERSBERGEN, *Chroniik v. Zeelandt* (uitg. d. V. Boxhorn in 2 dln., Middelb. 1644).

Het Sticht: Vgl. vorige §§. Voorts DODT V. FLENSBURG, *Archief v. kerk. en wereldl. geschied., inzond. v. Utrecht* I[2] (1524—'28; Utr. 1838); *Collectanea v. Ger. Geldenhauer Noviomagus* (uitg. d. Prinsen in Werk. H. G. IIIe S. 16, waarin ook blz. 223: *Vita Philippi a Burgundia*. Vgl. PRINSEN, *Ger. Geldenhauer Noviomagus*, 's-Grav. 1898); HEDA; HENRICAE AB ERP.... *annales vernaculi* (—1548; uitg. d. Matthaeus in Analecta 4°, I 86); *Gedenkschriften v. Jhr. Herberen v. Mijnden* (—1552; uitg. d. S. Muller Fzn. in Bijdr. en Med. H. G. XI, 1); HENRICUS BOMELIUS, *Bellum Trajectinum* (uitg. in Werk. H. G., N. Ser. 28); LAMBERTUS HORTENSIUS, *Secessionum civilium Ultrajectinarum libri septem* (uitg. d. Buchelius met Beka en Heda; Utr. 1643); BROM, *De houding v. d. H. Stoel bij de secularisatie v. h. Sticht*, 1528—'32 (Bijdr. Vad. Gesch IV[8] 319. Vgl. van denz. III[10] 125: *Een protest tegen de overdracht v. h. wereldl. gebied der Utr. bisschoppen*).

Overijsel: V. DOORNINCK, *Overijssel onder Karel V. uit offic. registers en daarbij beh. acten* (Dev. 1889); NAGGE, *Historie v. Overijssel*, II (1520—'72; uitg. d. Hoefer voor de Vereen. v. Over. Regt en Gesch.; Zwolle 1908).

Friesland en Groningen. Vgl. blz. CCLXXXIX. Voorts *Meinert v. Ham, Onderh. tusschen de regentes Maria en Groningen 1536* (uitg. d. Asch v. Wijck in Kron. H. G. II[7] 342); BOELES, *Groningen en de Ommel. onder de heersch. v. Karel V* enz. (Bijdr. t. d. gesch. en oudh. v. Gron. II 85).

Gelderland: NIJHOFF, *Gedenkwaardigheden*, VI, 2 en 3 (1514—'38; Arnh., 1862, '75); HEIDRICH, *Der geldrische Erbfolgestreit 1537—'43* (Beitr. z. deutschen Stadt- und Territorialgesch. I[1]; Kassel 1896).

Verhouding tot het Noorden: HÄPKE, *Niederländ. Akten u. Urkunden z. Gesch. d. Hanse u. z deutschen Seegeschichte* I (1531—'57; München—Leipz. 1913); DEZ., *Die Regierung Karls V. und der europäische Norden* (Veröffentlichungen der freien u. Hansestadt Lübeck III; Lübeck 1914).

Literatuur:

v. Alfen: Nordig bericht bij de Corresp. de Mar[illegible]
d'Autriche (. Bijdr. Vad. Gesch: 6de R. V. (1[illegible]

§ 11. Staatkundige organisatie der Nederlanden (1515—ca. '60).

1543: Vereeniging van al de Nederlanden onder Karel V. „Al de Nederlanden", men lette er wel op, is in den zin, waarin men het hier neemt, een begrip, dat nu pas ontstaat. Nog geen menschenleeftijd geleden, stonden die gewesten, welke men wel „de ontbrekende" pleegt te noemen, vreemd en ten deele vijandig naast de Bourgondische statengroep. De voorspelling, dat zij over een dertig jaar daarmee onder één landsheer zouden staan, zou daar toen in de meeste rechtmatige verwondering en in alle ergernis verwekt hebben. De strijd tot verwezenlijking van haar recht op Gelderland — geen natuurlijk, maar een formeel, afgetroggeld recht — had de regeering den kant van het Noorden opgedreven. Daarom had zij het Sticht Utrecht en niet Luik geseculariseerd, ofschoon dit al veel vroeger daartoe voorbestemd scheen (blz. CCXXVII, CCLIII), en van Friesland bemachtigd, wat zij tegenover Karel van Gelre en voor het behoud van het Sticht noodig had. Haar aanspraken gingen hier verder; zeker ook tot over het graafschap Oost-Friesland. Trouwens de meening, dat zij nu „de Nederlanden", d.w.z. iets volledigs had, was zij niet toegedaan. In '48 verwierf zij nog het graafschap Lingen in Westfalen, en bij meer dan één gelegenheid toonde zij, dat ze hier in het Oosten nog vele ongestilde begeerten had. Maar in elk geval, zij bezat nu een aantal staatjes, die zij bijeenhouden kon, zonderdat daarin meer het ongedelgde recht van een anderen landsheer zou gaan gisten, en die zij dan ook bijeengehouden heeft — voor eenige tientallen jaren.

Er was een duidelijke tegenstelling tusschen oud en nieuw. De gewesten, welke sedert Philips den Goede vereenigd waren, de „patrimoniale", vormden een kerngroep: uit hun afgevaardigden bestonden de Staten-Generaal, zij samen brachten generale beden op. Slechts één- of tweemaal, voor een plechtigheid, zijn alle gewesten tot een vergadering der Staten-Generaal opgeroepen: bij den afstand van Karel V en waarschijnlijk in '59 bij het afscheid van Philips II vóór zijn vertrek naar Spanje [1]). De nieuwe waren er geenszins op gesteld om in die gemeenschap te worden opgenomen: zij hadden een landsheer aanvaard, maar niet het deelge-

[1]) Vgl. Zijp, Het Hof van Gelderland 59. Luxemburg nam aan de vergaderingen der patrimoniale gewesten geen deel.

nootschap aan een statenbond. Zonder veel succes heeft de regeering getracht Utrecht (d.i. het Nedersticht), dat zij met Holland en Zeeland onder één stadhouder gesteld had, bij de patrimoniale gewesten te voegen. Die later toegevoegde landjes stonden ook anders tegenover hun vorst dan de patrimoniale: de landsheer was er niet zoo vanzelf sprekend heerscher als elders; zijn macht berustte er niet op een door den tijd geheiligde traditie, maar op vrij onlangs gesloten tractaten, waaraan zij nog telkens zijn maatregelen toetsten om te zien, of hij geen contractbreuk beging. De centrale regeering bleef voor hen een macht in de verte; voorname en geleerde heeren daar in het Zuiden, menschen van een ander slag. Ten N. van Gelderland heeft men Karel V nooit gezien, een landvoogdes slechts éénmaal.

Eenheid en eenheidsgevoel tusschen de patrimoniale gewesten namen gestadig toe. Doch Holland bleef er het leelijke eendje, dat echter steeds duidelijker zijn zwanennatuur vertoonde. Toen de keizer in '34 voorstelde, dat de gewesten een „unie" zouden sluiten, d.w.z. zich verbinden om een eenheid te vormen tegenover het buitenland, weigerde Holland, „want anders, alst oirloghe in Vranckryck ware, soude alle tgelt van de beede van Hollandt moeten gaen in de ander landen." Een oorlog met Frankrijk ging Holland weinig aan; het had zijn belangen elders. „Beter ware aliantie gemaect mit Brabant, Hollant, Vrieslant, Overyssel ende Nedersticht".

De nieuwe gewesten hadden zich — behalve Friesland, waar het onduidelijk gelaten was — aan Karel V onderworpen als hertog v. Brabant en graaf v. Holland. Maar de oorlog tegen hen was grootendeels van Holland uit en met Hollandsche middelen gevoerd en na de verovering van het Nedersticht had het geeischt, dat dit bij Holland ingelijfd zou worden. In dit alles bespeurt men reeds de eerste kindsbewegingen van den nog ongeboren uniestaat, die eenmaal uit de Bourgondische monarchie zal voortkomen.

Over alle gewesten spande zich de macht uit van den gezamenlijken landsheer. Meer dan eens heeft de keizer er over gedacht ze tot een koninkrijk te maken, maar er kwam niet van. Het zou zijn onderdanen ook moeilijk gevallen zijn hem in een waardigheid te erkennen, waardoor hij niet meer enkel boven hen staan zou als hun gewestelijke landsheer. Wel namen zij in '49 de Pragmaticke

Sanctie aan, welke een gelijke successie invoerde voor alle gewesten, zoodat ze niet meer door erfopvolging zouden kunnen worden gescheiden.

Een nieuwe monarchie lag tusschen Frankrijk en Duitschland, tusschen de beide groote rijken, waarin de staat van Karel den Groote zich gesplitst had. Van Frankrijk was ze volkomen losgemaakt: door zijn oorlogen had Karel V Vlaanderen en Artois van de leenheerlijkheid der Fransche koningen en van onderschikking aan het Parlement van Parijs bevrijd. Een staatsrechtelijke erkenning, dat de landen met het Duitsche rijk niets meer te maken hadden, zou ook feitelijk juist geweest zijn. Maar Karel V preste in '48 den rijksdag van Augsburg om hen alle tezamen als Bourgondischen kreits in het rijksverband te vereenigen. Hem dreef daartoe egoïsme: de gewesten zouden voor een geringe bijdrage 's rijks bescherming genieten en buiten de jurisdictie van het rijkskamergericht staan. Een onbelangrijk besluit overigens, al heeft men er zich wel eens op beroepen. De rijksstenden bleven ongeneigd om voor zoo geringen prijs de beschutting van 's keizers erflanden, vooral tegen Frankrijk, op zich te nemen en de gewesten hadden niets op zelfs met een bevoorrechte positie in het rijk. De bijdrage werd slecht betaald en Friesland, dat zich anders nog wel eens verbeeld had als rijksland onmiddellijk onder den keizer te staan, heeft de bepalingen van Augsburg nooit willen goedkeuren. Als eenheidsmaatregel beteekenden zij natuurlijk ook niets.

Vertegenwoordigd werd de meest afwezige landsheer door een landvoogdes: eerst 's keizers tante Margareta (officieel aangesteld in '19); na haar dood diens zuster Maria, koningin-weduwe van Hongarije ('31—'55). De toenemende omvang en ingewikkeldheid van het algemeen bestuur leidde tot verdere splitsing van den hofraad (den dikwijls z.g. Conseil Privé). In '31 werden ordonnanties uitgevaardigd voor een Raad v. State (Conseil d'Etat), een Geheimen Raad (Conseil Privé) en een Raad v. Financiën (Conseil des Finances). Een raadscollege voor het beheer van 's vorsten financiën bestond al vroeger; het kreeg in '31 slechts een nieuwen naam en een nieuwe instructie. In den Geheimen Raad echter werd een sectie van den hofraad zelfstandig. Dit college, uitsluitend samengesteld uit juristen, dat dagelijks op vaste tijden vergaderde, werd het voornaamste regeeringsinstrument en behield weer den naam van het moedercollege, van den Conseil Privé (vgl. blz. CCLXXVI).

Het ontwierp en redigeerde verordeningen, privileges en dgl., adviseerde in „genadezaken", besliste omtrent wetsuitlegging. Ofschoon het geen eigen wil had tegenover de landvoogdes, had het toch grooten invloed, doordat het haar meeste wilsuitingen voorbereidde en daaraan vorm gaf. Tot den Raad van State, het overblijvende deel van den hofraad, behoorden slechts hooge edelen; hij werd gehoord over „les grandz et principaulx affaires", over zaken van algemeen regeeringsbeleid.

Den Raad van State had de regeering niet volkomen in bedwang. In de Bourgondische monarchie, waar de dynastie tamelijk jong en de vorstenmacht over de verschillende deelen nog niet tot een vast geheel vergroeid was, moesten de grooten door den heerscher ontzien worden en meer nog door een landvoogdes. Maximiliaan en Margareta hadden indertijd ondervonden, hoeveel van hun welgezindheid af kon hangen. Aan een regeering, die hun hun eer liet, leenden zij het aanzien van hun naam en den socialen invloed van hun uitgestrekt familiebezit. Doordat hun goederen over de Nederlanden verspreid lagen, door hun leven in de Europeesche beau monde, hun deelneming aan ambassades en veldtochten, waren zij meer dan gewestelijke deftigheden; veeleer een soort groot-burgers in de wordende monarchie, de toongevende nationalisten van den nieuwen staat. De regeering bleef hen met voorzichtige onderscheiding bejegenen, maar landvoogdes Maria begon den Raad van State toch al wat op een afstand te houden.

Uit deze Zuidnederlandsche grooten — ook de Egmonden werden Zuidnederlanders — werden tevens de stadhouders gekozen. Deze vervingen den landsheer in één of meer gewesten: één in Holland, Zeeland en Utrecht, één in Gelderland, één in Friesland, Groningen, Drente en Overijsel. Uit hun positie blijkt ook eenigszins, dat de monarchie nog een veelheid van landsheerlijkheden was; zij vertegenwoordigden den vorst onmiddellijk en waren niet vormelijk ondergeschikt aan de landvoogdes. Onder Karel V gaf dit echter nog geen practische bezwaren. Verscheidene stadhouders waren lid van den Raad van State, of hadden er als Vliesridder — dit waren zij doorgaans ook — toegang, indien zij zich bij de landvoogdes bevonden. Daar hielden zij zich veel op; ze hadden of bouwden zich statige woningen in Brussel. Iemand als Schenck, van andere en lagere afkomst, mocht zich wat nauwer

hechten aan het gouvernement, dat hijzelf gevormd had, de meesten bleven in den hofkring.

In het gewest stond den stadhouder ter zijde een Hof, raadsen in de eerste plaats, rechtscollege. De Saksers hadden er een in Friesland opgericht, in de andere nieuwe gewesten moest het gevormd worden. Utrecht kreeg zijn „overste raid", een hof, in '30. De regeering had en hield dit veroverde gewest te goed onder den duim dan dat ze zich aan weerzin tegen zulk een nieuwe instelling behoefde te storen. Groningen had uit den tijd zijner grootheid nog de „hoofdmannenkamer", stedelijke rechters, recht doende in Ommelande zaken. Bij het tractaat van '36 had de regeering zich de benoeming van den voorzitter daarvan bedongen. Als zoodanig fungeerde eerst de stadhouder zelf, later een „luitenant". Volgens het verdrag van Venloo zouden in Gelderland nevens den stadhouder aangesteld worden een kanselier en raden. Dit hof ontving een instructie in '47. Eerst liet men het tamelijk wel geworden, maar in '54 bij gelegenheid van een verzoek om een bede kwamen hevige klachten los over machtsaanmatiging van dit lichaam. Er begon een bijna onafgebroken, hardnekkige strijd van de Staten tegen dit college, dat volgens hen voortdurend inbreuk maakte op het verdragsartikel, hetwelk den inwoners het behoud van privileges, rechten en gewoonten verzekerde. In '60 sloten zij een „unie" en stelden een vaste commissie in om het Hof in het oog te houden; Zutfen trad na eenige aarzeling in '64 toe. Van toen af nam het verzet een vorm aan, die deed twijfelen, of de regeering wel ooit meer nut dan last van het Hof zou hebben. In Overijsel liep het nog ongelukkiger met het hof, dat in '54 voor dit gewest en Drente opgericht werd: „cancelers mit haer raden hebben noeit in de landen van Overijssel eenige maniere van gerichte mogen gebruicken, noch bot noch verbot" (= recht om te verordenen). Ook hier een voortdurend beroep op het onderwerpingstractaat, dat behoud van rechten en rechtsgewoonten toegezegd had. Die nieuwe gewesten hielden iets van een staatsrechtelijke buitenbuurt, waar men moeite heeft met het algemeene moderne stratenplan. Trouwens in de patrimoniale gewesten was ook nog lang geen regelmaat, doch daar begon ze te komen.

Deze regeering lette meer dan vroegere op haar rechten. Verbriefde, door haar zelf gegeven of bevestigde privileges, ook dui-

delijk erkende rechten van anderen ontzag zij wel, maar zorgvuldig waakte zij over hetgeen er dan nog voor haar overbleef. De benoeming van schouten, die van schepenen en raden, voorzoover zij ze bezat of aan zich kon trekken ,liet zij zich niet ontglippen; verpande rechten en ambten loste zij ondanks haar geldgebrek; aan de rekenplicht harer ambtenaren hield ze de hand en de stedelijke financiën zocht zij onder haar toezicht te krijgen; zij tornde aan de belastingvoorrechten van adel en geestelijkheid. Nog veel meer wilde zij: over het algemeen grootere gelijkheid en daardoor gemakkelijker regeerbaarheid. Een ver ideaal was nog één algemeen landrecht voor alle gewesten, dat alle bijzondere privileges zou opheffen. Gaarne zou zij algemeene en dan liefst blijvende belastingen ingevoerd hebben, doch zelfs voorstellen om een bede voor enkele jaren door een generaliteitsbelasting te doen opbrengen en niet bijdragen, die elk gewest op zijn manier vond, stuitten op onverholen wantrouwen.

Het aantal centrale instellingen was weinig toegenomen. De opperste regeeringsraad was nu verder en scherper gesplitst; men had reeds den Grooten Raad als hoogste gerechtshof en een staand legertje, de „benden van ordonnantie" (blz. CCLIII), nu voornamelijk gerecruteerd uit den lageren, ingeboren adel; sedert 1487 bestond er een admiraal-generaal, die evenwel in Holland, het schepenrijke gewest, slechts als zoodanig erkend is geweest, zoolang hij daar tevens stadhouder was. Doch in dat alles bemerkt men niet duidelijk het stijver aantrekken van het centrale bewind. Dat geschiedde door de ambtenaren, die meer en meer den staat beheerschten voor den vorst. Ambtenaren van die in de laatste eeuwen steeds talrijker wordende soort, wier positie in de wereld berustte op de aanstelling van den vorst en wier machtsbegeerte zich met de zijne vereenzelvigde. Zeker ,er waren nog in ons oog vreemde gebruiken: de regeering verpachtte nog ambten en zelfs de hoogst geplaatsten achtten het geen onkieschheid om geschenken aan te nemen voor ambtelijke diensten, maar dat zijn kenmerken van een nog eenigszins primitief, niet van een corrupt staatswezen.Samen vormden die ambtenaren een gestadig opdringende macht, die de landen meer en gelijkmatig toegankelijk zocht te maken voor den wil der centrale regeering. Zij kwamen steeds meer naar voren: in de gewestelijke hoven werden de adellijke, ingeboren raadsheeren overvleugeld door de juristen-raads-

heeren, die de regeering bij voorkeur buiten het gewest koos, en men krijgt wel eens den indruk, dat deze liever werkte met den procureur-generaal of den president van het Hof dan met den stadhouder.

Den onderdanen kwamen deze veranderingen stellig ten goede, de grootere regeeringsijver sloot ook in zich grooter regeeringszorg en ten slotte, de regeering, die, als het er op aankwam, maar over weinig stoffelijke dwangmiddelen beschikte, was niet onbuigzaam; in bijzaken gaf ze wel toe. De gewoonte van stricte en onmiddellijke gehoorzaamheid aan overheidsbevelen bestond toenmaals nog in geen enkelen staat.

Op één punt evenwel kende de regeering, kende althans de keizer hier geen toegeven nl. op het stuk van den godsdienst. Luther had hier weinig volgelingen; onverschilligheid voor de kerk echter was algemeen, onrechtzinnigheid trof men aan in allerlei schakeering. Neiging tot verzet in daden toonden alleen de wederdoopers. Maar meer nog dan dat zij revolutie maakten, verwachtten zij die: in hen leefde de gedachte aan een Godsrijk, dat op komst was. In '34 en '35, toen Munster zich in de macht van hun leiders bevond en zichtbaar voor hen op aarde stond als het nieuwe Sion, was de vrees voor omwenteling vooral in Holland en Friesland soms zeer levendig. Inderdaad kwamen de kleine burgerijen en hier en daar het landvolk op onheilspellende wijze in beweging. Doch toen Munster gevallen was en gebleken, dat men met geweld het rijk van Christus niet kon bereiden, legde het anabaptisme langzamerhand de wapenen af en de wederdoopers werden wachtende, weerlooze geloovigen. Zij golden als de gevaarlijkste ketters, maar de regeering maakte anders niet veel onderscheid tusschen soorten van ketterij, zooals blijkt uit de plakkaten, die van '21 tot '50 steeds strenger werden en nauwlettender op alle mogelijkheid van afdwaling. Bekeerd werd daardoor wel niemand, maar weerhouden zoovelen, dat de landen uiterlijk katholiek bleven.

De regeering stuitte hierbij niet slechts op den onwil van velen — soms van haar eigen ambtenaren —, die òf van ketterij òf van hun kettersche medemenschen niet voldoenden afkeer hadden, maar ook op staatkundig verzet. De godsdienstplakkaten toch bevatten eenzijdig van hoogerhand ingevoerd strafrecht, niet altijd in overeenstemming met het bestaande en, met name in de bepalingen op de confiscatie van het goed der veroordeelden, dik-

wijls strijdig met bepaalde privileges. Bovendien, de regeering stelde inquisiteurs aan en zond commissarissen uit, wier volmachten het gezag der plaatselijke overheden — ook dat van de kerkelijke — feitelijk beperkten, en ze trachtte haren onderdanen het zoo hoog gehouden recht te benemen, om voor hun „natuurlijken rechter" te recht te staan, als zij dezen niet vertrouwde. Op geen gebied misschien werd de verdediging tegen de centralisatie hardnekkiger gevoerd dan op dat van de ketterbestrijding.

Veel minder eerbied dan voor het oude kerkgeloof, had de regeering voor de bestaande kerkelijke inrichting, welke trouwens voor verdediging van het katholicisme volkomen onvoldoende was. Scherper toezicht, bekwame ijverige bisschoppen, kleinere bisdommen waren daarvoor noodig. Haar verdere wenschen dienaangaande vielen samen met haar staatkundige idealen; zij begeerde de gewesten samengevat tot een kerkelijke eenheid, waarop geen buitenlandsch machthebber — behalve dan voor geloofszaken de paus — vat zou hebben en die zij zelf zou beheerschen. Nu reikten vreemde bisdommen binnen haar gebied: zoo Munster over de Ommelanden tot in Friesland en in het graafschap Zutfen, Osnabrück over Westerwolde, Keulen over het Land van Maas en Waal en in Opper Gelre. Alle gewesten behoorden onder buitenlandsche aartsbisdommen: Keulen, Reims en Trier. Dat was voor de regeering even onduldbaar als rechtspraak van het Parijsche parlement of het Rijkskamergericht binnen de Nederlanden.

Eindelijk, in '59, kwam na lang overleg met den paus een kerkelijke reorganisatie tot stand: voortaan 18 bisdommen in de Nederlanden, waarvan 3 aartsbisdommen: Mechelen, Kamerijk en Utrecht. Onder Utrecht zouden staan de bisdommen: Leeuwarden, Groningen, Deventer, Haarlem en Middelburg; onder Mechelen o.a. 's-Hertogenbosch en Roermond. Alle aartsbisschoppen, behalve dien van Kamerijk, en alle bisschoppen zou de landsheer nomineeren. Een geweldige omkeering, die indeelingen, welke reeds uit den Karolingischen, ten deele zelfs uit den Romeinschen tijd dateerden (blz. XVIII, XXVIII), omverwierp. Een algemeene tegenstand verhief zich; niet alleen van de velen, die de nieuwe bisschoppen als kettermeesters of — en dat waren ook vele geestelijken — als toezieners vreesden, maar ook bij allen, die in hen agenten van het centraal gezag zagen. De regeering toch benoem-

de hen feitelijk. Voorts zou zij daarvoor nemen, zoo was het voorschrift, academisch gevormde personen; niet meer dus voorname heeren als vroeger, maar van die geleerde mannen, zooals zij ook bezigde in haar raden en hoven. Bovendien, voor hun bezoldiging werden de inkomsten van kloosters bestemd, die opgeheven zouden worden. Hiertegen weerde zich de kloostergeestelijkheid; in sommige gewesten vreesde men den regeeringsbisschop in plaats van den afgezetten abt in de Statenvergaderingen te zullen zien verschijnen.

Tegenover dit radicale, nivelleerende — maar daarom niet democratische — bewind stonden de Staten der gewesten dikwijls als verdedigers van het bestaande, het historisch gewordene. Tegen haar zin moest de regeering er toe meewerken om hun weerstandsvermogen te vergrooten. Zij had nl. aanhoudend geld noodig en moest telkens verzoeken om nieuwe en grootere beden, om versnelde opbrengst van toegestane beden, om leeningen, gedurig de vernederende houding aannemen van vraagster tegenover onwillige gevers. Een groot deel der beden diende tot dekking van de uitgaven voor de onophoudelijke groote oorlogen; vooral de rijkere patrimoniale gewesten als Vlaanderen, Brabant, en misschien ook Holland, schijnen hier onmatig veel toe bijgedragen te hebben. Een arm en ongewillig landje als Gelderland echter leverde in de meeste jaren een nadeelig saldo. Maar onverpoosd moesten overal 's keizers dienaren met de Staten worstelen om geld los te krijgen; in de jaren na '40 toch naderde hij steeds dichter den rand van het bankroet [1]). En in dien strijd werden de krachten dier lichamen gestaald.

De samenstelling der Staten vertoonde nog de verschillen uit den tijd, toen de gewesten nog gescheiden waren. In Zeeland waren de ambachtsheeren (vgl. blz. CXXX, CCVIII) nu verdeeld in „prelaat (d.i. de abt v. Middelburg) en edelen"; als derde statenlid verschenen nevens hen de vijf grafelijke steden. In Holland kwamen, behoudens schaarsch wordende uitzonderingen, naast de ridderschap slechts de zes groote steden op. Zoo goed als geen verandering in Utrecht (vgl. blz. CCXIV); in Gelderland, (vgl. blz. CCXX); in Overijsel (vgl. blz. CCXVI). De stad Groningen

[1]) Over den financieelen toestand in het algemeen vgl. Ehrenberg, Das Zeitalter der Fugger, 2 dln. (Jena 1896). Vgl. Häbler, Die wirtschaftl. Blüte Spaniens im 16. Jahrh. (Jastrow's Hist. Untersuch. IX, Berl. 1888) hfdst. VI.

en de Ommelanden waren nog niet „als één corpus": de Ommelanden hielden eigen landdagen, slechts voor gemeenschappelijke aangelegenheden vergaderden hun afgevaardigden met die der stad. In Friesland moesten zich vaste vormen nog ontwikkelen. De Staten groepeerden er zich nog wel standsgewijs: geestelijkheid, heerschappen en steden en huislieden, maar gestemd werd gewoonlijk naar kwartieren: door Oostergo, Westergo en Zevenwolden. Tevergeefs trachten de steden nog zich uit dit verband los te maken en samen een vierde stem te vormen.

Niet alleen, dat de Staten beslisten over het toestaan van een bede en over de wijze van heffing, in Holland werd hun ook wel de inning daarvan toegestaan; ze namen ten behoeve en met goedkeuring der regeering leeningen op ten laste van het land, mochten gelden heffen ter bezoldiging van hun advocaat, voor schrijfkosten en vacatien; ze hadden hun eigen ontvanger — kortom een eigen financieel beheer. In alle gewesten was dat zoo in meerdere of mindere mate.

Ambtenaren als den Hollandschen landsadvocaat vindt men nu ook elders: in Zeeland (sedert 1506) den pensionaris van prelaat en edelen; in Friesland (sedert '37) een rechtsgeleerd secretaris. De Staten van Utrecht hielden na '28 als secretaris den secretaris van het Domkapittel, die van oudsher in het Generaal Kapittel als zoodanig gefungeerd had, naast wien zij bij voorkomende gevallen een landsadvocaat aannamen. Groningen en de Ommelanden, gewoonlijk met elkaar haspelend over het stapelrecht der stad, voorzagen zich elk van een rechtsgeleerd raadsman, een syndicus (resp. in '48 en '59).

Gedurig benoemden in vele gewesten de Staten commissies uit hun midden om zaken voor te bereiden of af te wikkelen: volle vergaderingen waren kostbaar en mochten slechts door den stadhouder of bij diens afwezen door het Hof samengeroepen worden [1]). Ze bestonden dikwijls uit dezelfde personen en tusschen hun zittingstijden was soms weinig onderbreking; daardoor kregen ze al iets van de latere dagelijksche besturen der provinciën, Gedeputeerden of Gecommitteerden. Het meest af was hun uiterlijke gedaante in Zeeland, waar ze gevormd werden door den prelaat, eenige edelen — sedert '44 één, den later z.g. eersten edele — en den Middelburgschen magistraat.

[1]) In Zeeland ook door den prelaat of door prelaat en edelen.

De regeering moest veel overleg plegen met de Staten; zij gaven raad omtrent te nemen maatregelen, opperden wenschen en klachten, maar tot handelen als een regeering waren zij —afgezien van hun bemoeiïng met financiëele zaken — onbevoegd, nog ongeschikt en zeker ook nog ongeneigd. Zelfs tot besluiten waren ze nog niet wel in staat, want de meerderheid bond, althans formeel, de minderheid niet. Wat zij het best konden, was: tegenhouden; steeds steviger plantten zij zich tegenover de regeering tot verdediging van het geld en van de historische rechten der bevolking achter hen. En met bezorgdheid zag de regeering, hoe hun defensieve kracht groeide.

Nog sterker konden zij zich vereenigd tegenover de regeering stellen in de Staten Generaal. Omstr. 1460 had de landsheer deze beschouwd als een middel tot versterking van zijn monarchie, honderd jaar later vreesde zijn opvolger hen als een gevaar voor zijn macht.

Literatuur : Over het algemeen dez. als na § 10. Voorts de algemeene werken van FRUIN en FOCKEMA ANDREAE (blz. VIII e) en de daarin vermelde literatuur, benevens die van WALTHER en LAMEERE (blz. CCLVIII). Voorts FRUIN, *De Zeventien Provincien en haar vertegenwoordiging in de Stat.-Gen.* (Verspr. Geschr. IX, 1); RACHFAHL, *Die Trennung der Niederlande vom D. Reiche* (Westdeutsche Zeitschr. XIX, 79); TURBA, *Ueber das rechtl. Verhältnis der Niederlande z. deutschen Reiche* (Wiener Gymnasialprogr. a. d. XIII Bezirk, III; Weenen 1903); ZIJP, *De strijd tusschen de Staten v. Gelderland en het Hof* (1543—'66; Arnh. 1913); THEISSEN, *Centraal gezag* (blz. CCLXXXIX); TRESLING, *De Warven en de Hoofdmannenkamer* (Gron. 1839); KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregeering* (5 dln.; Amst. 1802—'05) IV en V; R. FRUIN TH.AZN., *Het archief v. Prelaat en Edelen* ('s-Grav. 1904), Inl.; DE MEESTER, *Gesch. v. d. Staten v. Gelderland* III (Ned. Jaarb. v. Rechtsg. en Wetg. XII 571); JUSTE, *Histoire des Etats-Généraux des Pays-Bas* (1465—1790; 2 dln.; Bruss.—'s-Grav. 1864) I. Vgl. Japikse in Bijdr. Vad. Gesch. V[3] 1).

§ 12. Een begin van opstand (1555—'68).

25 Oct. '55 droeg Karel V de regeering van de Nederlanden over aan zijn zoon Philips II in een vergadering der Staten Generaal, waar alle gewesten — behalve Overijsel — vertegenwoordigd waren. Geen plotseling sterfgeval als in 1477, 1482 en 1506, geen zenuwachtige bereddering om een regeering ineen te zetten, maar het waardig afscheid van een vorst, die den dood in de verte ziet en zijn taak overgeeft aan een gereed staanden, volwassen zoon. Een gebeurtenis, die vanzelf tot een schilderij wordt, maar eigenlijk tot zoo'n plechtig historiestuk, waarop men de personen niet

ziet, zooals ze werkelijk waren: alle, vooral Karel, staan er te mooi op, alleen Philips te onvoordeelig.

Nadat deze in Jan. '56 de regeering over Spanje en de Italiaansche staten ontvangen had, was hij heer over een groot, maar moeilijk samen te regeeren gebied. Het was daarenboven belast met een aanspraak op de opperheerschappij in Europa, een nog onuitgevochten oorlog met Frankrijk en met zware schulden.

De strijd met Frankrijk, sedert Febr. '56 tengevolge van een bestand gestaakt, werd nog binnen het jaar in Italië hervat; in '57 brak hij ook weer uit aan de Noordgrens van Frankrijk. Eenig voordeel schonk het Philips, dat hij gehuwd was met de koningin van Engeland, Maria Tudor ('53—'58), en dus dit land aan zijn zijde had. Doch ook zijn eigen troepen overwonnen meest en Apr. '59 sloot Hendrik II van Frankrijk ('47—'59) vrede met hem te Château-Cambrésis. De in '21 heropende veete tusschen Habsburg en Valois, werd nu gezoend: Philips trouwde met Hendrik II's dochter Margareta. Habsburg had den hoofdinzet van den strijd, de suprematie over Italie, gewonnen; maar zonderdat dit, althans in de Nederlanden, eenige zelfvoldoening gaf. Bovendien was daaraan veel geld en bijkans alle staatscrediet besteed. In Spanje was men in '57 al bij het staatsbankroet aangeland en in de Nederlanden had de koning moeten gedoogen, dat de Staten-Generaal zelf op de uitgaven uit een in '58 toegestane generale bede toezicht hielden.

Behalve de ontevredenheid, welke de voortzetting van den duren oorlog wekte, vond Philips ook tegenover zich grieven, die zich al onder het vorige bewind opgehoopt hadden. Reeds dadelijk in '55 hadden nieuw benoemde leden van den Raad v. State zich wantrouwend geuit: men nam hen daarin slechts op om hen te laten deelen in de verantwoordelijkheid voor de regeeringsbesluiten, niet om hun daarop invloed toe te kennen. Oranje, Egmond en Hoorne hadden bedevrijheid voor hun goederen in Holland gevraagd, welke Karel V hun ontzegd had, en Philips had hun die verleend. Zelfs het betaalde sedert '42 werd hun teruggegeven. Aanvankelijk durfde de jonge koning de grooten niet goed aan. En deze voelden waarschijnlijk in hem ook den vreemden regent. Dat Karel V ook al geen nationaal vorst van de Bourgondische landen geweest was, had men zich nooit volkomen duidelijk

gemaakt; hij was er geboren en opgevoed, en men had zich hem kunnen denken achter de onbeminde regeering te Brussel als den welwillenden heerscher, die niet altijd wist en wenschte, wat in zijn naam geschiedde. Maar Philips was Spanjaard; hij sprak geen Fransch, en zijn verlegen trots hield, ondanks een zekere vriendelijkheid, de ingeboren hovelingen op een afstand. In zijn persoon miste hij dat, wat had kunnen bemaskeren, dat Spanje het hoofdland der Habsburgers geworden was.

Vóór Philips' vertrek naar Spanje in '59, na allerlei gehaspel over geld en over Spaansche troepen, die hij hier wilde laten, antwoordden de Staten-Generaal op zijn afscheidsboodschap met een adres, waarin zij verzochten de grensverdediging slechts aan ingeborenen op te dragen en als raadgevers van de regeering heeren uit deze landen te nemen. Een bedenkelijk teeken, die verstandhouding tusschen de Staten-Generaal en de grooten, beide representanten van de gezamenlijke gewesten.

Dat wil zeggen: van de patrimoniale gewesten. Ook van Holland? Een Spaansch sprekend en geen Fransch sprekend vorst, uitsluiting der Zuidnederlandsche grooten van het algemeen regeeringsbeleid, Spaansche troepen in de zuidelijke frontiersteden — daarover kon men zich in Holland moeilijk warm maken. Den oorlog tegen Frankrijk had men mede moeten bekostigen, maar noch van den koning, noch van de generaliteit der gewesten had men veel deelneming genoten in eigen oorlogsbezwaren. Den grootsten last had men hier gehad van Fransche kapers op de Noordzee, doch het geld van de generale beden was toegestaan en verbruikt voor den landoorlog. Alleen voor een actie op de Fransche kust was daaruit ook wat beschikbaar gesteld, maar de bescherming van de Oostzeevaarders en van de haringvisscherij had Holland — behoudens een klein subsidie — zelf moeten betalen. Het stond, met Zeeland, als een zeemogendheidje alleen in de Generaliteit.

Nog verder van een gemeenschappelijk optreden waren de andere Noordnederlandsche gewesten af. Philips kon hier geen aanhankelijkheid teleurstellen: Karel V was nog de vreemde vorst geweest, aan wien zij zich hadden moeten onderwerpen. Behalve misschien Utrecht, dat nooit veel had kunnen hopen, voelden zij zich alle ontgoocheld. Zij hadden gehoopt, dat er bij hen weinig meer zou veranderen dan dat zij een nieuwen landsheer zouden

krijgen, maar elk hunner ervoer, dat er gepoogd werd den inwendigen staatsbouw van het gewest te wijzigen en het verder te maken tot de provincie van een rijk. Doch dat waren eigen grieven; zij meden de staatkundige gemeenschap met de andere gewesten.

Het gangbare verhaal van de oppositie tegen de regeering in de jaren tot '65 is Zuidnederlandsche, of wil men, Belgische geschiedenis: het Noorden voelt er amper den weerslag van.

Hertogin Margareta v. Parma, een onechte dochter van Karel V, die Philips bij zijn vertrek tot landvoogdes aanstelde, kreeg een zware taak. Voor raad, in de eerste plaats bij benoemingen, en toezicht voegde hij haar een „consulta" toe van drie personen: Antoine Perrenot, heer van Granvelle, bisschop van Atrecht, sedert '61 kardinaal, Viglius van Ayta, voorzitter van den Geheimen Raad en Karel van Berlaymont, chef van den Raad v. Financiën. Viglius was knap, maar niet krachtig, Berlaymont, naar het schijnt, geen van beide. Granvelle, hoewel slechts lid van den Raad van State, werd daardoor feitelijk eerste minister. Een bekwaam man, gevormd in het kabinet van den keizer, plooibaar en toch vasthoudend, grand seigneur ondanks zijn geestelijken staat.

De grooten behielden hun uiterlijke eer. Om enkele namen te noemen: Johan van Ligne, graaf van Aremberg, was stadhouder van Friesland, Groningen, Drente, Overijsel en Lingen; prins Willem van Oranje werd het in '59 van Holland, Zeeland en Utrecht; in Gelderland volgde Karel van Brimeu, graaf van Megen, als zoodanig den graaf van Hoorne op. In den Raad von State zaten naast Granvelle o.a. Oranje en Lamoraal, graaf van Egmond. Boven de andere grooten stond in rang en rijkdom Oranje. Beide had hij in '44 geërfd van zijn neef René van Chalons, den laatsten van den Nederlandschen tak der Nassau's. Zelf stamde hij uit den Duitschen tak: in '33 was hij als oudste zoon geboren uit het huwelijk van Willem van Nassau-Dillenburg en Juliana van Stolberg. Zijn erfenis had hem in een geheel andere wereld doen overplaatsen: in Brussel en Breda was hij tot een Bourgondisch edelman in een Fransch beschaafde, katholieke omgeving opgegroeid. Wel had hij Karel V en Philips II reeds als aanvoerder en in de diplomatie gediend, maar onderscheiden had hij zich tot nu toe slechts door zijn grooten staat van leven en door zijn minzaamheid. Zijn gaven lagen nog grootendeels onder de uiterlijkheden des levens bedolven.

Klachten over het verblijf der Spaansche troepen, die in '61

eindelijk weggeroepen werden, leidden den strijd der grooten in: Juli '61 openden Oranje en Egmond dien door ontslag te vragen uit den Raad van State, wanneer deze, zooals nu, buiten de gewichtige vragen gehouden werd. Zij waren zoo slechts decoratieve bewindslieden, achter wier populariteit de machtige Granvelle zich kon verschuilen. Naijver en persoonlijke grieven waren niet geheel vreemd aan dit optreden. Granvelle was toen reeds algemeen gehaat. Uit zijn benoeming tot aartsbisschop van Mechelen werd — ten onrechte — afgeleid, dat het plan van de nieuwe bisdommen van hem uitgegaan was. In '63 herhaalden Oranje en Egmond met Hoorne in een opzienbarend schrijven hun verzoek om ontslag uit den Raad, tenzij Granvelle mocht worden teruggeroepen. In afwachting daarvan zouden zij de zittingen niet meer bijwonen.

De grooten, dat was: het Gulden Vlies, de stadhouders, voorname statenleden van het belangrijke gewest Brabant; zulk een macht mocht de regeering zich niet tot vijand maken. Te minder, omdat toenemende ketterij de stemming onder het volk onrustig en onbehagelijk maakte. Philips, die anders niet altijd goed inzag, wat er omging — in '61 had hij uit de Nederlanden nog troepen willen zenden tegen de Fransche Hugenoten —, begreep dit. Hij remde, wat hij kon: door kalmeerende woorden, door onbepaalde beloften, door verzekeringen, dat hij zelf zou komen, soms door zwijgen. Maar in '63 zwichtte Margareta — mede om persoonlijke redenen — en ten slotte week ook, hoewel schoorvoetend, de koning. Begin '64 liet hij Granvelle vertrekken.

Een overwinning van de robe d'épée op de robe longue; een terugkeer tot verhoudingen als in den tijd van Philips den Schoone leek waarschijnlijk. Voorloopig evenwel nam de onzekerheid toe. Het oude stelsel stond nog overeind; raden en hoven hielden hun bevoegdheden en neigingen. Het gezag der ambtenaren was verzwakt, doch het tekort aan regeermacht werd niet aangevuld; de koning deed niets om de positie, die de heeren nu zouden innemen, te bepalen. En hun dienstijver, hun verstand van bestuurstechniek en hun zin voor orde bleken te gering om vastheid van leiding te geven. Daarbij kwelde een pijnlijke geldnood, want de Staten stonden niet meer onder een pressie, die tot geven dwong. De grooten waren ook zelf onvoldaan; zij drongen aan op samenroeping der Staten-Generaal, die onder deze omstandigheden een soort Constituante zouden kunnen worden. Jan. '65 werd Egmond, in

naam door de landvoogdes, feitelijk als gelastigde van den Raad van State naar den koning gezonden ten einde dezen te verzoeken om geld en om òf zelf hier orde op de zaken te stellen òf een ondubbelzinnige verandering van den regeeringsvorm te gelasten, samenkomst van de Staten-Generaal toe te staan en de geloofsvervolging te verzachten [1]).

Hierbij is een nieuw verlangen; men bemerkt, hoe een breedere deining, die zich achter den eersten vloedgolf van het verzet verheven had, ook de grooten oplichtte. De ketterstraffen namen anders niet toe, ondanks 's konings aandringen. De matheid, die over het Katholicisme lag, breidde zich nog uit; Katholicisme was in sterke mate regeeringszaak en de onvaste regeering kon de justitie minder goed aandrijven. De ontstemming over de kerkelijke reorganisatie en de vrees voor de besluiten van het Concilie v. Trente ('47—'63) tot versterking van kerkelijke tucht en toezicht hebben zeker veler lauwheid in onwil verkeerd. De ketterij daarentegen kreeg door het Calvinisme, dat uit Frankrijk doorgedrongen was, een scherperen vorm. Het vaste geloof in de uitverkiezing, de strenge democratische kerkorde, de versmading van wat wereldsch was of leek, vereenigde nu de afvalligen tot een strijdbare kerk [2]).

Wat toevoegsel was op het program der grooten werd hoofdpunt op dat van een eedverbond van den lageren adel, dat misschien in den zomer van '65 ontworpen en in Dec. '65 te Brussel gesloten werd. Dit „Compromis" begon met zich te richten tegen de kettervervolging. De grooten waren nu op een punt, waar zij den weg vóór zich zagen, die naar den opstand leidde. Egmond's zending had geen resultaat gehad en de meesten durfden nu vooruit noch achteruit. Enkelen dachten over, anderen vroegen ontslag uit 's konings dienst. Van wat er eigenlijk gebeurd was, wisten misschien buiten die groep van allervoornaamsten maar weinigen precies, maar al jaren bemerkte men, dat er iets gaande was. Verwachting en vrees groeiden in de stemming van onzekerheid en werden door pamfletten en geruchten gevoed; er was een geloof, dat er iets gebeuren zou en dit hechtte zich aan het nu gevormde „Verbond der edelen".

---

[1]) Over deze zending Theissen in Versl. Alg. Vergad. v. h. Utr. Hist. Gen. 1917, 48.

[2]) Over kerkelijke zaken in het algemeen Reitsma, Gesch. v. d. hervorming en de hervormde Kerk in de Nederlanden, 2e dr. (Utr. 1916)

Tot nog toe had dit alles bijna uitsluitend de Zuidelijke Nederlanden beroerd. Daar, vooral in Artois, Vlaanderen en Antwerpen had het Calvinisme wortel gevat; eveneens was het Compromis in aanleg een Belgische adelsbond. Calvinisme en Compromis hebben zich ook over het Noorden uitgebreid: het Calvinisme waarschijnlijk al eer als een zwakke, voor ons moeilijk te volgen geestelijke onderstroom, het Compromis door open propaganda. De deelneming hieraan was zeer ongelijk: in Holland nogal wat leden, in Zeeland geene, daarbuiten weinige; in Friesland vormde zich pas laat, in Augustus, een zg. Klein Compromis, een zwak verbond, waaraan ook onedelen deelnamen, met een eigen program.

De drijvende kracht van het verbond vormden Calvinistische edelen, als de gebroeders Jan en Philips van Marnix, maar ook vele Katholieken behoorden er toe. Staatkundige motieven werkten mede; het Compromis omvatte een groot deel van die edelen, welke door het ambtenaarsbewind hun beteekenis als gewestelijke grootheden verloren. Een jaar of zestig, zeventig geleden zou men deze in Holland Hoeken genoemd hebben; ook nu was een Brederode, Hendrik van Brederode, een der voormannen van het verbond. Door zijn broeder Lodewijk van Nassau hield Oranje er voeling mee. Op zijn raad bepaalde het zich voorloopig tot een betooging, tot gezamenlijke aanbieding van een verzoekschrift aan de landvoogdes, waarin, althans voorloopig, opheffing der inquisitie en der godsdienstplakkaten gevraagd werd.

5 April '66 had dit plaats. Margareta stond tegenover dien aandrang hulpeloos: geen geld, geen troepen — in de „benden van ordonnantie" immers vond men juist den lageren adel —, geen raadgevers, die tot trotseeren aanspoorden. In een vergadering van den Raad van State, den Geheimen Raad en het Gulden Vlies hadden de grooten hun instemming met het te verwachten verzoekschrift betuigd. Zij beloofde overzending van het rekwest aan den koning en voorloopig moderatie van de vervolging. Misschien tengevolge van een minachtend woord, door Berlaymont bij de aanbieding over de verbondenen geuit, namen deze den naam van „geuzen" (gueux = bedelaar) aan. „Trouw aan den koning tot aan den bedelzak" werd hun leus. Een vreemde begoocheling, dat zij Philips trouw konden blijven, want reeds hun verzoekschrift — dat liet toch geen twijfel — krenkte den strenggeloovigen vorst. Slechts met moeite lieten Bergen en Montigny er zich toe

vinden om het aan hem over te brengen. De heele beweging heeft trouwens iets ondoordachts, iets jongensachtigs bijna.

De opwinding, waarin dit alles de zuidelijke bevolking bracht, deelde zich, hoewel zwakker en langzamerhand, ook aan het Noorden mee: begin Juni ventte men afdrukken van het rekwest in Leeuwarden langs de straten; Brederode bracht geruchtmakende bezoeken aan Amsterdam. Doch in het Zuiden begon het Calvinisme nu fel te gloeien. Vluchtelingen keerden terug; „hagepreeken" werden in het openbaar gehouden en geleid door van buiten gekomen predikanten, in Juni reeds door geheel Vlaanderen, weinig later ook in Brabant. Regeeringsverordeningen tegen een en ander gaven niets. De consistories der Calvinistische gemeenten versterkten hun onderling verband. Aan het Compromis, dat sedert 14 Juli opnieuw te St. Truien vergaderde, stelden zij een bondgenootschap voor. Dit deinsde terug voor de mogelijkheid, dat het dan het Calvinisme met de wapenen zou moeten verdedigen, maar beloofde hun toch bescherming. Gaarne had het zich aan den anderen kant den bijstand der grooten verzekerd en zich onder leiding van Oranje en Egmond geplaatst, doch deze twee aarzelden om zich openlijk en eigenmachtig aan het hoofd van de edelen te plaatsen. Den 31en Juli lieten deze Margareta een tweede rekwest overhandigen, waarin zij haar verzochten Oranje, Egmond en Hoorne op te dragen om hen te leiden en te beschermen, en om deze te machtigen tot maatregelen, noodig voor 's lands bescherming naar binnen en naar buiten. Voorts bevalen zij een adres der consistories aan, die vroegen, dat de edelen zich met hen zouden mogen verbinden tot handhaving van godsdienstvrijheid, totdat de Staten-Generaal daarop orde gesteld zouden hebben. De landvoogdes gaf niet voetstoots toe: zij zou de drie groepen vereenigd hebben tot een macht, die haarzelf de wet kon stellen.

Staatkundige wenschen leken nog gepaard te gaan met godsdienstige; inderdaad echter waren de laatste reeds bezig de eerste te verteren. De Calvinistische leden van het Compromis en de consistoriën dreven vooruit; in Duitschland liet Lodewijk van Nassau troepen werven met het geld van gereformeerde kooplieden — ook op naam van Oranje. Roomsch en Onroomsch scheidde zich: Katholieke deelnemers vielen af; de grooten, tot nu toe meerendeels voornaam welwillend, begonnen zich terug te trekken op enkelen als Oranje, Egmond en Hoorne na; en dat te gemakkelij-

ker, omdat begin Augustus tegemoetkomende — hoewel onoprecht gemeende — antwoorden van den koning op het eerste smeekschrift aankwamen.

Doch toen, terwijl al de overleggenden nog meer wachtten dan handelden, streek onverwachts een vernielende wind over het land, die de staatkundige oppositie knakte. 11 Aug. stak in het ZW. van Vlaanderen de „beeldenstorm" op, een onberedeneerde volksbeweging van maatschappelijk gedrukten en politiek onwetenden, welke zich door aanstekelijkheid voortplantte. Margareta, hevig ontsteld, beloofde den verbonden edelen dulding van de openbare preek, waar deze tot nu toe plaats had gehad; de edelen zegden hulp toe tegen de plunderingen en ontbinding van het Compromis (23 Aug.). Door dit „accoord" vernietigden zij zichzelf als verzetspartij.

Noch de hervormden, noch later de landvoogdes stoorden zich veel aan het „accoord". De beeldenstorm doorliep ook de noordelijke Nederlanden: 6 Sept. bereikte zij Leeuwarden, den 18en Groningen. Openbare prediking was in het Noorden tot nu toe slechts zeer sporadisch voorgekomen; zij volgde er nu op het breken der beelden, meestal reeds spoedig in een daarvoor ingeruimde kerk. Zonder den stoot uit het Zuiden, die de hervormden in beweging bracht en de magistraten verbijsterde, zou hier waarschijnlijk niet veel gebeurd zijn.

Een troebele tijd volgde. De stadhouders en ook de edelen deden over het algemeen wel hun best tegen ordeverstoring, maar op vele plaatsen stonden nu openlijk en achterdochtig hervormde kerkgemeenten tusschen een in meerderheid nog katholieke bevolking en tegenover bevreesd geworden overheden. Egmond handhaafde de rust in zijn stadhouderschap Vlaanderen en neigde langzamerhand tot onvoorwaardelijke onderwerping aan koning en kerk. Hoorne volgde in het Calvinistische Doornik een gedragslijn, die niet zeer duidelijk was, misschien ook niet voor hemzelf. Oranje daarentegen hield zijn oogen open. In Antwerpen bewaarde hij de orde tamelijk hardhandig, zonder daarom nog de hervormden van zich te stooten. Vervolgens werd hij naar zijn stadhouderschap gezonden, waar hij in de eerste plaats te Utrecht en te Amsterdam de verhoudingen moest ordenen. De milde toepassing evenwel, die hij daar gaf aan het „accoord", mishaagde Margareta zeer. Zij voelde zich einde '66 en begin '67 vrij wat sterker

dan eenige maanden tevoren, nu zij voor een geheimzinnig, algemeen verzet niet meer vreesde. Het was inderdaad maar een klein overblijfsel van het Compromis, dat 1 Febr. met Oranje, Hoorne en een paar andere grooten te Breda vergaderde. Een rekwest van dit „Compromis van Breda" tegen de militaire maatregelen der regeering en tegen inbreuken op het „accoord", weigerde de landvoogdes zich door Brederode en een geuzengevolg te laten aanbieden.

Alleen met geweld was nog iets te bereiken. Oranje had het sedert lang zien aankomen en de gedachte daaraan had hem niet verschrikt als Egmond. In Holland had hij drukke betrekkingen aangehouden met Brederode, die zijn stadje Vianen tot wapenplaats maakte, en door zijn broeder Lodewijk met de Calvinisten in het Zuiden. Maar hij weigerde het bevel over de troepen, die deze wierven en waarvan kleine afdeelingen einde '66 reeds met regeeringsbenden schermutselden. Het Calvinisme, dat hij gedurende den beeldenstorm als baldadigheid gezien had, stond hem tegen; het zou Luthersch moeten worden, dan zou er ook kans zijn op bijstand van Luthersche rijksvorsten. De diepte der Calvinistische geloofsovertuiging peilde hij niet, maar hij zag de onmacht van consistoriën en gereformeerde edelen om een weermacht te organiseeren. Antwerpen, waar hij bevel voerde, werd nu als steunpunt voor den opstand onbruikbaar. Brederode nestelde zich in Vianen met een paar duizend reeds geworven soldaten om het oog te houden op Utrecht en Amsterdam. Wat er van troepen in het Zuiden bleef, werd 13 Maart '67 bij Oosterweel door een afdeeling regeeringstroepen vernietigd in het gezicht van Antwerpen. Oranje had er de poorten laten sluiten en verhinderde zoowel den Calvinisten daar om hun geloofsgenooten te helpen als den overwinnaars om zich binnen de stad te werpen. Men ziet hier zijn wantrouwen naar weerszijden, dat hem op de vijandschap zoowel van de regeering als van vele Calvinisten te staan kwam. Ruim een week later werd het Calvinistische Valenciennes bestormd.

Het verzet zakte snel ineen. Meer nog dan de enkele duizenden soldaten, die de landvoogdes nu door 's konings geld had kunnen werven, werkten het inzicht, dat de hervormden slechts een kleine minderheid vormden, en de opkomende angst bij velen, dat zij door doen of laten betrokken geworden waren bij een zaak, die de beeldenstorm te schande gemaakt had.

Hoorne deed nu den reeds Dec. '66 van alle ambtenaren gevorderden nieuwen eed van trouw; Oranje vertrok in April naar Dillenburg. Even langer bleef Brederode. Doordat Megen Utrecht bezette (Febr.), faalden zijn strategische plannen. Zelf wist hij, zonder troepen, binnen Amsterdam te komen, waar de burgemeesters twee maanden lang zeer met zijn aanwezigheid verlegen zaten. Maar hij bereikte niets, de stad werd een verloren post en eind April ging hij scheep naar Emden. Van zijn krijgsvolk, dat het platteland van Holland en Utrecht veel overlast gedaan had, werd een klein deel op de Zuiderzee opgevangen; de rest verliep naar het buitenland. In het Oosten en Noorden beheerschten Megen en Aremberg den toestand met uiterst geringe strijdmiddelen.

Een algemeene uitwijking was reeds begonnen. Engeland, het Kleefsche, Oost-Friesland en de Rijnpalts werden een toevlucht. De gewesten lagen deemoedig voor de regeering als nog nooit tevoren. Toch moest de straf nog komen: 9 Aug. rukte de voorhoede van Alva's leger Brussel binnen; 22 Aug. deed hij er zelf zijn intocht.

Een van zijn eerste daden was de oprichting van een Raad van Beroerten (Conseil des Troubles), een buitengewone rechtbank, die tegenover de deelnemers aan de bewegingen in '66 en '67 eenzelfde taak kreeg, als die men tegenwoordig veelal aan krijgsraden toebedeelt. Behalve den hertog zelf, die voorzitter was en zich de eindbeslissingen voorbehield, had de raad 9 leden, voorts enkele ambtenaren van het openbaar ministerie en eenige secretarissen. Slechts twee leden, De Vargas en Del Rio, waren vreemdelingen, maar De Vargas was Alva's rechterhand. Noch privileges, noch de bevoegdheden van bestaande rechtbanken stonden de werkzaamheid van den raad in den weg. Commissarissen, in de gewesten gezonden, hadden verdachten op te sporen en hun zaken te instrueeren.

20 Sept. hield de raad zijn eerste zitting; reeds eer waren Egmond, Hoorne en nog enkele aanzienlijken gevangen genomen. De schrik hierover had een nieuwe uitwijking ten gevolge. Vlucht evenwel beschermde niet tegen gerechtelijke vervolging en ook niet tegen straf, voorzoover deze uit confiscatie bestond. Tegen Oranje, Lodewijk van Nassau en Brederode werden instructies geopend. Oranje's zoon Philips Willem werd te Leuven gearresteerd. Gestraft werd er met den dood, en — ook veel — met verbanning, waarbij dan verbeurdverklaring. Aan ijver ontbrak het niet: 3

Maart '68 werden te middernacht 500 personen van hun bed gelicht, heele groepen tegelijk werden in één vonnis veroordeeld.

Maar Alva, die Oct. '67 Margareta in de landvoogdij opgevolgd was, had ook nog een andere opdracht, nl.: invoering van eenheid en absolutisme. Wie zou zeggen, of dat nu niet mogelijk was? Alle staatkundige weerstand leek verpletterd.

Hij was ook anders geweest dan vroeger wel, dan bijv. in 1477. Men bemerkt niet een pogen om zich los te maken uit het algemeene verband der monarchie. De grooten en de lagere edelen waren opgetreden als een nationale aristocratie; naast hen was niet het particularisme van Staten en steden, hoe sterk het ook mocht leven, strijdvaardig geworden. En de kracht van het staatkundig verzet? Men is licht geneigd ze te overschatten. Sedert '65 werd het gedragen en in '66 verzwolgen door een kerkelijke oppositie, die ten slotte zelf ook nog meer wild en overmoedig bleek dan sterk.

Inderdaad was de samentrekking der gewesten onder een naar onbeperkte macht strevend bewind, vergeleken bij vroeger, duidelijk gevorderd — in de Zuidelijke Nederlanden; daar, waar de nu geëindigde beroerten opgekomen en uitgevochten waren. En deze konden thans weer een zwaren regeeringsdruk verdragen, zelfs al werd die van Spanje uit en met behulp van Spanjaarden geoefend. Oranje heeft dit bij zijn invallen in '68 en '72 tot zijn teleurstelling bemerkt. Doch het Noorden, dat in den Bourgondischen staat niet vastgegroeid was, richtte zich op; in 1572 verhieven zich Holland en Zeeland tot een onweerstaanbaar verzet. Andere landjes nu dan vijf eeuwen geleden, maar waartegen de veldtochten der Spanjaarden nog op dezelfde wijze mislukten als destijds de expedities der Duitsche koningen. Er ontstond een breuk in de monarchie, waardoor het aangezette stuk, dat Karel V er aan vastgemaakt had, ook weer kon afvallen. En in dat komende tijdvak hoort men telkens weer Oranje noemen, maar overigens klinken er meest nieuwe namen; een nieuwe geschiedenis begint: de staatkundige historie van Nederland.

Literatuur : De bronnen over dit tijdvak zijn ongeveer dezelfde als die van het eerste deel van den 80-jarigen oorlog, die hierna op blz. 3 genoemd worden. De meeste daar genoemde uitgevers en schrijvers hebben deze periode beschouwd en beschreven als het begin van een nieuw tijdperk. Ook jongere tijdgenooten (voorbeeld: BOR, *Oorsprongh, begin ende aenvang der Nederlantscher oorlogen*; eerst tot '67, uitg. Utr. 1595; later vervolgd). Zelfs de auteurs van gewestelijke

kronieken (voorbeeld: de voortzetter van de *Divisiekroniek* tot 1581) verlaten hun terrein en verliezen hun beteekenis grootendeels. Slechts enkele blijven bij de zaken, die zij van nabij kennen, als ABEL EPPENS (*Kroniek*, uitg. d. Feith en Brugmans, 2 dln.: Werk. H. G. III 27, 28), RENGERS TEN POST (*Kronijk*, uitg. in diens Werken I, II d. Feith; Gron. 1852, '53) en de schr. van de *Utrechtsche kroniek over de jaren 1556—1576* (uitg. d. Brugmans in Bijdr. en Med. H. G. XXV[1]). Vgl. verder: *Correspondance de Marguerite, duch. de Parme avec Philippe II*, 3 dln. (1559—'63; uitg. d. Gachard; Bruss. 1867—'81); *Briefwisseling v. Margaretha v. Parma en Ch. de Brimeu* (uitg. d. V. Veen in Werken v. Gelre XI; Arnh. 1914); *Correspondentie aan en betr. Lodewijk v. Nassau* (uitg. d. Blok in Werk. H. G. N. S. 47); *Sententien en indagingen van .... Alba .... in zijnen bloedraedt* (1567—'72; uitg. d. Marcus; Amst. 1735); *Onderzoek v. 's konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten in 1566 en 1567* (uitg. d. Van Vloten in Werk. H. G., N. S. 47); SCHWARTZENBERG, *Charterboek* III (1543—'78). Voor bronnen, voornl. over Zuidnederl. aangelegenheden vgl. het meegedeelde en geciteerde in de volgende werken:

ROMIER, *Les origines politiques des guerres de religion*, 2 dln. (1547—'59; Par. 1913, '14); BRUGMANS, *Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren v. Elizabeth's regeering* (1558—'67; Gron. 1892); FRUIN, *Het voorspel v. d. Tachtigjarigen oorlog* (Verspr. Geschr I 266); MARX, *Studien z. Geschichte d. niederländ. Aufstandes* (Leipziger Studien III 2; Leipz. 1902. Vgl. Westdeutsche Zeitschr. XXII 69, XXIX 237, 335); BAKHUIZEN V. D. BRINK, *Studien en Schetsen* I, II ('s-Grav. 1863, '70; verschillende opstellen, herdrukt in Cartons v. d. geschiedenis v. d. Nederl. Vrijheidsoorlog, 's-Grav. 1891, '98) V ('s-Grav. 1913); TE WATER, *Historie v. h. Verbond .... der .... Edelen*, 4 dln. (Middelb. 1776—'96); BLOK, *Willem de Eerste, prins v. Oranje* I (Ned. Hist. Bibl. XI; Amst. 1919); RACHFAHL, *Wilhelm v. Oranien u. der niederländ. Aufstand*, 2 dln. (Halle a. d. S., 1906, '08) RACHFAHL, *Margaretha van Parma* (1555—'67; Hist. Biblioth. V; München 1898); BLOK, *Lodewijk v. Nassau* (Gron. 1889); SCHELTEMA, *Hendrik v. Brederode in Amsterdam* (Amst. 1846. Vgl. Ter Gouw, Geschiedenis van Amsterdam VII 162); NANNINGA UITERDIJK, *Dr. Johan de Mepsche* (Bijdr. v. Gesch. en Oudh. d. prov. Groningen IX 81); NAGGE, *Hist. v. Overijssel* II (bov. blz. CCCII).

